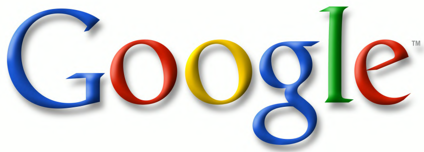
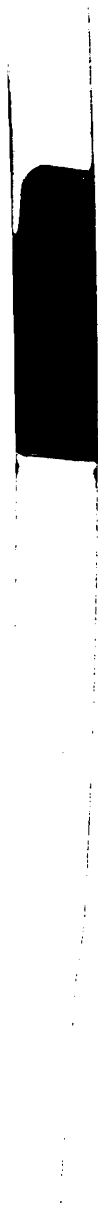

ZABAVNA KNJIŽNICA „MATICE HRVATSKE

SVEZAK CCLXXXVII.—CCLXXXVIII.

EVGENIJ KUMIČIĆ:

JELKIN BOSILJAK.

U ZAGREBU.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1905.

EUGENIJ KUMIČIĆ.

EVGENIJ KUMIČIĆ:

JELKIN BOSILJAK.

PRIPOVIEST IZ ISTARSKOGA ŽIVOTA.

U ZAGREBU.
IZDALA »MATICA HRVATSKA«.
1905.

ŽIVOT I DJELA

EVGENIJA KUMIČIĆA

NAPISAO

PROF. CHERUBIN ŠEGVIĆ.

PRVI DIO.

Život i javni rad Evgenija Kumičića.

I.

Težko je napisati život velika muža, dok još nisu ni prve ruže ocvale na njegovu grobu, dok se nije jošte dobro primilo cvieće na njemu zasadjeno, zalievano suzami pieteta i neugasive ljubavi. Taj je posao još teži, ako se radi o narodnom radniku, koga je smrt pokosila u naponu radina života u borbi za svoja načela. Čovjek u javnom životu izložen je napadajima onih, koji ga ne shvaćaju, ili ga se boje, onih, koji idu za protivnim ciljevima oprečnim putovima. Ta opreka ne prestaje ni poslie smrti, ma što rekli pjesnici:

> „oltre la tomba non vive ira nemica."
> (Preko groba prestaje dušmanska srdjba.)

Zato je posve shvatljivo, da je i Kumičićeva uspomena mnogima sveta, a mnogima zazorna. Uvidjaju bo ovi, kakav nepremostivi jaz dieli ih od njegovih vrlina. Osim toga pisati o čovjeku, s kojim si bio za života vezan iskrenim, pravim neograničenim prija-

teljstvom, još je teže, jer po samoj naravi možeš upasti u zablude, zaslieplјen ljubavlju, koja se smrću ne gasi, nego još jače razplamsa. Pisati bez strasti, a i ljubav je strast, bez obzira, bez proračunanih nuzgrednih ciljeva, mora svaki, koji hoće da koristi narodu, da vrši odgojni apostolat, putem knjige u obće, a napose onaj, koji hoće da podade živu sliku muža, koji je dvadeset i pet godina u javnom životu Hrvatske na političkom i književnom polju zauzimao jedno od prvih mjesta.

Sviest svih tih potežkoća ne smije ipak smesti i odvratiti čovjeka od namienjena posla, kad pomisli na veliku odgojnu moć, na upliv, što ga vrši na mladeži primjer muževâ Kumičićeva kova i značaja. Veza ljubavi i neograničenoga prijateljstva može podati toj slici žara i života, ali ju ne će i ne može izkriviti. Kaže Tacit u početku svoga Agrikole, da je od starine običaj djela i značaj slavnih ljudi pričati potomkom. Ne smatraše se ambicijom ni naduvanjem, kad bi vriedni i značajni ljudi sami pripoviedali svoj život. Ta činjenica služaše mu za opravdanje, što on poduzimlje opis života svoga tasta. Ako su Rutilije i Skauro mogli biti objektivni u svojih autobiografijah, ako je Agrikola mogao biti nepristran pišući o svojem milom tastu, može se povjerovati i u moju objektivnost, i ako pišem o čovjeku, s kojim su me spajale tolike duševne sveze za liep niz godina. Nastojat ću pak, da tu objektivnost utvrdim nepobitnim činjenicama.

Malo je koji hrvatski javni narodni radnik uživao popularnost, kojom se mogao pohvaliti Evgenij Kumičić diljem svih zemalja, gdje ima Hrvata, i kao književnik i kao političar, ali je ipak razmjerno malen broj onih, koji su poznavali svu njegovu veličinu. I od samih njegovih bližih drugova u politici riedko ga je koji pravo poznavao, jer je on te drugove većinom smatrao

drugovima u političkoj borbi i ništa više. Kumičić je svoje srce, svoju plemenitu dušu odkrivao samo riedkim, odabranim prijateljem, izmedju kojih, ponosim se, što ne bijah zadnji. Njegova duša, njegovo srce bijaše mi otvorena knjiga, koju čim sam više listao, tim je u meni rasla privrženost i poštovanje prama mužu obdarenom velikim duševnim prednostima i herojskim krepostima.

II.

On je bio nada sve prožet idejami morala i pravice. Kroz cieli svoj život on je pokazao na književnom i političkom polju, da radi samo zato, što je uvjeren, da tako zahtieva pravičnost. Jedino zato on je radio na javnom polju, da pripomogne konačnoj pobjedi etičnih načela. On je bio čvrsto uvjeren, da ta načela moraju prije ili kasnije triumfirati. U tom pogledu njegova krepost bijaše silna, jer nije nikada kolebao u pitanju, za koje je on u svojoj savjesti bio osvjedočen, da je pitanje pravičnosti, makar se radilo o protivniku, a to je svojstvo prirodno samo velikoj duši, koja ne pozna zaprieka, koja ne strepi pred najvećim protivštinama, kad se radi ob onomu, što cieni, da je pravo i pošteno.

Takav značaj nije mogla da mine za života ljuta borba, borba svakovrstna, borba, rekao bih, na život i smrt. To je on i slutio još u prvom početku, kada je god. 1882. pisao svojoj zaručnici Mariji Maršićevoj u Varaždin: — „Zapamti si, ... na mojem stiegu stoji napisano: borba; jer ja hoću da budem slobodan čovjek.“ — I on, naravski, toj se borbi nije uklanjao; nego joj je smjelo kročio u susret, jerbo je znao, da, dokle on bude Kumičić, dokle u svojoj savjesti, i ako ne pred ljudmi, ne iznevjeri se samu sebi, dokle subjektivno ne prestane biti pošten, borba ta minuti ga

ne će. I on je uztrajao postojano uviek, i onda, kada ga je obradovao kakav uspjeh, kao i onda, kada napori njegovi uspjeha polučili ne bi; a uztrajao je po gotovo onda, kada su ga stale salietati vrlo zamamne napasti, koje su mu u času najveće nevolje nudjale bezbrižan i lagodan život.

Kolikom nasladom znao je pripoviedati, kako se osjeća sretnim, što je upravo te napasti odbio bez napora, odlučno, ne kolebajući niti za čas.

„Nisam ja Vincenzo Monti, — reče jednom, kada pade o tome razgovor — da ostavim djeci za baštinu ono pismo slavnoga Huga Foscola." *

Nije moguće spomenuti sve udarce sreće, što su zadesili Eugena Kumičića. Te udarce velik duh puno jače osjeća nego li običan smrtnik. On je ipak i te udarce muževno podnosio, skrivajući utiske i pred najodanijimi prijatelji, premda je njegov temperamenat bio za sve prikladniji, nego li da u samoći sam propati svoje boli.

Kao kršćani i kao Hrvati moramo mu se još većma diviti, kada znamo, odakle njemu toliko moralne snage. Kumičića je, naime, u svih nepogodah života održala njegova živa vjera

---

* Vincenzo Monti, jedan od najvećih talijanskih književnika druge polovice XVIII. i prve polovice XIX. stoljeća, ostavio je uz ime velika pjesnika takodjer uspomenu velikoga beznačajnika, jerbo je služio svakomu, koji ga je dobro platio, te je mienjao svoja načela onako, kako su se i vlastodržci u Italiji mienjali. Njegov savremenik, takodjer veliki talijanski pjesnik, Hugo Foscolo, jednom mu je upravio ove redke: — „Moj dragi Monti, obadva ćemo jednom dospjeti u grob. Vas će doista više slaviti, a mene će možda još više sažalievati; na Vašoj nadgrobnoj ploči bit će urezana pohvala, a na mojoj, siguran sam, čitat će se, da ja, rodjen i odrasao, sa mnogim slabostima, sačuvao sam uviek svoje pero neokaljano od laži."

u Boga i božju pravdu. Kumičić je bio prožet kršćanskim osvjedočenjem, bio je gorljiv katolik. „Ne čudite se“, — znao bi reći — „jer sasvim je naravno, da ja takav budem. U mojem djetinjstvu najveće moje uživanje bijaše, da dvorim kod oltara svoga župnika. Od mojih bogobojaznih roditelja i u crkvi moga rodnoga mjesta primio sam čvrste vjerske temelje. San moje majke bijaše, da postanem svećenikom. Nisam se posvetio svećeničkomu stališu, ali, da se i jesam tomu posvetio, opet ne bih bio veći katolik, nego li što sam“.

Kumičiću je s toga moral, poštenje, bilo nadȁ sve, i to ono strogo, kršćansko poštenje, koje ne pozna transakcija, koje ni časka ne koleba. U pitanju poštenja on je bio u prvom redu najstroži sudija samu sebi, a onda i drugim. S toga su ga najviše načelni njegovi protivnici poštivali. Višekrat je naglasio, da ne bi mogao vjerovati niti u političko poštenje ljudi, bili to makar članovi njegove stranke, koji se ogrešuju o moral u privatnom životu; s bezvjercem pak da ne bi u istoj sobi spavao, ako bi išta u žepu imao!

Da, Kumičić je imao da zahvali svoj adamantinski značaj u prvom redu svojemu vjerskomu odgoju. Vjera u Boga i u njegovu providnost održala ga je u težkih prilikah života, i često je običavao reći: „Mnogo puta sam se u životu uvjerio: kada je nevolja najveća, pomoć je božja najbliža; ja u to i sada vjerujem“.

I on je vjerovao ne samo u to, nego takodjer, da je božja volja bila, da ostavi državnu službu i da ne primi ponudȃ u inozemstvo, nego da se i kao spisatelj i kao političar sav posveti službi domovine; vjerovao je, da njegove patnje i stradanja bivaju po božjoj odredbi, jer bi se možda u lagodnu životu iznevjerio moralnim načelom; a vjerovao je i to, da Bog dozvoliti ne će, da pošten čovjek pogine! Svoju vjeru doista

je on smatrao svojom srećom. Nema sumnje: bez toga uporišta on bi bio malaksao u ljutoj svojoj borbi života, koja se može shvatiti, al ju je nemoguće opisati. Ta čvrsta vjera pomogla mu je dakle, da spasi do kraja svoj sjajni značaj, svoje najveće blago. I da nije on ostavio narodu svomu niti „Urote“, niti „Kraljice Lepe“, da nije ostavio nikakav plod svoga velikoga duha, već sbog samog sjajnog adamantinskog značaja svoga zaslužio bi, da ga narod uvrsti medju svoje velikane.

Nije on samo jednom rekao: „I vrag je pametan i uman. Ali umovi ne stvoriše narodâ, nego veliki sjajni značajevi. Vjerujte, otačbina ne traži od nas drugo, nego da svaki sačuva neokaljan svoj značaj. Kada stvorimo značajeve, istom tada stvorilo smo Hrvate, a s njimi i Hrvatsku. Stoga ja uviek gudim jednu te istu: *Sve za obraz, a obraz ni zašto*“.

Kumičiću je bila Hrvatska sve, i on bi za njezinu sreću i slavu bio prolio i svoju krv do zadnje kapljice. Ali, ko što u svemu, on je i u tom pitanju bio samo za moralna sredstva, jer je samo u moralnom djelovanju vidio jamstvo uspjeha. I nije on ta svoja načela u javnosti zatajivao, pa da ne spomenem drugo, navest ću nekoje njegove izreke iz govora izrečena u hrvatskom saboru 12. prosinca 1896. — „Gospodo! Kad zavlada u jednom narodu ćudoredna razvraćenost, mnogi ne znaju braniti svoju slobodu, ali se žilavo, biesno dižu na obranu svojih opačina . . . Bez ćudorednosti nema nama slobode, ne može je biti . . . Hrvatska bi se možda mogla uništiti, ali dok je s Bogom, nikada . . . Kršćanski narodi ne propadaju nikada, jer se u najvećoj nevolji, u koju ih potisne izopačenost, obrate k svojemu Bogu. Netom su to učinili, zaplamsaju u njihovu srcu sve krieposti, te ustanu na obranu morala i pravice, kojim je sestra sloboda“.

Uza sve to, što je Kumičić bio skroz i skroz prožet idejami kršćanskoga morala i žarkoga hrvatskoga patriotizma, ipak, izuzme li se sveti mir savjesti čovjeka pravednika, i ne uzme li se u obzir njegov doista presretan bračni život, on je u svojem životu veoma malo dobra vidio. Radnik u javnom životu, osim toga ugledan član jedne političke stranke bio je izložen napadajem, koji su mu trovali život, jer je u njima uvidjao samo plod klevete. On je doživio neopisivih razočaranja na političkom i književnom polju. Bilo je časova, kad ga neki nazvaše odmetnikom, izdajicom, plaćenikom! Čovjeka koji je bio vazda spreman i svoju krv za otačbinu proliti!!

III.

Evgenij Kumičić rodio se 11. siečnja 1850. u Berseču, na iztočnoj obali Istre, u kotaru voloskom. Otac mu se zvao Tomo, a mati Marija, rodjena Filipaš, koja nije znala drugoga jezika osim hrvatskoga. Otac mu je u mladosti bio pomorac, kasnije se dao na trgovinu.

Evgenij bijaše najmladji član obitelji. Petero mu je braće umrlo prije, nego li se on rodio, a petero ih ostalo na životu: tri sestre, brat Tomo i on. Pučku je školu pohadjao u svojem rodnom mjestu, a seljani i sudrugovi zvali ga Jenio, pa odatle i od brda Sisol, koje se diže u zaledju njegova rodnoga mjesta, njegov književni pseudonim: Jenio Sisolski.

Kako je pučka škola u Berseču bila privatna, to je Evgenij u Kastvu položio izpit, da uzmogne polaziti hrvatsku gimnaziju na Rieci. Tu je, istom u 12. godini, počeo učiti i talijanski jezik. Na riečkoj gimnaziji svršio je prvih pet razreda, te je prošao na talijansku gimnaziju u Kopar, gdje je ostao samo prvo poljeće šestoga razreda, dočim je drugo svršio na tali-

lanskoj gimnaziji u Zadru, gdje mu je, uz ostale, bio profesorom učenjak Nadko Nodilo. Iz Zadra je opet prošao na riečku gimnaziju, gdje je svršio sedmi i osmi razred i položio god. 1870. izpit zrelosti odličnim uspjehom. Tu su mu, izmedju ostalih, bili profesori: Dragutin Bakotić, spisatelj pripoviesti „Raja", Šime Ljubić i Tadija Smičiklas. Ravnateljem gimnazije bio je prof. Ljudevit Slamnik, kod kojega je Evgenij i stanovao više godina.

Svoga djakovanja na Rieci on se vrlo rado sjećao, a jednako i svojih profesora. Ponosno mi je jednom pripovjedio, kako je u VIII. razredu napisao zadaću, koju je profesor hrvatskoga jezika, Smičiklas, dao čitati u razredu, da ga tako odlikuje, te mu je nakon pročitane zadaće kazao pred cielim razredom: — „Ako nastavite ovako, ja vam proričem: jednom ćete postati spisateljem.".

Kada je naš Evgenij položio izpit zrelosti, nastalo je pitanje: čemu da se sada posveti? — Mati njegova je željela, da postane svećenikom. Ona je to sanjala, kada ga je gledala, kako se mota po bersečkoj crkvi dvoreći mjestnoga župnika; ali se on ne osjećaše zvanim. Brat Tomo, koji je bio stariji od njega trinaest godina, i kojemu je starac otac već bio predao upravu kuće, želio je, da Evgenij postane profesorom, „jerbo su mu na Rieci kazali, da je to liep stališ, a što je glavnije, da se najprije svrši". — Ali Evgenij osjećaše najveće nagnuće za liečničtvo.

Približilo se doba, kada se djaci spremaju na sveučilište, a kod Kumičića još je visjelo pitanje, kojoj struci da se posveti. Dapače Evgenij se izljubio i oprostio sa svojimi milimi i sjedio već u vlaku pruge Rieka-Sv. Petar, a da do sporazumka nije došlo. Tako je dospio

u Prag i upisao se u medicinski fakultet, dočim su njegovi doma držali, da uči filozofiju.

U Pragu mu podneblje nije prijalo. Morao se čuvati. Najveći dio vremena, osobito večerom, bio je u kući, te se dao na temeljito učenje njemačkoga jezika, koji je hrvatskom primorcu od uviek kost u grlu. Istodobno se vježbao i u češkom jeziku. I tečajem te godine on je izvrstno naučio njemački, da su se negdašnji njegovi sudrugovi, kada je bio na prolazku kroz štajerski Gradac, snebivali, kako mu je to pošlo za rukom u toli kratkom vremenu.

Kada se je povratio iz Praga, istom tada njegovi su domaći doznali, da on kani postati liečnikom. Najviše se ljutio brat mu Tomo, te mu se dapače, kao upravitelj kuće i zagrozio: ili da se kani medicine, ili da sam skrbi za sebe. Evgenij se tada našao u škripcu, pa da ugodi i otcu, koji je držao s Tomom, odrekao se medicine i Praga, te prošao na bečko sveučilište, gdje je učio poviest, zemljopis i filozofiju. Od doma je dobivao po 100 for., a toliko je višekrat zaslužio podučavanjem talijanskoga jezika kod odličnijih obitelji.

Nekako pod kraj sveučilištnih nauka Evgenij je darovnicom izručio bratu Tomi dio imetka, što je na svoje ime posjedovao, pošto je brat i onako cielom kućom upravljao. Javni je bilježnik kod sklapanja dotičnoga ugovora upitao je Evgenija, da li je svjestan toga svoga čina, na što mu je on odgovorio: — „Ja sam djak na sveučilištu".

Po tom sudeći, darovnica nije bila baš neznatna. Kada je godine 1873. svršio nauke na sveučilištu, pošao je naš Evgenij u Poreč k nadzorniku srednjih škola, te ga zamolio, da ga namjesti na kojoj gimnaziji. — Taj nadzornik, svećenik inače, rodom iz Dalmacije, bio je veliki talijanaš. On upita Kumičića, gdje

je svršio gimnaziju, a kad mu odgorio: — Na Rieci! — osorno grakne: — Ne trebamo Hrvata! — i okrene mu ledja.

Videći, da u svojoj rodjenoj Istri ne može da bude namješten, obrati se Evgenij u Dalmaciju, i to svomu staromu profesoru Bakotiću, koji medjutim bijaše postao ravnateljem velike gimnazije u Spljetu. On mu najpripravnije priskrbi mjesto suplenta na tom zavodu, i Kumičić nekako koncem listopada 1873. odplovi Lloydovim parobrodom put Spljeta.

Te godine bila je u Trstu kolera, te su se putnici iz Trsta imali podvrći karanteni u dalmatinskih lukah. Tomu nije mogao da izbjegne niti Kumičić. Tada je bio spljetskim načelnikom pok. dr. Antun Bajamonti, znamenita ličnost u Dalmaciji u povjesti borbe hrvatstva sa talijanštinom. Kao načelnik grada pohodio je zatočene putnike u Poljudskom samostanu. Predstavio mu se izmedju ostalih i Kumičić, s kojim je bio vrlo ljubezan, te mu poslao nešto knjiga, da si prikrati vrieme. Taj izraz učtivosti nije Kumičić nikad zaboravio niti zatajio, poglavito s toga, što je Bajamonti bio neobuzdan protivnik širenju i učvršćenju hrvatstva u Dalmaciji, po tome i njegov politički protivnik.

Ravnatelj Bakotić otčinski je dočekao Kumičića, koji se je u Spljetu brzo snašao, pošto je kod istoga zavoda, u svojstvu suplenta, bio namješten i veliki njegov prijatelj don Frane Bulić. Nisu tada ta dva mlada prijatelja niti sanjala, da će nadoći vrieme, kada će jedan od njih iz utrobe svete hrvatske zemlje vaditi stare hrvatske spomenike, dočim će drugi potaknut timi odkrići latiti se pretežkoga posla, da popularizira zadnji odlomak povjestnice narodnih naših vladara.

U ono je doba u Spljetu bilo sve otudjeno, pa je i u gimnaziji naukovni jezik bio talijanski. Kumičića

je zapalo, da predaje logiku i psihologiju u sedmom i osmom razredu, te hrvatski jezik u viša četiri razreda, ali sve, dakako, naukovnim jezikom talijanskim, — Kumičićevi ondašnji djaci ne mogu da se nahvale njegove vještine i dobrote.

U Spljetu se Kumičić spoznao s odličnim jednim Francezom, koji se zvao Aristides Vigneaux. Taj Francez vojevao je u velikom francezko-pruskom ratu kao dobrovoljac, sa ostala tri svoja brata, a to je u očima našega Evgenija silno podizalo vriednost Aristidesa, jer bijaše zanosan za sve, što je plemenito. I oni se tako sprijateljiše, da su postali nerazdruživi. To je prijateljstvo bilo od velikoga dojma za dalji život Kumičića. On je još prije marljivo učio francezki jezik; ali sada, obćeći danomice s rodjenim Francezom, bio se još bolje izvježbao i začeo želju, da se u tom jeziku usavrši. A ta je želja zavela Kumičića iz kolotečine, kojoj se bijaše pripustio.

Za svoga službovanja u Spljetu Kumičić je začeo svoje prvo djelce, novelu „Slučaj", koja je istom nakon pet godina, 1879., bila otisnuta u „Slobodi", glasilu stranke prava, kojoj je on bio uviek najoduševljenijim pristašom. — Za čudo! „Slučaj", prvo Kumičićevo djelo i zadnje njegovo djelo „Kraljica Lepa" imaju svoje pozorište u Dalmaciji, i to u glavnom predjelu izmedju Spljeta i Trogira, kuda je on sa svojim Aristidesom bio mnogo puta na izletu, i gdje mu je poznat bio tako rekuć svaki potočić, svaka ruševina, svaki kamen. A moram naglasiti i to, da je Kumičić zanosno ljubio Dalmaciju i osobito se veselio svakomu Dalmatincu, koji ga je kada pohodio. Možda ne će biti suvišno, da ovdje navedem, u podkriepu toga, nekoliko redaka iz njegova velikoga govora izrečena na javnoj skupštini

5. studenoga 1899., u kojem se je dotaknuo pitanja sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom.

„Dalmacija“, kazao je on tada, „naša divna i slavna Dalmacija, po povjesti, po književnosti, po umjetnosti, po najsvetijih uspomenah, po duševnih svezah, po tolikih izljevih narodnih osjećaja, po tolikih najnovijih dogodjajih, ona je po svemu prva, da se zagrli s Hrvatskom. Oh, kako ljubi Dalmaciju svaki pravi Hrvat, koji ju pozna, koji se je mogao nadiviti njezinu kršnom i bistrom narodu, njezinim prirodnim velebnim krasotam! U njoj je najviše morala, u njoj najjače bukti plamen probudjene hrvatske sviesti, iz nje čuo se je najviše vapaj za sjedinjenjem. Mnogi se njezini sinovi požrtvovno bore za sve svetinje hrvatskoga naroda, a oduševljeni istimi načeli, što i nas oduševljuju. Pravi Hrvat, kada spomene Dalmaciju u svečanoj prigodi, mora da osjeti najdublje sveto ganuće, njegovo srce mora zadrhtati, jer se pred njegovim umom zablistaju najslavniji dani hrvatske prošlosti. U njegovoj se duši roje najsvetije uspomene, jer je Dalmacija kolievka Hrvatstva. U njoj sjedili su na priestolju Zvonimir i Krešimir, u njoj su ugledali božju svjetlost Šubići, Gundulić, Bošković, Kačić, i toliki drugi umnici i junaci.

Kumičić je ostao u Dalmaciji samo školsku godinu 1873./4. Tada je došao u Zagreb, da odsluži dobrovoljačku godinu kod pješačke pukovnije br. 53. Častničkog izpita nije htio da polaže; a nekoje svoje doživljaje za toga dobrovoljstva opisao je istom god. 1886. u pripoviesti „Pod puškom“.

Na jesen god. 1875. pošao je u Pariz, dugo željkovani Pariz, da se usavrši u francezkom jeziku, i da čim bolje upodpuni svoju naobrazbu.

U Parizu, u zamamnom onom gradu, živio je vrlo ozbiljno, i tim se ponosio. Kada god je mogao, prisu-

stvovao je sjednicam parlamenta tada još mlade republike. Politika bila mu je i prije mila zabava, ali sada mu je prešla u krv, i to tako, da mu se je pričinjalo, te je još kao gimnazijalac bio radikalnih načela, pa je znao reći: — „Odkad mislim, ja sam pristaša Ante Starčevića. Ja sam to još u gimnaziji bio.“

Parižka kazališta polazio je redovito. Njegovi glavni i najveći izdatci bili su za kazalištne ulaznice. Kada je jednom želio da sluša glasovitu Adelinu Patti u „Traviati“, od devete ure u jutro, pa sve do na večer, s kruhom u džepu, čekao je pred parižkom Operom. da se blagajna otvori i da dobije ulaznicu za tu predstavu.

Oko poklada godine 1877. ostavio je Francezku, pošao u Italiju i zaustavio se u Mletcima punih šest mjeseci. O svojem boravku medju lagunama često je pripoviedao. Osobito rado se je sjećao, kako, se je polazeći jednu gostionu, gdje su se sastajali častnici talijanske vojske, s njimi upoznao tako, da im je najzad držao formalnih predavanja o Hrvatskoj, o njezinoj prošlosti, i o njezinih zaslugah za zapadnu kulturu, a ispravljao je takodjer pojmove njihove o hrvatskih graničarih iz godina 1848. i 1859.

Na jesen god. 1877. nalazimo ga opet u Beču. Bijaše odlučio, da se spremi za izpit usposobljenja iz svoje glavne struke, i da polazi ujedno predavanja prof. dra. Ferdinanda Lotheissena iz francuzke književnosti, te da radi u njegovu seminaru. Domaće radnje je izradio do Uskrsa godine 1878. i bile su mu odobrene; ali malo za tim pozvaše ga pod pušku. Nadošla okupacija Bosne i Hercegovine, pa je i on morao preko Save, za punih osam mjeseci.

Svoje doživljaje u Bosni opisao je u pripovjesti Pod puškom“. U Bosni je on mnogo pretrpio, ali nije

mnogo niti žalio, što je onamo bio, jerbo je ipak pomogao mnogomu nesretniku, osobito u svojstvu tumača kod brigadnoga suda. Nekoja kreševa, osobito bitku kod Ključa, znao je opisivati u krugu prijatelja velikim zanosom.

Na sam Badnjak 1878. vratio se kući, smrvljen tjelesno i duševno. Bio se doista silno napatio, pa ga je pograbio rheumatizam, koji ga je prikovao krevetu cielu onu zimu. Ali ga je najviše boljelo, što je morao da prekine svoje nauke.

Kao rekonvalescenta poslali su ga liečnici na proljeće god. 1879. u Krapinske toplice, gdje se je prilično i brzo oporavio. Tu se je upoznao sa barunom Metelom Ožegovićem, koji mu je ponudio, da bude informatorom njegovih unuka. Kod baruna Ožegovića ostao je do jeseni, kada se je opet spremio u Beč, da svrši svoje nauke. U to ga pozvaše na zagrebačku veliku realku, da predaje francezki jezik. O tom imenovanju govorio je on u hrvatskom saboru 17. siečnja 1895., kada je bio primoran, da reagira na dobačene mu rieči jednoga političkoga protivnika, da je naime „pobjegao iz Istre trbuhom za kruhom". Na to je Kumičić izjavio: „Ja nisam nikada ni pomislio na kakovo mjesto u ovom dielu svoje domovine. Iznenada sam bio odanle ovamo pozvan. Pokojni Janko Jurković, vladin savjetnik u odjelu za bogoštovlje i nastavu, pitao je g. profesora Pliverića, pozna li on koga, koji bi predavao te i te predmete, ponajprije francezki jezik i francuzku književnost na zagrebačkoj višoj realci. G. prof. Pliverić pisao mi je u Beč, po želji pokojnoga savjetnika Jurkovića, bi li htio na spomenutu realku. — Eto, to je taj moj bieg iz Istre."

Službu na zagrebačkoj realci nastupio je odmah početkom školske godine 1879./80., a već dneva 10. stu-

denoga iste god. bio je imenovan izpitnim povjerenikom za francezki jezik kod izpitivanja kandidata, koji žele da se osposobe za učitelje francezkoga jezika.

Za svoga učiteljevanja na spomenutom zavodu, naime do konca I. poljeća 1882./3. god., objelodanio je Kumičić svoje prve radnje, i to „Slučaj" (god. 1879.), pa „Olgu i Linu" i „Jelkin Bosiljak" (god. 1881.), sve tri radnje najprije u sušačkoj „Slobodi", a onda u posebnih izdanjih. O tih svojih prviencih pisao je svojoj zaručnici u Varaždin obširno pismo 23. srpnja 1882., iz kojega vadim sliedeće: „... Sad, ako imaš vremena, pročitaj „Slučaj", ako ti nije poznat. To je moja prva radnja ... Nedužna je stvar ta moja pripoviest, a znam, da se mnogim svidja ... Roman „Olga i Lina" ne znam, da li si čitala. Neprilika sam imao dosta radi njega, naravno, od patentiranih literata. U tom romanu trsio sam se, da pokažem, da otkrijem rane našega takozvanoga otmjenoga zagrebačkoga svieta. Pisao sam oštro, bezobzirno, žestoko i iskreno, a nisam išao za finom pikanterijom, već za golom istinom, sliedeći u tom najveću modernu francezku školu. Odmah ćeš opaziti kontrast izmedju osoba. Na jednoj strani poštenje idealno, a na drugoj glupa pokvarenost. Niemce ne trpim. Roman je pisan proti njemačkomu elementu. Ja samo odkrivam rane, veleć čitaocu: vidiš, to ti je taj gospodski sviet, pogledji, ne miešaj se itd. Kad sam pisao, duša mi je bila vrlo ogorčena, te mi s toga ne smiješ zamjeriti njekoje krupnine, kojim se ne može izbjeći, kad želimo stvar istinito predstaviti. Podli ljudi ne trpe istine, zato bilo dosta graje od nemškutara. Ima u romanu dosta čuvstva, a ljubav domovine kod žene po mogućnosti sam idealizirao ... Ti si ... ti ljubiš velikim žarom našu nesretnu domovinu, pa se nadam, da ćeš odmah opaziti, za čim sam težio. Moje protivnike, koji su mi

predbacivali, da ne znam idealno pisati, ušutkao sam „Jelkinim Bosiljkom“, koji je svuda pohvaljen. Preveden je i na njemački, nu mnogo je u prevodu izgubljeno.“

„Nikome se jošte povjerio nisam, nu tebi mogu kazati, da imam liepih osnova za budućnost, i da sam tvrdo uvjeren, da ću postići perom ono, što mi mnogi proriču. Ja živim za knjigu, ja uživam drugim ljudem nepoznate slasti, kad se slobodno krećem u kraljevstvu čiste poezije. Svakim danom opažam napredak u opisivanju prirode i u shvaćanju karaktera. Neoborivu silu ćutim u svom zanosu za hrvatsku knjigu, te predvidjam, da ću samo onda prestat pisati, kad mi bude ruka klonula, kad budem izdahnuo zadnji uzdah . . .“

Iste godine, 1882., ugledali su svjetlo u „Viencu“ njegovi „Neobični Ljudi“, a u „Hrvatskoj Vili“ na Sušaku „Primorci.“

Svoju službu na zagrebačkoj realci Kumičić je obavljao na najveće zadovoljstvo svoga ravnatelja Josipa Torbara, i bio je, štono rieč, duša učiteljskoga sbora. Ali otrovna kleveta već tada bijaše pomolila glavu proti njemu. Njegovi uspjesi, i kao književnika i kao učitelja, bili su nekomu trn u peti, i jednoga dana dade ga prizvati preda se ondašnji predstojnik Ivan Vončina, te ga prikori s težkih tužba primljenih proti njemu: da je strastven igrač i noćnjak, pa s toga da nije za Zagreb, nego da mora u Osiek!

Kumičić je odrješito odbio te potvore, a što se napose kartanja tiče, predložio je predstojniku, kako će se najlaglje i najsigurnije osvjedočiti, da karata niti ne pozna. Ali sva dokazivanja nisu pomogla, predstojnik nije htio da popusti od premještaja u Osiek, a Evgenij nije mogao, da se pokori odredbi, koju je kleveta izazvala. U njemu se sve uzburkalo na pomisao, da se mora

podvrći kazni za nepoznate delikte, te konačno izjavi, da takav premještaj primiti ne može, nego da će se radje odreći službe. Predstojnik opet, bez dvojbe i sam osvjedočen o njegovoj nevinosti, nije htio da ga poslie takove izjave odpusti, nego mu je udielio dopust, koji mu je dapače dekretom 18. siečnja 1883. Br. 684 bio produljen za cielu onu školsku godinu!

Medjutim 20. rujna 1882. bijaše Kumičić pred oltarom prisegao svoju ljubav odabranici svoga srca, Mariji Maršićevoj, iz odlične gradjanske porodice u Varaždinu. Njoj posvećeni, počeli su god. 1883. izlaziti u „Viencu" njegovi „Začudjeni Svatovi".

Kumičić, pronicav, uvidio je brzo, da bi se težko održao u državnoj službi, kad već bijaše postao nišanom klevete, pa se je s toga, i nagovoren od svoga brata Tome, odrekao i službe i dopusta. Njegov brat, čovjek vrlo imućan, kazao mu je: — „Ti radi za ime; za ostalo misliti ću ja!" — pa je s toga odbio i poziv iz Bugarske, da se onamo preseli, i da uz vrlo povoljne uvjete predaje francuzki jezik u bugarskoj prestolnici. Taj je poziv on odklonio uz izjavu, da ne kani ostaviti Hrvatsku, i da je odlučio raditi samo za Hrvatsku.

Ove iste godine, 1883., veliki književni list „Hrvatska Vila" preselila se sa Sušaka u Zagreb. Mjeseca listopada primio se Kumičić uredničtva i list je prekrasno napredovao, i bio bi se podigao do velike visine, da je imao drugoga nakladnika. U administraciji bijaše zavladao skrajnji nered, i naš je Evgenij tada prepatio toliko gorkih, da se već u svibnju 1884. odrekao časti urednika, a list malo za tim prestao.

Kao urednik „Hrvatske Vile" Kumičić se bijaše osvjedočio da bi kod nas mogao krasno uspjevati velik književni list, makar i sjajno opremljen, košto je bila „Hrvatska Vila", pa stoga stade snovati, kako bi sam

utemeljio takav list. Prijatelji su dielili njegovu misao i obećali mu svaku moralnu pripomoć, i novi list imao se zvati „Hrvatska Zora". Za taj podhvat osokolio ga osobito Jovan Hranilović, koji mu 6. kolovoza 1884. u obširnom pismu izmedju ostaloga pisa: „... „Hrvatskoj Zori" želim najbolji uspjeh i obričem moje suradničtvo ... Uvodnu pjesmu za „Zoru" poslati ću najkašnje za deset dana ... Bože daj, da „Hrvatska Zora" bila viestnikom boljih dana".

U istoj stvari pisao je Kumičić 19. srpnja svojoj supruzi, koja se nalazila u Varaždinu: „Posao o novom listu posve napreduje, ali do sada je samo zaključeno, da se mora izdavati. Jučer na večer dogovarasmo se, te odlučismo da ga izdajemo ... List će svakako izlaziti, o tome nema sumnje. Liepo će nositi ime „Hrvatska Zora". Ovo je ime mnogo ljepše nego li „Vila", jer sadržaje pojam političkoga smisla, jer ima jače značenje. U imenu je izbor presretan".

„Hrvatska Zora" nije se ipak pomolila, a s razlogâ, kojih ne ću da spominjem. Ali zato ove godine, 1884., „Matica Hrvatska" izdala je njegovu „Gospodju Sabinu", dočim je istodobno u „Našoj Slogi" ugledala svjetlo crtica „Ubilo ga vino".

IV.

Godine 1884. bila je osobito važna u životu Kumičića. On je bio uviek pristaša „stranke prava", te je i pisao mnogo u novine stranke. Sada pak odluči posvetiti se aktivnoj javnoj politici kao narodni zastupnik. Varaždinci su ga nagovarali, da kandidira u II. kotaru njihova grada, i on se konačno primio te kandidature. Njegov protukandidat bijaše ministar Imbro pl. Josipović, pa su ga i u samom Zagrebu prijatelji odvraćali od borbe s takvim protivnikom

dočim su mu se mnogi i smijali, jer kako će mlad, neizkusan, a i slabo poznat čovjek pobiediti u Varaždinu protivnika, kakav je njegov bio? On se ipak nije dao odvratiti, nego je pošao u Varaždin, držao sastanke i napokon veliku izbornu skupštinu, te je 20. rujna 1884. bio izabran zastupnikom u drugom kotaru onoga grada.

U hrvatsku sabornicu stupio je Evgenij prepun i nada i osnova najljepših, ali su dogadjaji sprečili mu svaku djelatnost. U saborskoj sjednici od 8. listopada 1884. došlo je na dnevni red izvješće verifikacionalnog odbora, kojim se predlagalo, da se Kumičićev izbor u II. kotaru grada Varaždina proglasi ništetnim, jer da Kumičić nije hrvatski državljanin. Proti tomu predlogu podnio je zastupnik Nikola pl. Czernkovich protupredlog: „da se izbor zastupnika Kumičića prepornim proglasi, i da se prema tomu, na osnovi § 7. saborskoga poslovnika iztraga odredi, te da se u tu svrhu izašalju tri saborska člana, da nakon preduzetih izvida podnesu izvješće".

Na to je sliedila duga rasprava. Izvjestitelj Gjuro Gjurković uze rieč, da zagovora odborov predlog, da se naime izbor proglasi ništetnim. Za njim ustade zastupnik Czernkovich, da zagovara svoj protupredlog. Poslie njega ustade sam Kumičić, da zagovara svoj izbor, dokazujući mu valjanost, pošto je on u istinu hrvatski državljanin. To je bio prvi njegov govor u saboru. Kada je on svršio, razprela se razprava, u kojoj su se ogledale najbolje govorničke sile većine i opozicije. Razprava se otegla na dva dana zasebice, a uzelo je rieč do dvadeset zastupnika. Tada se je prešlo na glasovanje, pri kojem je predlog verifikacionalnog odbora bio zabačen sa 74 proti 7 glasova, a protupredlog Czrnkovichev primljen sa 56 proti 26 glasova. Pošto je pak tim saborskim zaključkom Kumičićev izbor bio

proglašen samo priepornim, to je on mogao ostati u sabornici, kao što je doista i ostao, ali samo do 24. listopada, kada je bio izključen na osam sjednica i ubilježen mu ukor u zapisnik, jer je sudjelovao u bučnom izkazu priredjenom od zastupnikâ stranke prava, kada je saborski predsjednik izjavio, da ne će dati čitati u saboru njihovu osnovu adrese. Osim Kumičića bio je tada izključen i Ante Starčević sa 14 članova svoje stranke. Sliedeći dan i Kumičić i ostali zastupnici htjeli su ipak da unidju u sabornicu, ali su im žandari spriečili ulaz.

Istom u sjednici 28. listopada bio je izabran odbor za izvide u pitanju Kumičićeva izbora. Članovi toga odbora bijahu: Nikola pl. Czernkovich, dr. Josip Frank i barun Jovan Živković. Ali kako je 30. listopada bio odgodjen sabor na neizvjestno vrieme, tim je bilo odgodjeno i riešenje priepora glede Kumičićeva izbora.

29. prosinca 1884. sabor se opet sastao. Tada se nadjoše u njem na okupu i izključeni zastupnici, a s njimi i Kumičić. U sjednici 16. siečnja 1885. došlo je napokon na dnevni red pitanje o valjanosti izbora. Kao izvjestitelj delegiranoga odbora trojice prvi je uzeo rieč dr. Josip Frank i zagovarao, da se izbor ovjerovi. Razprava se otegla i ovoga puta na sliedeći dan, kada je opet uzeo rieč Kumičić, da brani zakonitost svoga izbora, dokazujući, da je on doista hrvatski državljanin, i da kao takav, uz aktivno, posjeduje i pasivno pravo izbora. U svojoj argumentaciji kazao je izmedju ostaloga: „Da i nije jasno dokazano, da sam i državljanin i zavičajnik i da imam pravo izbora i aktivnoga i pasivnoga, naobraženi se sviet ne bi čudio, da me verificirate. Evo što ću vam reći. Na zapadnoj istarskoj obali ima nekoliko talijanskih gradića. To je pjena mletačkih galija. Istarski Talijan, kad predje u

kraljevinu Italiju, nadje se medju svojim narodom, ali je zamienio vladara; ja, istarski Hrvat, došavši amo, nalazim se u srcu svoga naroda, a moj je vladar onaj, koji mi je i prije bio. Talijani onoga Istrana ne smatraju za tudjinca, kao što vi mene smatrate. Istarski Talijan, koji bi proživio u kraljevini Talijanskoj dvadeset godina, koji bi tamo svršio nauke, koji bi tamo bio učiteljem, koji bi tamo imao rodjake, prijatelje, sve uspomene, sva čuvstva, te koji bi i nešto uradio na književnom polju, on ne bi doživio ono, što ću ja danas doživjeti. Njega bi talijanski parlamenat rado primio u svoju sredinu, kad bi ga koji izborni kotar počastio mandatom, kao što su mene počastili svjestni i čestiti Hrvati grada Varaždina".

Dojam Kumičićeva govora bio je dubok, te se nizali govornici jedan za drugim, jedan da zagovara, drugi da prigovara izboru. U ovoj istoj sjednici govorilo je još sedam zastupnika, pa se je razprava otegla i na treći dan, 19. siečnja. Tada je opet uzeo rieč dr. Josip Frank, da kao odborov izvjestitelj izreče zaključni govor. Taj je govor izpunio malne čitavu sjednicu; ali svi napori bili su uzaludni: kod glasovanja 42 zastupnika glasovala su proti, a 28 za ovjerovljenje. Pošto je time izbor Kumičićev bio dokinut, bio je razpisan za II. kotar grada Varaždina novi izbor.

Kandidati su i ovoga puta bili isti: s jedne strane ministar Imbro pl. Josipović, a s druge Kumičić. Da se pak predusretne ponovnomu dokinuću izbora sbog pitanja državljanstva, to je glavni grad Zagreb počastio Kumičića poveljom pravoga zagrebačkoga gradjanina, obzirom na njegove literarne zasluge uz oprost svih pristojba.

Ne treba tek spomenuti, da se je medjutim u Varaždinu grozničavo radilo i na jednoj i na drugoj

strani. Kumičić je onamo pošao tek u oči izbora. Gradski načelnik, Milan Vrabčević, dao ga je odmah po stražarima prizvati, te mu je oštrim tonom kazao, da je primio proti njemu mnogo anonymnih prijava, da je pogibeljan čovjek i da bi bio kadar da zapali grad, te mu je zaprietio izgonom iz grada na najmanju, što bi opazio! Kumičić se na to sažalno nasmiešio i jedino, što je odgovorio, bilo je to, da se on, Kumičić, na anonymne objede ne će obazirati.

Sutradan se obavio izbor i Kumičić opet pobiedio. I tako, kada se je 18. travnja 1885. sabor opet sastao, osvanuo u njem i Kumičić, a izbor mu je bio priznat valjanim.

Dneva 5. listopada Kumičić je uz nekoje svoje drugove bio izključen na 60 sjednica. U toj sjednici bijaše nastala gungula nakon banove izjave glede arkivalija, pa je u sjednici 31. istoga mjeseca predsjednik saborski najavio molbu kr. sudbenoga stola u Zagrebu „za dozvolu progonjenja narodnoga zastupnika Eugena Kumičića radi pokušanoga javnoga nasilja globljenjem“.

Ta je molba bila ustupljena imunitetnomu odboru koji je svoje izvješće prikazao već u sjednici 4. studenoga; ali je stvar došla na dnevni red istom 16. its. mjeseca.

I sada se je razprava, da li se Kumičić ima izručiti sudbenomu progonu, protegla na dva dana, a uzelo je rieč jedanaest govornika. Kod glasovanja se je 47 zastupnika izjavilo za progon, a 25 je glasovalo proti. I tako, dneva 15. prosinca i. g. našao se na obtuženičkoj klupi pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu uz još dva druga i Eugen Kumičić. Kr. državno odvjetničtvo tužilo je svu trojicu, „da su počinili pokušaj zločinstva javnoga nasilja globljenjem, označena u § 8. i 98. sl. a. kz. a kažnjiva po § 100“; ali tečajem same

razprave državni odvjetnik, stekavši uvjerenje o Kumičićevoj nevinosti, odustao je od tužbe proti njemu.

Još prije ovih dogadjaja Kumičić je bio bezplatnim suradnikom „Slobode", glasila stranke prava; a kada se je „Sloboda" premetnula u „Hrvatsku", ne samo da je ostao u redakciji, nego se 1. kolovoza 1886. primio i uredničtva. U ovom razdoblju „Matica Hrvatska" izdala je njegov nježni roman „Sirotu".

Težki su sada bili nastali dani za stranku, kojoj je Kumičić uredjivao glasilo. Iz spisa, što su se našli kod pokojnika, proizlazi, da se je 22. studenoga bio sastao klub stranke u sjednicu, da razpravi pitanje, ne bi li se „Hrvatska" imala napustiti. Deficit lista bio je velik, osobito s toga, što mnogi članovi, — kako stoji u spisu predsjedničtva — „nakon tolikih opomena, molba i zaklinjanja" nisu vršili svoju dužnost doprinašanjem prinosa, na koje se bijahu obvezali, pa je list imao da prestane.

Razdoblje od god. 1886. do konca 1888. veoma je važno za život E. Kumičića kao javnoga radnika na političkoj areni i kao urednika glasila stranke prava. Politički odnošaji u Hrvatskoj kroz to veoma burno vrieme ostaviše dubokih tragova ne samo u duševnim nego i u materijalnim prilikama njegova života.

Morao bih duboko zaći u najintimnije doživljaje pokojnikove, da prikažem njegovu veliku, neograničenu požrtvovnost za stranku i za stvar hrvatskoga naroda. Sve, što je on u ovo težko doba uradio, nije moguće opisati onako živo, onako zanosno, kao što je znao sam Kumičić u intimnijem krugu prijateljâ pripoviedati, a kad bih i znao, našlo bi se ljudi, koji valjda ne bi vjerovali. Višekrat u ovo vrieme probdio je bezsane noći od težkih briga za sutrašnji dan: brige materijalne i moralne za list, za stranku, za obitelj. Sve je

on i njegova obitelj u to vrieme žrtvovao, što se je žrtvovati dalo. No previše je svježa uspomena tih godina, još su živi mnogi od onih, koji su bili dionici onih dogadjaja, te nije moguće a ni potrebno podrobnije o tome pisati.

V.

Ove puste godine političkih patnja Kumičićevih nisu ipak protekle neplodne za književnost hrvatsku. Početkom god. 1886. počela je izlaziti u književnom listu „Balkanu“ njegova prekrasna pripoviest „Pod Puškom“, u kojoj opisuje svoje doživljaje u vojničtvu. Kritika se je sasvim povoljno izjavila o tom djelu; a Kumičić je sačuvao i jedno pismo, što mu je povodom te pripovjesti upravilo deset gospodjica sa otoka Brača u Dalmaciji. To je pismo značajno za dojam, što je njegova pripoviest izvadjala u narodu, pa s toga vriedi, da ovdje prenesem nekoje odlomke:

„Vidjele smo u I. broju „Balkana“ Vašu sliku, te smo rekle: „to mora biti prijazan čovjek!“ Zato se mi usudjujemo umoliti Vas, da napišete još koju pripoviest za „Balkan“.

„Veoma nam je bilo žao, kada smo čitale, kako su nekoji surovi častnici prosto i osoro postupali s Vami. Nekojim se čini, da su Bog zna što zato, što su častnici. A čovjek se najviše sudi po govoru i po činu. Sve smo zamrzile na takav postupak častnika, kao i na onoga kozičavoga vodiča, koji je lupnuo nogom o glave onih ustrieljenih.

„Mi smo uvjerene, da ste Vi veoma plemenita srca, jer Vam je puška pala iz ruke, kada Vam je bilo pucati u ona dva nesretnika, što bijahu po svoj prilici nedužni. Radujemo se, da ste ostali živi.

„Vi ste u svojoj divnoj pripoviesti napisali, da ne ćete nikad više doživjeti takova slavlja kao ono u Ključu, kada ste za one vojnike pisali listove njihovim obiteljim. A da Vam je znati, koliko nam je mila Vaša pripoviest „Pod Puškom!" ..."

God. 1889., pošto se je glasilo stranke pridiglo, nije više trebalo Kumičićeva urednikovanja, i on ostajući uviek dobrovoljnim suradnikom „Hrvatske", posvetio se opet književnomu radu. Te je godine objelodanio u „Domu i Svietu" pripoviest „Preko Mora" i „Saveznice"; u izdanju „Matice Hrvatske" ugledala je svjetlo njegova „Teodora", a u božićnom prilogu „Hrvatske" ganutljiva istinita crtica „Crn Božić". Slovensko izdanje pripovjesti „Preko Mora" pod naslovom „Preko Morja" izišlo je god. 1896., a priredio ga je A. Z. Lovanski. I „Teodora" je bila poslovenjena, te je izlazila 1904. godine u „Edinosti". A jer je taj list bio protivnik političkoga djelovanja Kumičićeva, to je on običavao kazati u šali: „„Edinost" me uviek grdi, a nosi moje stvari u podlistku bez dozvole".

O „Teodori" donio je „Obzor" u br. 89. godine 1890. u podlistku ocjenu, iz koje navodim sliedeće:

„Kumičićeva „Teodora" zanimiva je pripovjedka, ona može triumfalno ući u zabavnu knjižnicu „Matice" ...

„Da je u Kumičića talenta i sposobnosti, to nam najbolje dokazuje i ova zadnja njegova pripoviest, u kojoj čovjek ne bi znao, što da prije pohvali, ili neke opise, ili karaktere, točno orisane, ili zanimivi zapletaj ...

„Dogadjaj se sbiva u istarskom primorju, po tom samo tko je živio u primorju može prosuditi, da li su Kumičićevi karakteri istiniti ... Svoje ličnosti Kumičić nam riše sa nekoliko crta, živih, slikovitih; ali te crte,

uz djelovanje tih ličnosti, dostatne su, da se sa njima upoznamo, da im upoznamo karakter i dušu . . .

„Što mi je još reći, to je, da je jezik u Kumičića biran i čist, da je slog lak, naravit, živahan — nešto po francuzku — da je pripoviedanje puno života, da u dialogu ima vatre“.

Uz ovaj književni rad Kumičić je ove godine nastavio već prije započeto učenje španjolskoga, ruskoga i englezkoga jezika. Španjolski je naučio izvrstno, a sliedećih godina je napredovao i u englezkom i u ruskom jeziku toliko, da je mogao upotrebljavati djela timi jezici napisana, a ne bi ga bio ni u govoru, kako je običavao reći, nitko prodao.

Dan 19. travnja 1890. bilježi u Kumičićevu životu osobit jedan uspjeh. Toga se je naime dana predstavljao u hrvatskom kazalištu prvi put njegov prvi dramski proizvod „Sestre“.

O toj predstavi donio je „Obzor“ u br. 91. izmedju ostaloga sliedeće:

„U subotu na večer Kumičić je u narodnom kazalištu slavio pravo slavlje. Nu, to nije ono, što je glavno. Kad bih htio personificirati hrvatsku dramatičku umjetnost, imao bih reći, da je ona slavlje slavila; a to je ono što osobito vriedi . . . .

„Kad se je prvi čin svršio, obćinstvo je četiri puta pozvalo predstavljače na pozornicu, — a poslie toga htjelo je vidjeti spisatelja, kojega predstavljači silom dovukoše pred obćinstvo. Kad se je spisatelj pokazao, pljeskanje — i to burno i obćenito — nije htjelo prestati.

„Poslie drugoga čina obćinstvo je opet pljeskalo auktoru i akterima. Ove je sedam puta prizvalo na pozornicu. Ali se time nije htjelo umiriti, već je zahtievalo Kumičića. Samo se je umirilo, kad je gosp. Man-

drović rekao, da auktora nema u kazalištu, jer se je bio zaklonio u jednoj loži.

„Poslie trećega čina aplausima nije bilo konca. Predstavljači i spisatelj, na zahtjev obćinstva, došli na pozornicu bar deset puta. Kad je pak spisatelj poslie predstave izišao, mladež ga dočeka i pred kazalištem mu priredi pravu ovaciju."

„Sestre" su izašle u češkom prievodu u svezci 76 „Ochotnické divadlo" pod naslovom „Sestry", a preveo ih je Josip Paulik.

Ove iste godine „Dom i Sviet" je donio Kumičićevu pripoviest „Otrovana Srca", a u božićnjem prilogu „Hrvatske" izašla je crtica „br. 84 i 85".

Kod odkrića spomenika Fra Andriji Kačiću-Miošiću u Makarskoj sudjelovao je ove godine i Kumičić u družtvu mnogih odličnih Hrvata iz Banovine. Tom prigodom pošlo mu je za rukom, da umiri razpaljene stranačke strasti izmedju dviju četa izletnika kod toga slavlja, pa je zapriečio, da se bratska krv prolije, što bi se bilo bez dvojbe dogodilo, da ne bude on posredovao.

Sliedeće godine, 1901., u siečnju, počela je izlaziti u „Domu i Svietu" njegova pripovjedka „Mladost-Ludost", a „Matica Hrvatska" medju svojimi publikacijami štampala je njegovu novu dramu „Obiteljska Tajna", koja je kao i „Sestre" bila na češki prevedena i štampana u svezci 69 „Ochotnické divadlo" pod naslovom „Rodinné tajemství".

Uz ove radnje, Kumičić se marljivo spremao, da napiše veliku historijsku pripovjest, „Urotu Zrinsko-Frankopansku". Kada je sa spremom bio sasvim gotov, te pošto je konsultirao i proučio svu literaturu, koja se odnosi na ovu veliku tragediju u političkoj našoj povjesti XVII. stoljeća, počeo je pisati pojedina po-

glavja, što su god. 1892. počela izlaziti u „Domu i Svietu", odakle su pak bila preštampana u posebnu knjigu.

Da ovdje prenesem ma bilo čiji sud o „Uroti", posve je suvišno. U mnogo tisuća primjeraka ona je ušla u narod, a brzo će ugledati svjetlo njezino treće izdanje, za pravo četvrto, ako se amo uračuna prvo štampanje u „Domu i Svietu". „Urota" je prevedena na češki i njemački. Češki prievod počeo je izlaziti u dnevniku „České Noviny", odakle se preštampavalo u knjigu, koja je od čeških oblasti bila zaplienjena. Češki prevoditelj „Urote" zove se dr. Fran Bělohlavek, po zanimanju liečnik.

Ali osim tih izdanja treba spomenuti još dva izdanja, što je „Urota" doživjela u Americi. Godine 1900. počela ju je donašati „Chicago-Sloboda", a 1902. „Sloboda", što je tada počela izlaziti u Antofogasti.

VI.

Pored intenzivnoga svoga književnoga rada ovih godina nije se Kumičić odrekao bio ni političkoga, te je dneva 16. ožujka 1892. bio izabran od sumišljenika gradskim zastupnikom u 3. izborničtvu I. kotara grada Zagreba. Tu je čast obnašao sve do god. 1895. Prigodom toga svoga izbora izrekao je pred izbornici govor, u kojem je iztaknuo svoju privrženost gradu Zagrebu sliedećim riečima:

„Govore neki, kako čujem, da ja nisam rodjen u Zagrebu, pa da s toga ne ljubim ovaj naš liepi grad. Ja sažaljujem svakoga, koji tako govori o meni. Istina, nisam se rodio u Zagrebu, ali sam se rodio u hrvatskoj Istri, od majke Hrvatice, od otca Hrvata. Već živim dvanaest godina u ovom gradu, koji mi je uviek bio mio; duša su mi se i srce srasli s ovim gradom, s njim

me uzko veže moj književni rad, jer je Zagreb književno središte. Da svaki dobar Zagrebčanin ljubi svoje rodno mjesto, to je posve naravno, no ljubiti ga može koliko ja, a mislim, nikako više od mene.".

Sliedeće godine 1893. Kumičiću se opet otvorila vrata hrvatske sabornice, pošto je bio izabran zastupnikom u Brodu na Savi. Ali prije nego li je stupio u sabor, proslavio se je jednim govorom držanim u Karlovcu 22. svibnja i. g. Tema mu bijaše: „Hrvatska Domovina". U tom govoru svaka rieč odiše veličanstvenim otačbeničkim duhom, u tom govoru vidimo kao u ogledalu veliku Kumičićevu dušu, kojoj je Hrvatska sve na svietu. Da ne podje sasvim izgubljen taj govor, prenosim njegov zadnji dio:

„Naša je domovina sva prošlost, sva sadašnjost i sva budućnost našega naroda! Je li dostojna naša domovina, da ju ljubimo, da za nju radimo, da se za nju borimo? Ta plodna je i krasna, sveta i slavna, pa kako da ju ne ljubimo? Odyssej ljubio je neizmjerno svoju malenu i kršnu Itaku. Tko da ne ljubi svu slavu, svu muku, sve patnje, svu prolivenu krv, svu povjest svoga naroda? Kakvo je ono srce, koje izdaje sve svete uspomene svoga naroda, svu prošlost, sadašnjost i budućnost, svu borbu za slobodu, sve spomenike, sve grobnice iz davnih dana, sve svježe grobove, i grobove, u kojih ćemo mi počivati, i grobove naših najdaljnjih potomaka? — Hrvati, ljubimo svoju domovinu, radimo za nju, neustrašivo borimo se za nju, sve žrtvujmo! A vi, plemenite kćeri našega naroda, vi nas sokolite, u našoj borbi neka nas prate vaše pobude, vaši uzdisaji, vaše molitve! Ako se razori komu otačbeniku njegovo ognjište, ako mu se uništi sva obiteljska sreća, otarite potajice svoje suze, pa onda sokolite druge.

„Krasna zemlja, u kojoj mi živimo, i more, koje cjeliva njezine obale, i mi svi ovdje i ostali Hrvati, i naš milozvučni i sjajni, stari i uviek mladi hrvatski jezik, i to je naša domovina. Sva naša prošlost, sadašnjost i budućnost, svi naši umnici i junaci, mrtvi i živi, i oni, koji će se roditi od hrvatske majke, i to je naša domovina. Sve hrvatske djevice, odvedene u tursko robstvo, svi starci, sve majke i sva djeca pogažena turskim kopitom, sva hrvatska krv, prolivena kroz dvanaest stoljeća i više; sva borba, sva čežnja, sve suze za slobodom, i to je naša domovina. Sve to ukupno naša je domovina, pa i sve ruševine starih gradova po humcih i brdinah; svi razoreni hramovi i sve one svete iskopane ploče, svi slomljeni mramorni stupovi i sva grobišta, sve naše patnje i sva naša slava, sve to ukupno, sve je to domovina naša! A tko da sve to ne ljubi? Tko da sve to izda?“

Dneva 16. prosinca 1893. podnio je Kumičić hrvatskomu saboru svoju vjerodajnicu kao brodski zastupnik. Dneva 20. i. m. bio je ovjerovljen, a već sliedeći dan držao je prvi govor u proračunskoj razpravi.

Kako je bio aktivan parlamentarac, dokazuju njegovi česti govori, koje ću samo spomenuti redom, kojim su bili izrečeni:

Dneva 25. siečnja 1894. držao je govor kod razprave poglavlja „Ban“; u istoj sjednici obrazlagao je svoju interpelaciju o izključivom pravu zakupa točarine u nekojih obćinah svoga izbornoga kotara. Četiri dana za tim držao je opet govor, da podupre predlog o rezoluciji hrvatskih radnika radi uvedenja osamsatnoga rada, prava udruživanja i prava glasovanja; sliedeći pak dan govorio je proti predlogu, da se izruče sudu zastupnici Filip Konrad i Aleksandar Fodroczy. U sjednici 27. veljače iste godine držao je

obširan govor o ugovoru glede unapredjenja svilogojstva u Hrvatskoj i Slavoniji; 20. srpnja govorio je o osnovi zakona glede nadopunjenja nekojih ustanova zakona o ustrojstvu hrvatskoga sveučilišta. Četiri dana kasnije govorio je o osnovi zakona glede izvanrednoga proračuna za god. 1894., a 19. prosinca držao je obširan govor o osnovi zakona glede proračuna za god. 1895. Kod specijalne razprave iste osnove zakona uzeo je opet rieč kod poglavlja „Ban". U sjednici 17. siečnja 1895. držao je govor povodom dobačene mu uvrjede, da je „pobjegao iz Istre trbuhom za kruhom". Dneva 20. studenoga iste godine držao je dva govora u razpravi o proračunu za god. 1896. U sjednici 3. prosinca 1896. držao je govor proti osnovi saborskoga poslovnika; a 5. prosinca uzeo je opet rieč o istom predmetu. U sjednici 16. prosinca držao je govor o osnovi zakona o proračunu za god. 1897.; a 16. siečnja 1897. govorio je o osnovi zakona o preinačenju zakona od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku u tiskovnih poslih. Dneva 3. veljače držao je govor s interpelacijom glede ugovora, sklopljena sa financijalnim erarom glede dravskih naplava i pjeskulja.

Kada se je u jeseni god. 1895. sbio prelom u stranci prava i kada se je vodja te stranke dr. Ante Starčević odielio od mnogih svojih sljedbenika, te stvorio novu stranku pod imenom „čiste stranke prava", Kumičić je ostao vjeran Starčeviću. Ta je stranka u svojem prvom početku bila premalena, te je kod obćih izbora saborskih god. 1897. izvojštila samo dva kotara. Tom prilikom Kumičić nije bio izabran za zastupnika.

Taj je poraz duboko djelovao na njega, ali ga je za to povratio hrvatskoj liepoj knjizi, koje poslie „Urote" ne bijaše obdario nego malim djelcem „Po-

bieljeni grobovi", što su izišli god. 1896. u „Domu i Svietu", pa i u posebnom izdanju.

Sada je on stao uredjivati drugo izdanje „Urote", koju je sam vlastoručno iznova prepisao i izpravio.

VII.

Dok se je Kumičić spremao za veliku novu historijsku pripoviest „Kraljicu Lepu", javio se iz Dalmacije neki Mitrović knjigom, u kojoj je nanizao svu silu neistina, eda time otrgne herojski vienac s obasjane glave hrvatskih mučenika Zrinskoga i Frankopana. Proti tomu pamfletu ustala je cjelokupna hrvatska štampa i nekoji srbski listovi, a smatrao se najpozvaniji, da skoči na obranu tih hrvatskih velikana pisac „Urote", te je pod konac 1899. izdao novo djelo pod naslovom: „Petar Zrinski i Fran K. Frankopan i njihovi klevetnici."

O tom se djelu kritika vrlo povoljno izrazila. Jovan Hranilović pisao je u „Viencu" (br. 51. god. 1899.) izmedju ostaloga:

„Djelce g. Kumičića, koji je kao pisac romana o Zrinsko-Frankopanskoj katastrofi imao prilike proučiti sva vrela, što se odnose na tu katastrofu, razdieljeno je u deset poglavja, u kojima se osvjetljuju razni momenti toga razdoblja hrvatske povjesti, te oprovrgavaju tendenciozna izvraćanja i pakostne izmišljotine klevetnika hrvatskih mučenika o njihovu značaju, uzroku, povodu, toku, domašaju i svršetku pokreta, koji je poznat pod imenom Zrinsko-Frankopanska urota. U tu svrhu prebrao je on razne izprave i spise, izdane u poznatim zbirkama Račkoga, Bogišića, Lopašića i ostalih domaćih i stranih povjestničara, koji se bave tom stvarju, te nam je tako prikazao uzročnu svezu Zrinsko-Frankopanske urote u zanimljivoj, žarkim rodoljubljem i lju-

bavlju prema istini prodahnutoj i liepo zaokruženoj slici Ako je netko pri tom zlo prošao, to neka pripiše drzkomu pokušaju napadača Mitrovića, da obezčasti uspomenu hrvatskih narodnih mučenika. Kumičić nemilice parira napadaje Mitrovićeve, te na osnovi neosporivih podataka osvjetljuje pitanje, na kojoj li je strani bila vjera, na kojoj li nevjera u onim tužnim danima . . ."

„Nema ni jedne tvrdnje Mitrovićeve, da je nije Kumičić raztvorio u njezino ništavilo, a sumnjamo, da bi Mitrović mogao i u trećem izdanju svoga pamfleta, ako do njega dodje, išto navesti, čime bi mogao obezkriepiti dokaze Kumičićeve."

Sliedeće godine, 1900., da još više prodiči svoje junake i da nekoja pitanja, kao o savezu Zrinskoga s Turci, što su i nekoji hrvatski pisci zlo razumievali i tumačili, bolje razsvietli, napisao je Kumičić dramu pod naslovom „Petar Zrinski", koja se je dosele davala u hrvatskom kazalištu osam puta pred punom ili prenapunjenom kućom. Cjelokupna štampa izjavila se najpovoljnije o tom djelu, nekoje novine su doniele čak uvodne članke o tom predmetu. Tako je „Obzor" odmah sliedeći dan po prvoj predstavi (br. 245. od 25. listopada 1900.) na uvodnome mjestu pisao izmedju ostaloga: „Sinoć je prvi put predstavljena u hrvatskom našem kazalištu u Zagrebu historijska drama „Petar Zrinski", koju je napisao Evgenij Kumičić. Vanjski uspjeh te predstave bijaše upravo vanredan. Kazalište dubkom puno, od početka do kraja oduševljeno burno odobravanje komadu i piscu, koji je poslie svakoga čina bio prinužden da se na pozornici pokaže razdraganomu obćinstvu."

„Piscu je u znak priznanja uručen na pozornici vienac, te je oduševljenim aklamacijama izpraćen iz kazališta. Neopisivim oduševljenjem popraćivana su

*

nekoja mjesta, naročito nešto jasnije historijsko-političke aluzije. Jednom rieči: to bijaše uspjeh, da ga pisac boljega nije mogao zaželjeti. Nas taj uspjeh od svega srca veseli, jer ga je polučio naš domaći pisac. i to komadom, izvadjenim iz hrvatske povjesti i prodahnutim žarkim hrvatskim rodoljubnim osjećajem. Veseli nas taj uspjeh, jer nam je to znakom, da ima života i zanosa za hrvatsku narodnu stvar, samo treba pogoditi pravu žicu, samo treba umjeti taj zanos na život probuditi."

Medjutim bio se Kumičić spremio sasvim za pisanje svoga velikoga, na žalost zadnjega djela. „Kraljica Lepa" počela je izlaziti god. 1902. u „Domu i Svietu", a pod konac iste godine izadje u posebnom izdanju.

Kao što „Urota" tako ga je i „Kraljica Lepa" stala velikoga truda, jer, kako je pisao prijatelju prof. Bari Popariću, prije nego li je dao u tisak prvo poglavlje, htio je „da sve bude jasno, svaka osoba kao na dlanu. A takav način pisanja veoma je tegotan i spor". Ipak je on sretno svladao sve potežkoće, te mu je početkom prosinca 1902. mogao da piše: „Hvala milome Bogu, izašla je „Kraljica Lepa". Jučer sam ti ju poslao.

„Zadnja poglavlja lakše sam napisao, nego li sam mislio. Sve se nanizalo bez napora.

„Ne mogu ti reći, kako sam veseo i zadovoljan, odkad vidim „Lepu" medju mojimi drugimi knjigami u ormaru.

„Dosta mi je muke zadala. Po osam dana nisam izlazio iz kuće, a radio sam svaki dan do šestnaest sati. Nakon takova rada osjećao sam se posve skršen, ali samo tjelesno. Bilo, pa prošlo . . . Kadšto sam bio tužan; suze su mi navrvile, kad sam opisivao Nedinu smrt. Pišući zadnji Svačićev razgovor, jecao sam i drhtao

„Kako rekoh, veseo sam, što sam svršio, a s druge strane osjećam kao neku prazninu; boli me, što sam se razstao s Nedom, Svačićem i drugimi, s kojimi sam živio, uživao i trpio toliko vremena. Moja divna Neda!... Plakao sam, kad sam pisao, kako mrtvu ljube i cjelivaju u onoj crkvi!“ ...

„Kraljica Lepa“ zadnje je književno djelo Evgenija Kumičića. Snovao je on još mnogo toga, ali nije dospio da obradi. Želio je napisati još dvie velike historijske pripoviesti: jednu iz dobe mletačkoga gospodstva na iztočnoj obali Jadranskoga mora, drugu iz sadašnjosti. Snovao je, kako će dramatizirati „Kraljicu Lepu“ i napisati svoje „Uspomene“, „da se ne trude prijatelji oko moga životopisa“ — rekao mi je. Ali sve te liepe osnove smrt je jednim mahom presjekla!

VIII.

Pokojnik je poboljevao već više godina na rheumatizmu. Ta njegova bolest bila je posljedica njegova vojevanja u Bosni god. 1878. Posljednjih godina išao je s toga svakoga ljeta na liečenje u Varaždinske-Toplice. U zadnje doba tužio se na rheumatičke boli oko srca, što ga je u zimi na mahove sad na dulje, sad na kraće vrieme vezalo uz krevet.

Prema svojemu običaju pošao je i prošle godine u Varaždinske Toplice, ali je morao liečenje prekinuti, da uzmogne pohoditi svoj izborni kotar, Zlatar. Dao se na put s malom prehladom, na koju se nije osobito osvrtao. Ali obilazeći kotar i predstavljajući se izbornikom te držeći im govore nahladio se još jače i sasvim promukao. Htio je ipak da prisustvuje izboru, kod kojega je bio jednoglasno izabran. Povrativši se u Zagreb legao je u krevet, a čim se je nešto oporavio, nastavio je liečenje u Varaždinskih Toplicah. Rujan bio kišovit

i vrlo hladan, pa se njegova prehlada zaoštrila i njegova inače jaka i čvrsta pluća težko poremetila. Prehlada nije htjela da ga ostavi. Premda bolestan, morao je kao predsjednik stranke da sudjeluje kod odkrića nadgrobnoga spomenika dru. Anti Starčeviću u Šestinah i da predsjeda skupštini, što se je istoga dana obdržavala u Zagrebu.

To naprezanje bilo je za njega kobno. Sutradan morao je leći u krevet, gdje se je po malo uz veliku njegu brižne supruge i požrtvovnih svojih prijatelja oporavljao, kad li ga snadje treći udarac. Nenadano mu umro jedini brat Tomo, koji je zdrav zdravcat prisustvovao otkriću spomenika u Šestinah. Bratova smrt djelovala je na njegove živce i na njegov duševni mir; uzrujanost se povećala i svaki tren izazivala astmatičke napadaje. No opet se bio ponešto oporavio, kad li se polovicom prosinca otvorio sabor.

„Ja moram vršiti svoje dužnosti!“ I onako bolestan ode u sabor. Mučila ga nediha, ali željeznom voljom tjeran držao je u saboru govor 12. prosinca u razpravi o indemnitetu, a 22. prosinca izrekao je u ime svoje stranke kao predsjednik izjavu radi nastalih stranačkih nesporazumaka.

Po strogoj liečničkoj odredbi odputovao je na Stjepanje u Dalmaciju, k prijatelju župniku Ivanu Bojaniću u Komižu na Visu, gdje se pod blažim podnebljem liepo oporavljao, ali astmatički napadaji nisu ga ostavili, tim više, što su zaduhu izazivali razni podražaji, koji su kraj našega burnoga političkoga života bili vrlo česti.

Kod prijatelja Bojanića ostao je punih deset tjedana, a tada se preko Rieke povratio u Zagreb. Nastali proljetni dani, sve češće je izlazio i počeo raditi. Astmatički napadaji bili su sve rjedji i slabiji, pa je

u pismu od 30. travnja 1904. javljao Bari Popariću: „Meni, hvala Bogu, sve to bolje. Već ne kašljem, nikakve muke, mirno spavam. Samo uzbrdice težko, usopim se odmah“.

2. svibnja napisao je „Poslanicu“ svojim izbornikom, u kojoj im poručuje, da ih želi što prije posjetiti, i već bio odlučio, da će to biti 12. i. mj.

U petak, šestoga svibnja, poslie podne šalio se na Zrinjevcu s nekolicinom najbližih prijatelja. Bio veseo, što mu se postojano vraća toli žudjeno zdravlje. Na trgu je svirala glasba. Tada reče: „Još ću ja poživjeti koju godinu, no kad bude nadošao čas, da ću se morati seliti na drugi sviet, želio bih, da to bude u petak, tako barem ljudi, koji će mi poći u nedjelju na sprovod, ne će zanemariti svoj posao“.

Kako nikad nije znao štediti svojih sila, previše je izlazio, pratio dnevne dogadjaje, o svem je živo razpravljao s prijatelji, što ga je silno uzrujavalo. Čitajuć novine u vrtu osjetio je, kako ga je prošla studen, dokopao se nove nahlade, koja ga 8. svibnja na večer bacila u postelju, da je više živ ne ostavi. Pojavila se upala pluća, koja je u četiri dana skončala njegovo raznimi patnjami i dugom bolesti oslabljeno tielo. Sluteći, da bi se ipak mogao približit zadnji čas, primio je Svetotajstva 9. svibnja, a u svanuće dneva 13. svibnja 1904., u petak, preselio se u bolji život — žrtva uzvišena žrtva svojih načela!

IX.

Premda Evgenija Kumičića više nema medju živimi, ipak je njegova slika još živo urezana u pameti svih onih, koji su ga poznavali, i dok ih bude, sigurno se ne će izbrisati. Čovjek, koji u jednoj stranci zauzimlje odlično mjesto, koji za tu stranku radi, izložen je na-

padajem protivnika, napadajem, koji nisu uviek opravdani, jer prelaze granice političke borbe te se izrode u osobne napadaje. Kumičić izložen tim napadajem ipak je uviek uživao poštovanje svojih protivnika, i protivnika načelâ, koja je on zastupao i branio. Kumičić je još i nakon smrti član jedne stranke. No doći će vrieme, kad on bude samo hrvatski pisac, hrvatski otačbenik, čovjek genijalan, koji se je možda prerano rodio za svoj narod; genijalan, jer on nije bio samo proizvod javnih odnošaja, u kojih je živio, on je sam stvarao, on je unapredjivao, davao impuls dogodjajem Ali i za života Kumičić bijaše čovjek cieloga naroda. Uz riedke iznimke, tko god ga je poznavao, divio mu se, ljubio ga. Razni su motivi te ljubavi i toga udivljenja u raznih ljudi. Jedni vidjahu u njemu neslomiva zatočnika vlastitih ideja, drugi veselu ćud, primamljivost temperamenta, zanos u razgovoru, odanost prijateljstvu. Jedni vidjahu vrline otačbenika, drugi čovjeka u družtvu naobražena i mila, treći otca obitelji i supruga. Sa svih ovih strana Kumičićeva slika izlazi bezprikorna, uzorita ne samo za savremenike, nego i za daljnja pokoljenja.

Uvjeren sam, da ga je činilo simpatičnim svakomu, osim svih tih spomenutih vrlina, osim živahnosti ćudi, osim velike učenosti te izvanrednih manira nada sve nedostiživi dar govora. O tome bi se dala napisati čitava knjiga. Kumičić bijaše velik govornik. Dosta, da si ga jedan put čuo, već te je začarao. Govornik pri prijateljskom sastanku začinjen finom šalom, u javnoj pučkoj skupštini pun čara i zanosa, na parlamentarnoj tribini bezobziran, intransigentan, ali uviek iskren i točan. Za svaki svoj saborski govor unapried se pripravio, a nekoje je napisao, marno izgladio, pak onda izrekao.

Na polju govorničtva Kumičića ide ne manja slava, nego na polju liepe knjige. Dva govora izrečena na javnih skupštinah: jedan ono pred kazalištem za financijalnu samostalnost i sjedinjenje Dalmacije, a drugi u Streljani prigodom onoga zapleta za svetojeronimski zavod u Rimu dovoljni su, da mu tu slavu utvrde.

Učinci smrti nisu uviek jednaki. Smrt bo znade smrviti i vječitoj zaboravi izručiti umišljene velikane, ili za života umjetno stvorene, ali znade takodjer dosuditi zasluženu slavu muževom, koji su svojim djelima osigurali sebi častno mjesto u narodnom Panteonu. Kumičić si je to mjesto za sve vjekove osigurao.

DRUGI DIO.

Putovi i ciljevi Kumičićeva književnoga rada.

I.

proljeću god. 1874. Kumičić umoči prvi put pero, da napiše prvo svoje književno djelo pod naslovom „Spljet i Pariz". Tri godine se je mučio oko te pripoviesti prepisujući i popravljajući, pa ju god. 1877. posla, po nagovoru mladih prijatelja, bečkih slušatelja visokih nauka, na ogled stvoritelju hrvatskog romana i hrvatske publike, Augustu Šenoi. Ovaj se požuri, da u „Viencu" od 14. travnja 1877. izjavi u otvorenih dopisih, da mu je drago, što je u piscu te pripovjesti našao talenat. Okoristi se pisac opazkama Šenoinim, te ta pripovjest prepisana i popravljena pod naslovom „Slučaj" izadje u sušačkoj „Slobodi", u rujnu god. 1879.

Nakon trideset godina književnoga rada zaklopi on svoje smrtne oči u proljeću god. 1904. s nepritajenom boli u duši, što mu nije dato napisati zadnje djelo, o kojem je toliko snivao i s prijatelji razgovarao: svoje

uspomene. Kad je svršio „Kraljicu Lepu“, on se je osjećao još u najboljoj muževnoj snazi, te kad ga prijatelji nagovarahu, da kupi barem materijal za „Uspomene“, odgovaraše, da će on prije „Uspomena“ još mnogo napisati. Medju njegovimi rukopisi ostala je zabilježena osnova za te „Uspomene“. To jest: zabilježio je sa nekoliko rieči sadržaj nekih poglavlja. Smisao tih rieči mogu razumjeti samo oni, kojim je on običavao pripoviedati svoje mladenačke doživljaje.

U nizu ljudî, koje Kumičić u velike štovaše, spada znameniti talijanski otačbenik i književnik Massimo Tapparelli — D'Azeglio. Pa kao što su „I miei ricordi“ ovoga pisca najpopularnije i najuspjelije djelo njegovo, tako i E. Kumičić opravdanim pouzdanjem običavaše govoriti svojim prijateljima za svoje „Uspomene“: da će biti njegovo najljepše djelo. S toga nije moguće prežaliti, što je njegovom smrću hrvatska književnost izgubila. Krasna historijska slika, zamišljena od idealna i Bogom nadahnuta umjetnika, u kojoj se je imala zrcaliti hrvatska otačbina u borbi za svoje pravo, za svoje jedinstvo i slobodu za ovih posljednjih trideset godina, pade u grob sa samim umjetnikom! Dok on biraše mjesto za pojedine muževe, koji utjecahu bilo kako u toj velikoj borbi, dok nastojaše podati pojedinomu licu objektivni karakter i predati ga daljim potomkom, pokosi ga smrt, a da nije moguće ni najvještijemu umjetniku dovršiti jedva ocrtanu sliku. Ta tko bi, pa makar poznavao sve, što je Kumičić doživio i htio predati potomkom, mogao onako živo i vjerno opisati ljude, s kojimi je došao u dodir, kao što ih je on znao živom riečju predstaviti?

Tko je upoznao pobliže Kumičića, osjetio je plamen uma i srca, koji mu nije davao mira: nezasitna želja rada i slave nije mu davala počinka. Ništa je cienio

sve, što je stvorio, prama onome, što je još snovao u glavi. Njegova pamet, njegovo srce bijaše u neprestanoj ognjici, iz koje se mogu roditi velika i trajna djela umjetnosti.

Tko je dublje zaronio u Kumičićeva djela, mora tim dublje žaliti taj gubitak, jer pozna, da je on bio umjetnik nada sve onda, kada je crtao, što je sam vidio, i kada je opisivao vlastite dogadjaje. U djelih vlastitoga izkustva imade više umjetničke vrline, nego li u onim, gdje se je morao umnim radom i marljivim proučavanjem stvoriti milieu. „Slučaj“, „Jelkin Bosiljak“, „Preko Mora“, „Začudjeni Svatovi“, a nada sve „Pod puškom“, gdje se vidi, da je sam preživio, što opisuje, s pjesničkoga i umjetničkoga pogleda nadkriljuju i „Olgu i Linu“, i „Otrovana Srca“, i „Mladost-Ludost“, i „Pobieljene grobove“, i „Saveznice“, premda i ova djela, kao što sva ostala, ni u zapletaju ni u karakterima nisu samonikla u njegovoj duši; i za njih je on imao podloge u životu.

I ako nije dospio, da nam predade nanizane i u umjetničkom ruhu zaodjevene svoje uspomene, ipak je ostavio u ostalih djelih toliko tragova svoga duha, da nam je moguće iz njih shvatiti njegovu sliku. Subjektivni dio njegovih djela ne dade se sakriti. Gledajući ta djela mogaše Kumičić doviknuti samoj smrti u lice: Non omnis moriar!

II.

Kad je Kumičić stupio na književno polje, na evropskom zapadu bijaše se već preživio historijski roman i zakopao romantičku školu. No pomanjkanje mjere i talenta u piscima takovih romana dade smrt školi, a ne njezina objektivna i načelna nevaljanost. Ostadoše uviek uzorom djela Manzonieva, D' Azzeglia

Grossia, Cantùa. Mogu se mienjati u književnosti pravci i struje, ali Promessi sposi, Niccolo de Lapi, Ettore Fieramosca, Marco Visconti i još neki, čitat će se još uviek, i to većom nasladom, nego onda, kada prvi put izadjoše na vidjelo. U književnosti nije dosta prihvatiti neka načela, pa se po njima ravnati i u stvaranju. Treba osobit talenat stvaranja u književnosti kao i u svakoj grani umjetnosti.

Pomanjkanje dara u učenicima kompromitova djelo učitelja. Što se dogodi sa historijskim romanom, to isto opažamo i sa tako zvanim romanom naturalističkim. Pretjeraše noviji pisci u tom smjeru, te postadoše njihova djela površna: slikahu samo lica, opisivahu milieu, crtahu poze i kretnje: postadoše prazni i banalni. Tada se pojavi potreba psiholožkoga romana. Ta potreba niknu iz znatiželjnosti francezke, koja traži najintimnije potankosti duševnoga života. No kako ovakova djela ne mogu biti nego plod opažanja vlastitoga „ja“, malo po malo ne samo dosadiše, nego izkriviše pravi pojam o vanjskome svietu. Neprestano opažanje vlastite duše najsigurnije je sredstvo, da ne vidimo ono, što oko nas biva. S toga danas oživljuje opet družtveni roman ili roman à thèse.

U nas opažamo amo i tamo upliv stranih literatura, ali do otrag nekoliko godina pisci se ne povode robski za njima.

U Hrvatskoj je August Šenoa držao visoko ugled historijskoga romana, ne mareći toliko za nove pojave na Zapadu i onda, kada je već bio izgubio svoj sjaj. Njemu uz bok stoji Josip Eugen Tomić. Patriotska tendencija njihovih pripovjesti zanosila je hrvatsku malobrojnu ali oduševljenu publiku. U tim pripoviestima je otačbenička duša nalazila hrane, sviest se je čeličila na patnjama hrvatskoga naroda. Nisu ti pisci marili

za nove pravce, za struje, za načela u izradjivanju svojih djela, jer u umjetnosti načela se vade iz djela, a ne izradjuju djela na načelima; marili su za potrebe naroda, u kojem življahu i iz kojega nikoše.

„Svrha je literature pomoći čovjeka, da shvati samoga sebe; podići pouzdanje u vlastitu snagu: razviti u njem ljubav za istinom, uputiti ga, da se bori proti zlu medju ljudima, a da traži, što je dobro; pobuditi u njegovoj duši stid, zgražanje i odvažnost; nastojati, da ga oplemeni, ojači, gane ljepotom božanskoga duha. To je, kaže Gorki u svojoj novelici: Čitatelj, moj thema". Ako literatura traži drugih ciljeva, ne treba da je bude. U ovom Gorkovu prikazu neka se zamieni rieč čovjek riečju Hrvat, imat ćemo pred sobom svrhu Kumičićeva književnoga rada.

Kada ljudsko družtvo dotjera tako daleko na stazi napredka i prosvjete, kašto je snivao Kumičić, ne će trpjeti književnosti jedino kao granu umjetnosti. Ona bi tada bila svrhom samoj sebi. Ona mora da teži za usavršivanjem družtva. Kad bi književnost težila jedino za tim, da zabavlja one slojeve družtva, koji i nemaju druge zadaće u životu, nego da se zabavljaju, onda bi ona spala na najniže zanimanje na svietu. Mnogo opravdanije i koristnije bilo bi zanimanje vašarskih pjevača, koji za nekoliko časaka zabavljaju stotinjak težaka šaljivom pripovjesti. Oni barem razvesele za neko vrieme ljude, koji u obće živu od muke i nevolje.

Mlad kao kaplja, nakon što je proživio nekoliko godina u Pragu, u Beču, a nada sve u Parizu, gdje je polazio najbolja družtva te vidio, da gospodje na večernjim sielima „ne razgovaraju o svojih kuharicah, ne tuže se na svoje sobarice", gdje se je naslušao velikih govornika, gdje se je nadivio likovnoj i književnoj

umjetnosti prvoga naroda na svietu, izklesan u školi nesebična otačbeničtva vrati se pun zanosa i oduševljenja u svoju otačbinu. U tudjini nauči ljubiti svoj narod i za nj raditi i pregarati. Plod toga zanosa i oduševljenja jest prva pripoviest „Slučaj“.

„Od radosti sam drhtao, kada sam stupio na tlo hrvatske Atene. Kako je divna ona obala! Kako je bajna ona pučina, kad tone sunce u more! ... Koliko uspomena! Sav Dubrovnik miriše i blista se hrvatskom slavom“.

Stupiv na solinsko groblje: „Krugom svrnem oči krajem i morem, pomislim na hrvatski narod ... veliko me čeznuće obuzme, tjeskoba mi pritisne srce...“ „Divio sam se pitomom kraju, zelenim humkom i ravnim oranicam, kuda se vijuga bistra rieka, i pomislih na hrvatsku zemlju, na sinje more i na vrletne obale, na ravnice i srebrne rieke i smrknu mi se pred očima...“ „Činilo mi se je, kao da je preletio iznad mene dah tuge i nevolje, grozno udušen vapaj, tužniji od smrti: vapaj robstva“.

„Jadni narode!“ kliče na kraju zdvojno.

Prispodablja „lišće, koje odtrgnuvši se od majke grane, zamamljeno bistrimi valovi, odtisne se za nepoznatim, te vrteći se i njišući se dopliva do mora, a more bezćutno ne će da ga primi, da ga zagrli te ne može ni natrag, ni napried, već se uviek na istom mjestu koleba“, sa nezahvalnim sinom domovine, „koji se iztrgne iz materina zagrljaja te se iznenada zaustavi pod nepoznatim nebom ne znajući, kuda bi krenuo umornim korakom“.

Gledeć, kako je hrvatski narod zaostao na stazi slobode, kako mu se valja boriti za svoju individualnost, „obuzela me, kaže, velika omraza života, koja kadšto vodi k samoubojstvu; ali sam se uzdao u Boga, da će

mi podieliti duševne snage, da mogu podnositi sve udarce nemile sudbine... A znao sam i to, da moj život nije moja svojina, nego da je mali dio hrvatskoga naroda i da moram živjeti i raditi za svoju otačbinu".

S toga se on za rana posveti književnosti i politici.

III.

Htio je Kumičić da Hrvat „shvati samoga sebe". Htio mu je pružiti zrcalo, da se u njemu ogleda, da vidi svoje mane, e da se popravi. S toga se obara na ukorienjena zla u narodu, na opake običaje. „Običaji" — piše u „Neobičnim ljudima" — „to su vam najludja stvar na svietu. Sva gnjiloća našega doba počiva uprav na običajih. Hrvati imaju mnogo, vrlo mnogo tih narodnih svetinja. Naše nazdravice, naš mrzki patriotizam pri stolu, naši stoloravnatelji i njihovi fiškuši — i to spada medju pogubne običaje. Ne poznam naroda, koji za svoju domovinu toliko pije, koliko naš. Hrvatski narod vriedan je sažaljenja. Prošlost, ona davna, liepa slavna je, ali sadašnjost! Hrvati su okuženi tudjim duhom. O političkom moralu nemaju ni pojma, a tomu je kriv najgnusniji materijalizam, pohlepa za užitkom. Oni ne znaju ni prezirati, ni mrziti, što je prezira i mržnje vriedno. Družtveni je život raztočen, ljudi nemoralna ponašanja hoće da se svuda iztiču, pa imaju i privrženika. Ono, što je pošteno, zalazi neoprezno u blato moralnih propalica. Psuju se, kano što se psuje služinčad u gospodskoj kući, a kod čaše kuju jedan drugoga u zviezde. U njihovim je ustima rieč sloboda većim dielom prazan zvuk, bogumrzka kletva. — Nisu svemu zlu sami krivi. Maljušan narodić, zadušen njemačkim duhom, a sami zanemaruju svoj jezik. Hrvatski aristokrati, činovnici i njihove žene i njihova djeca, isti profesori i učitelji govore nje-

mački, — a grde tudjince naseljenike, da nisu hrvatski rodoljubi!"

Ove rieči zvuče odviše oštro. Sam je pisac shvatio tu oštrinu, te se poboja same istine, s toga ih stavlja na usta jednomu „neobičnomu čovjeku", jednomu Rusu. Boljelo ga je sve to izasuti na svoj narod, ali je bila jača u njegovoj duši moć istine od narodnoga pieteta. Za tim ovaj isti Rus bez milosrdja sieče:

„Ja tvrdim, da niste slobode vriedni . . . Jeste li se za nju borili? Znate li vi, što je požrtvovnost? Svi se vaši mučenici iz novijega doba mogu na prste prebrojiti. Koliko vas je poginulo po tamnicah? Koliko na vješalih?

Što je ovdje stavio na usta „neobična čovjeka", to nam je on gotovo u svih svojih djelih živo pred oči stavio.

Uvjeren, da je tudji, osobito njemački duh okužio hrvatsku dušu, napisa „Olgu i Linu". Tu nam živo crta ubitačni upliv tudjinštine na moral i na imetak narodni. To je plod mržnje na tudjinsku zarazu.

Kupalište je glavno pozorište ove drame. Tu je stjecište svakojakih propalica, tudjih i domaćih, tu je središte izkvarenosti i raznarodjivanja. Tu se sastaju baruni Steineri, hochštapleri; tu izrodjeni hrvatski aristokrati, koji troše imutak na metrese; tu izkvarene Line, da zavedu i opliene bezazlene ludjake; tu častnici Kabelmanni, koji znadu govoriti samo o kobilah, i Šmidti o novih puškah, da vriedjaju „hrvatski barbarski narod" i da zavadjaju poštene žene. Tu je sve „otmeno, sve ugladjeno, što je njemačko". Tu vidimo udovu Klaru, rodom Njemicu, izkvarenu do te mjere, da žrtvuje nevinost svoga djeteta, samo da ju prisili poći za Niemca. Pa takovi hoće, da nas civilizuju! „Neka Lina dodje u Zagreb, ona će više učiniti za civilizaciju od sviju

tako zvanih patriota. Tri Line — i Zagreb je odličan, naobražen i velegradskoga značaja!“ Tako govore tudjinci za nas!

Ovo je jaka slika, okrutna na mjestima, ali odgovara Kumičićevu temperamentu.

Kakve li ironije slušati za hrvatskim stolom u Zagorju, gdje razpravljaju oni izrodi o jeziku, a diče se, što ga ne poznaju!

Jer je Kumičić vidio ove ljude na svoje oči, slušao ih na svoje uši, zato su mu izpale njihove slike onako žive, vjerne kao fotografisane u podpunoj njihovoj ogavnosti. Kad je ova pripovjest izašla na svjetlo, mnogi, jer ne shvatiše tendecije, ili ne uvažiše okolnosti, da je uzeta iz života, oboriše se na pisca kao predstavnika pogubnoga naturalizma. O pravcima u književnosti dade se razpravljati. Naturalizam može biti poguban za moral i onda, kada crta iz prirode ogavne prizore kao takove, to jest, kada hoće da vrši ulogu pijana roba pred spartanskim mladićem. Tendencija ne opravdava uviek. Ali u „Olgi i Lini“ ono, što je ogavno, tako je odurno, da ni najpokvareniji čitatelj ili čitateljica ne može ni za časak stati bez zgražanja u toj ogavnosti.

Da ta tendencija bude još jasnija, pisac nam slika divan lik nesretne Olge žrtvovane od izkvarene majke, kao kontrast ogavnoj Lini. A ljubav Dragutina i Milke, njihova sreća i blaženstvo u domaćem kolu, puni čitatelja neizrecivom utjehom.

Ova mržnja na tudjinstvo provejava u svim Kumičićevim djelima. Već u „Slučaju“ se obara na kulturtraegere, što obilaze Dalmaciju. U „Jelkinu bosiljku“ Poherovi dotepušci predstavljaju tu rasu. U „Primorcima“ imade Magjar Wöröss; u „Začudjenim Svatovima“ je Talijanac Saletti, Izidor Maletti i Ermano Murelli; u „Otrovanim srcima“ opet Niemac Plank; u „Preko Mora“

Talijanac Stambelli i grof Sponga; u „Teodori“ Malvina i sestre Körner, a da ne spominjem krvnikâ Petra Zrinskoga i Frana Krsta Frankopana u „Uroti“, ni Latinašâ i Magjarâ u „Kraljici Lepoj“: uviek tudjinci truju naš narod.

IV.

Hrvati pate na još jednoj velikoj rani: „na pohlepi za užitkom, na najgnjusnijem materijalizmu“. Ovu ranu nam odkri najjasnije u „Gospodji Sabini“, u „Saveznicama“ i u „Pobieljenim grobovima“. U ovim pripoviestima vidimo razkalašeni život moralnih propalica, koji u družtvu i u javnom životu igraju prve uloge.

Sofija udova Pristić, njezina prijateljica Suzana, dr. Martin Nikolić, illustrissimus Ribinić, grof Albin, sve su to slike uzete iz života. Mladić, da se dočepa mjesta, za kojim teži, mora da se moralno ponizi.

Tko je na visoku, misli, da sve može. Korupcija najgore vrsti pronikla je život tako zvane inteligencije. Nameću se ljubovce mogućnika za žene mladim ljudima kao uvjet obstanka. A ovi to primaju, samo da se domognu udobna života. „Ne znaju pregarati“. U toj težnji za udobnim životom pod svaku cienu žrtvuju ne samo sebe i svoj obraz, nego i probiti otačbine. Hvataju se sredstava ogavnih. Denuncijanstvo i štreberstvo se spaja. U ovakom ambientu, kako ga vidimo u „Saveznicama“, mora da propane svaka vrlina utjelovljena u onoj nevinoj djevojci Darinki, koju majka hoće da proda nizkoj požudi odurna aristokrata. Njezin tragični svršetak bolno te za srce ujeda!

Lica opisana u „Saveznicama“ nisu gora od onih opisanih u „Mladosti-ludosti“. Blandina sirota, mučenica, nezakonito diete grofa Fridriha, ona nema, što da zavidi Darinki. Ovdje je pisac umetnuo nov tip: doktora

Plunda. „U njegovu bi srcu proklijale „domoljubne“ misli samo poslie obilata objeda kod kojega „rodoljuba“, dok mu se pričinjalo, da još obnaša fiškušku čast. Netom bi sretno probavio obilati objed, osušile bi se i domoljubne misli u njegovu srcu“.

A je li moguće nadati se boljoj inteligenciji, kada pomislimo na razkalašeni život, što ga vode na sveučilištima, osobito u Beču? Bože! Koliko se mladeži izgubi za uviek u blatu najnižih strasti s pomanjkanja moralne snage u sebi! Kavana i gostiona, biljar i karte — to su glavna poprišta nadobudne mladeži, opisane u ovoj pripovjesti.

Ta ista pohlepa za užitkom jest nit, na kojoj je satkana „Gospodja Sabina“. Žena je činovnika, „žena svemoguća, uplivna, ona zapovieda u visokih krugovih, jedna njezina rieč vriedi više, nego sto zasluga; molbenice zgnječene u njezinu džepu u dvadeset i četiri sata bivaju povoljno riešene“, misli samo na soirée, na zabave, a to ne, gdje se ostali sviet sakuplja, nego u vlastitim prostorijama. „Ona se nije htjela miešati sa svjetinom, kako je običavala krstiti zagrebačko gradjanstvo“. Vanjski sjaj „uvažene obitelji“ zanese mlada čovjeka, obmami ga, te nije čudo, što Jakov Vojnić sašav u takovo družtvo stade se stiditi svojih roditelja i svoga strica. „Bio je sretan, što je mogao drugovati sa gospodom, koja su najvolila govoriti o tudjih konjih ne imajući svojih“. Stara je rieč: „Kakvo prelo, takva žica, kakva majka, takva dica“. Zato Sabina nije odgojila ni svoje Zorke ništa boljom od sebe.

Uz to muž činovnik sa svojom plaćom ne može odolievati troškovima. Naravna je posljedica, kad nema moralne snage, da se opre hirima svoje žene, njegovo ponašanje i pronevjerenje javnih dohodaka. Dosta je početi. Kad si ukrao sto forinti, možeš i sto hiljada. A

kad nemaš odakle uzeti, onda žena pravi krive mjenice, kćerka prodaje svoj obraz. . . .

U takovu milieu može li biti govora o otačbini, o političkom moralu, o radu za slobodu i jedinstvo Hrvata?!

Lažne otačbenike odkrio nam je u pripoviesti „Pobieljeni grobovi“. Naslov je uzet iz riečî našega Spasitelja upravljenih Farizejcem. Oni bo bijahu pobieljeni grobovi, jer iz vana izgledahu liepo, a iz nutra bijahu prepuni svakoga smrada. A ti su se još gradili otačbenicima izraelskoga naroda. Takovih imade i kod nas. To lažno otačbeničtvo odkrio je Kumičić u ovoj bolnoj pripoviesti. Prokan, glavni junak ovoga romana, utjelovljuje u sebi sve mane hrvatskoga inteligentnoga, ali pokvarenoga čovjeka. Sve on podvrgava svojim strastima. Zlorabi lakovjernost i zanos ljudi odanih svetoj stvari naroda, uništava sreću bezazlenih nevinih stvorova, upropašćuje plod svojih strasti hladnokrvno, kao da u tome ne vidi nikakova zla. Uz to znade najljepše, najzanosnije govoriti o otačbini, o dužnosti pregaranja za njezinu sreću! A to njemu nosi! Ništa ne radi, samo se šeće, gospodski se odieva, neprestano putuje, i to luksurijozno, za sreću „mile nam domovine Hrvatske“.

U pripovjesti „Otrovana srca“ i „Ubilo ga vino“ slika nam još jednu veliku ranu našega družtva: neradinost i razsipnost, iz koje sliedi pijančevanje. Na tome boluju više gradski obrtnici i mali trgovci nego seljaci. Krčme su uviek pune. Ljudi jedu i piju kao Petar Grašić, i još drugoga časte, dok ne dodje tudja skitalica, kojekakvi Plank, te ih ne zaplete u svoje mreže i ne svuče s njih i košulju te ih potjera s rodjene grude.

Naši ljudi ne misle na posljedice: neka je samo veselo. Pjevanje i pričanje glupostî to ih zanima. Gra-

šiću je milije slušati Barnabu Puheka, vašarskoga šarlatana, nego li otići kući i nastojati oko svoga posla. A žrtva te lakoumnosti opet vlastita djeca: nesretna Milica Grašićeva!

V.

Da nam je Kumičić u svojim pripovjestima predočio samo spomenuta odurna lica, da nam je iznio jedino slabe strane hrvatskoga naroda, tada bismo bili primorani prokleti njegovo pero i samu Hrvatsku, kad ona ne radja nego takove sinove. Ali on je bio duboko uvjeren, da je srčika hrvatskoga naroda zdrava. Imade trulih i suhih grana, ali je deblo živo i bujno te je opravdane nade, čim strese sa sebe gnjilež, da će procvasti opet i uroditi plodom slobode. On je shvaćao Hrvatsku poput Ivke u svojim „Primorcima“. Lakoumna je, nestalna, ali poštena: dat će mnogo okapanja svojim roditeljem, sama će dosta propatiti, ali napokon će upoznati, što je za njezino dobro, i toga će se prihvatiti otresavši sa sebe lakoumlje i tudjinštinu. Te crne slike plod su duševnoga ogorčenja i bolnih časova proživljenih u radu bez vidljiva uspjeha, kakav je njegov sanguinični temperament zahtievao. Ali u sretnijih časovih znao se je zanieti u krasote hrvatske otačbine i snivati o njezinoj boljoj i ljepšoj budućnosti.

Tri pripovjesti se najugodnije hvataju srca: „Jelkin Bosiljak“, „Začudjeni Svatovi“ i „Preko Mora“. Za ovimi dolaze „Teodora“, „Sirota“ i „Primorci“. Kako su nam mila ova lica! Tko je živio na selu, pozna one osobe, kao da su mu domaće. Kako nam simpatično crta lik seoskoga župnika, dobrotvora naroda, „koji bezplatno podučava seosku djecu, samo da ne dodje u selo kakvo pseudoiredentsko tepče. Župnik je u svim ovim pripovjestima na čelu narodnome pokretu. Ku-

mičić je bez dvojbe htio ovjekovječiti lik svoga seoskoga župnika, koji ga je prvi uputio, da bude valjanim Hrvatom. Tu vidimo poštenih trgovaca, kao što su Stanići i Barilovići; tu brodovlastnike kao Viduliće, Francetiće; tu hrabrih mornara kao Franja Velčića, ili Mata Barilovića, ili Iva Marića; tu radišnih i marljivih težaka kao Šabariće, Radetiće i druge. Medju njima vlada sreća i zadovoljstvo, jer medju njima vlada Bog. Vjera im sladi život, a u nevolji ih tješi nadom u bolju budućnost. „Jadna sirotinjo! Kako bi joj bilo, da nema vjere, gdje bi našla utjehe za svoje patnje?“

„Oj, vi mudri i premudri krivi proroci, koji hoćete da izčupate vjeru iz srca poniženih patnika, vi, vi ste najveći, najokrutniji neprijatelji tih patnika. Vi ste njihovi krvnici.“

Kao kontrast Sabinama, Sofijama, Zorkama ganu nas lica dobrih i prostodušnih seoskih žena i djevojaka! „Jelka je žena podpuna: kćerka, supruga i majka, dalje je praznina“. „Često mora žena, koja ne će da padne do nizkoga i samo razplodjujućega stvora, žrtvovati svoje srce i svu svoju sreću uzvišenijim krepostima, pred kojimi izčezava i supruga i majka!“ Uz nju dolično stoje Tonka i Jele iz „Začudjenih Svatova“, Ivana iz „Primoraca“.

Promišljajuć na težku zadaću priegornih seoskih matera pisac se pjesničkim poletom prenaša na bojno polje: „Divnoga li prizora, kad bi se poslie krvave bitke na veliko bojno polje mogle dovući sve one hiljade majka i otaca, supruga i braće, i kad bi se svakomu moglo pokazati okrvavljeno mjesto, gdje im leže mili mrtvi, ili uzdišući ranjenik!

„Razbludnoga li prizora! Razkošne i tuste li paše za oko onih velikana, koji su do sada velikanskimi zločini biljeg utisnuli svaki svojemu tamnomu stoljeću! A i

oni drugi pod redovi zgureni vodje jašući kroz takovo polje i gazeći svojimi konji i majke, i siede otce, i supruge, i braću mnogo bi više uživali, nego kad poigravajući vatrenimi kobilami ulaze kroz slavoluke u gradove, da ih gradske ljepotice s prozora cviećem obasiplju!

„Jest, jedne cviećem obasipava, a tebe, hrvatska majko, gorko izsmjehavaju, kad cviliš za sinom, veleći ti, da je pao junački za svoju — svoju domovinu!“

„Rieč ti dajem, hrvatska majko, ako drugčije svoje sinove uzgojiš, da ćeš još mnogo cviliti, ali, vjere mi, nitko te ne će izsmjehavati“.

U svim pripovjestima, gdje se radnja zbiva na moru, Kumičić je izlio bogatstvo svoje poezije.

„Tko nije živio kod mora i na moru, čuje izgovarati tu rieč, vidi ju često natiskanu i napisanu, izgovara ju i sam, no što znači ta rieč, toga on ne može pojmiti, pa poznavao imena svih mora, zaljeva, oceana i draga. More je kao žena . . .“

Ovdje je pisac iznio vjerno život našega primorca: njegove običaje, njegova čuvstva, želje i patnje. Ovdje vidimo glavni činbenik njegova života: more u oluji ili u tišini, pod sunčanom žegom ljeti i zimi, danju ili noću, kada mornar pod ostima traži hranu, ili brodi u daleke krajeve . . .

Ako priroda pruža seljaku pomorcu obilje svoje razkoši, toga on ne može, ne znade uživati. Ili ljudske strasti tudjinaca, ili vlastito neznanje sapinje ga i ogorčava mu dane života. Strasti su jake i na selu, kao što u gradu. I tu bogumrzka kleveta truje životni sok. Koliko se od nje napati jadna Jelka!

Ako tudjinci izrabljuju naš narod, kriv je narod sam. „Poznam ja naš puk; ne će se opametiti, dok ga ljuta nevolja ne omudri, dok sljeme ne padne na tjeme,

dok mu djece ne iztjeraš pod plot, da se tu skuče i zinu od glada. Što će biedan narod! Da barata, da se otme gospodi, ne zna iz svoje pameti ni dvie unakrst. Ni od kud pomoći, nikoga nema, tko bi ga poučio i na pravi put doveo, a gol je kao prst, jer ga svak dere i globi do mile volje". Kad je narod ogloblјen, malo ga glava boli, da li je biel, ili crn. Ne mari ni za jezik, ni za narodnost, ni za djecu: uboštvo ubija čovječtvo.

VI.

Pod puškom je Kumičić proživio osam mjeseci u Bosni i dobio klicu one srčane bolesti, koja ga je prerano u grob strovalila. Svoje doživljaje o zauzeću Bosne i Hercegovine napisa vjerno i živo u krasnoj pripovjesti „Pod puškom", koja ne zaostaje ni za „Jelkinim Bosiljkom", ni za „Sirotom", ni za „Začudjenim Svatovima".

Nije to niz suhoparno navedenih doživljaja, niti povjest okupacije, nego bolna pripovjest ljudske duše, koja je primorana, da ubija, ili da bude ubijena. Sva je zadojena vrućom ljubavi za ovaj jadan narod. Kao uvod mu služi godina „dobrovoljstva". Dobrovoljac na silu! Toga njegova dobra majka nije mogla shvatiti. No u svietu „često biva, da se kaže, bobu pop, a popu bob; često krstimo ljude i stvari nazivom, koji im ne patri. Ima presvietlih, na kojih je mnogo rdje, ima preuzvišenih, koji su veoma nizki".

Uz krasne potresne prizore vojnika, koji umiru na sred puta od ranâ, težka napora, ili sunčane žege, zapušteni od svakoga, opisuje nam opravdano nepovjerenje naroda prama vojniku. Tu vidimo i simpatičnih lica, kao što je Marko stražmeštar, ponešto plašljiv, jer misli na ostavljenu obitelj, uz surova kapetana i uz liečnika bez srca. Ali što se ne može zaboraviti, to je kleta sudbina ciele muhamedanske porodice, koju

neki kozičavi vlah okleveta zapovjedničtvu vojske, te ih pohvataju i sve mužke glave postrieljaju, pa ih ukopaju. I Kumičić mora pucati! Tko nije gledao ovaj prizor i svom dušom ga pratio, ne može ovako pisati:

„Jama bijaše duboka malo više od jedne stope. Otac se svalio u nju na ledja, a sin je pao na bok prebaciv otcu ruku na široka prsa, kao da hoće da se uza nj privine. Glava mu je uz otčevo rame, lice mu se obrnulo k zemlji. Već se ne puši krv oko probijena otčeva nosa: zaustavila se na brcima, i tu se skrutila. Oči su mu širom otvorene i ukočene u vedro nebo. I prsa su mu krvava. Kapetan nam vikaše, neka se žurimo. Momci stadoše naglije bacati zemlju na onu dvojicu, a ja ne mogoh skinuti s njih očiju i gledah, kako izčezavaju pod grudami, kako im sunce još osvjetljuje ruku, sad nogu, pa koljena, te čas ovdje, čas ondje nešto šarenih haljina. Već je sve gruda do grude, crna zemlja pomiešana sa zelenom travom, još su mi oči prikovane za onaj grob, još traže, da vide nešto od one dvojice, možda čvrstu ruku, jedan dio čela; ali grude padaju, još se vidi otčeva brada, jama se puni, još osvjetljuje sunce krvavo tjeme mladjega. I tu je pala gruda . . .“ . . . „Mučim se, da se priberem, da se vinem iz strašne bezdanice, gledam pušku i groza me zapada . . .“

Koliko čuvstva žalosti za poginulim u njegovu srcu! Da uveća tu bol, starac, djed poginulih, nariče sliedeće noći nad grobom njihovim, da ti srce puca od samilosti. Spominje svoga ubijenoga sina, svoju unučad, žali nada sve sudbinu osirоćene unuke Aidže, „svoje smijalice“. To naricanje izmami pjesniku krasnu apostrofu:

„Nesretna Aidžo, krasna i jadna djevojko! Na golom briegu, u burnoj noći saznah ti ime od tvoga djeda, srvana od boli, umora i glada! Kad je spo-

minjao tvoje ime, vjetar mu je razmahao siedu bradu, drhtao je od studeni, a grom se orio planinami, munje su sievale, kiša je promakala grob tvoga otca i tvoga brata. Tvoj je djed bio obkoljen bodeži. Najvećma se tebe spominjao. Krasna djevojko, gdje si danas? Jesi li našla snage, da odoliš težkomu udarcu? Je li ti puklo srce, jesi li svisnula od jada i plača? Znaš li, kako ti je poginuo otac i brat? — Siroto, uviek si mi pred očima! Nikada ne ću zaboraviti, kako su ti drhtale grudi i ustne, kako si mučno jecala, kako ti suze obliše milo lice, kako si očajno zavapila: Sladki babo! kad su te iztrgli iz njegova naručja. Tužna Aidžo! Jesi li našla njihov grob? Jesi li me proklela u onom pustom polju? Aidžo! Sretne si dane živjela u svojoj divnoj i skromnoj kotlini, posred zelena vrta, što ti se stere oko otčinskoga doma. Cvala si kao u bostanu ruža, bajna i mirisava, bila si i vesela, i blažena, i bezbrižna, ali se zablieštiše puške pod tvojimi vrleti, spustila se vojska u tvoje zabitno selo, nasta graja i trka, pa ti odvelo otca, djeda i brata. Aidžo, ti si se rodila u gorskom kraju tužne Bosne a ja na kršnoj obali hrvatskoga mora; nit je tvoj babo što meni sakrivio, nit ja njemu, nisam ni znao, da vas sunce grije, a ti me proklinješ! Nesretna djevojko, ako si još na životu, težko da ti se ikada radostan smiešak vrgne na ustne! Duša ti se čemerom zalije, kad se sjetiš onoga dana, a uviek ti je u pameti, ali se i meni svije tuga oko srca, kad me šine grozna spomen, i meni će mutiti onaj dan sve dane života moga, i ja se trgnem iz sna, kad mi se izdiže iz duše slika onih lica, krvlju poprskanih. Sjećam se tada tebe, i tvojih suza, i ne mogu trenuti okom, pa te moja misao traži po tvojem tužnom zavičaju, i vidim te posred pusta polja, gdje si se previla od boli nad grobom svoga otca i svoga

brata; vidim ti suzne oči uprte u nebo. Tvoje se crne obrve stežu, nabori očajnosti mršte ti čelo, ustne ti se grčevito potresuju, pred zaplakanim ti licem drhću biele ruke, sgrčile su se tvoje pesti, gledaš u nebo, iz tvojih surih zjenica preplanula bol, vapiješ osvetu i proklinješ me. Ali . . . nesretna Aidžo, znaj, čas prije nego izpalismo puške, pogled se tvoga otca sukobio s mojim, znaj, jadna djevojko, tvoj me je otac sažalno pogledao i oprostio mi . . .“

Malo imade u našoj književnosti ovakovih stranica. Samo u „Uroti“ znao se dignuti do ove visine i pobuditi u čitaocu ovako duboku bol i sažaljenje. Čuvstvo je obilježje Kumičićevih romana. Nije ih moguće dočitati bez suza: a baš to odaje umjetnika, jer je u ovoga, kako kaže Sienkievič, mašta razvijenija nego u ostalih ljudi, njegova je duša osjetljivija, čuvstvenija u boli i u radosti, a baš s toga pravi umjetnik, da očuva u sebi moralni karakter, treba trostruke energije, da ne propade u borbi izmedju carstva umjetnosti i svagdanjega života.

Da je Kumičić bio umjetnik svom dušom, dokazao nam je njegov život, a čitamo na svakoj stranici njegovih književnih djela: umjetnik u shvaćanju prirode i opisivanju njezinih krasota, umjetnik u shvaćanju života i njegovih dužnosti, umjetnik u svemu, jer je sve znao zaodjeti i u sve uliti svoj duh, sve ožariti plamenom svoga srca. Pokupiti poeziju iz njegovih djela značilo bi prepisati dvie trećine primorskih pripovjesti. „Jelkin Bosiljak“ sve je sama poezija, koja se diže do poezije „Pavla i Virginije“, a krasna apostrofa Mjesecu, pa opis Jelkina sna ne može se naći ni u Saint-Pierreovoj idiličkoj pripovjesti.

Više puta zanese ga mašta daleko, daleko . . . „Svud vlada mir, a u srcu sretnika zatalasale se sve

slasti, koje umrli može oćutiti motreć u blaženu zanosu, mili, ljubljeni stvor, koji mu je prividno toliko sličan, ali koji je od njega toliko udaljen, da se medju njima ipak upaliti može ona nepojmiva iskra, koja im sačinjava jedinu svjetlu oazu sreće u onom životu suza, i krvi, i robstva: iskra, koja spajajući nerazdieljivo njihova srca upaljuje nove luči, koje se onda padajući često sa vješala kao žrtve sveobće, ljubavi, ili slobode, gnjile i iskljuvane od gavrana stope i pomiešaju s cielim čovječanstvom, s cielom prirodom, da se napokon izgube kao ogroman, a uviek rastući val prelievajući se sa skladom svemira u onu vječitu nedokučivu točku, iz koje izviru svi veličanstveni prirodni zakoni, koji točno bilježe i broje na vješalih njihajuće se lešine.“

Kao što je znao točno opredieliti kucaje prirode, kao što je znao živo predstaviti more i oluju, tako je duboko shvaćao i oluju ljudskih strasti i čeznuća, borbu oprečnih čuvstva. Ova borba oprečnih čuvstava iztiče se gotovo u svakoj pripovjesti, no najjače je iztaknuta u „Začudjenim svatovima“. Tu nalazimo tri osobe razna odgoja u istoj borbi: Marka Šabarića, Elviru Saletti i Antonija Marola, da ne spominjem drugih. U toj borbi oprečnih čuvstva stoji tragika Antonijeve sudbine.

A kako se mienjaju čuvstva u našem srcu!!

„Ljudsko srce pozna malo rana, koje ne bi zarasle i možda se izliečile. Svakomu valjda čovjeku srce zakrvavi, kad vidi, kako mu mila majka umire, ili kada je ledenu i obkoljenu gorućim sviećama na odru zapanjeno gleda. Mnogi su uvjereni u onih crnih časovih, da će svisnuti, da će umrieti od boli; ima ih, koji u neizmjernoj zdvojnosti na isto samoubojstvo misle, pa ipak nakon nekoliko vremena — tko prije, tko kasnije — postanu onakvi, kao što su i prije bili: utješe se,

umire se, opet mirno svoje poslove obavljaju, polaze vesela družtva, kazalište, plesove, smiju se radostno i veselo i bezbrižno se zabavljaju.

„Jesu li svi takvi ljudi nepošteni? bez časti? Božja je providnost htjela da tako bude, a ne drugčije. Ta kamo bi sviet, kad bi nam srce osjećalo svaku bol onom istom žestinom kao u prvom času, kad nas nesreća snadje? ... No nije li upravo ta „stalna miena" naših čuvstava prava i zdrava poezija ...?"

VII.

Pjesnički je Kumičić shvaćao život. U svojih mladjih godinah sniva o budućnosti. Predstavlja mu se „duga i gladka staza pokrita visokim i zelenim svodom, a zlatna svjetlost probija ga tu i tamo. Na lievo i na desno naraslo je granato drveće sa svakovrstnim lišćem, koje je tihano treperilo i šuštalo sve do drugoga kraja staze. Sa strana se čula sladka pjesma u slavu ljubavi, Dan je prolazio za danom veselo, uviek jednako radostno. Marija, presretna uz mene, mirno i lagano ide divnom stazom, blaženo se smieši. . Kad zašumi vjetar ljubavi, ja ju grlim, i ona mene, i cjelivamo se drhtavi. Veselo idemo, sunce pozlaćuje grane nad našimi glavami. Naša ljubav, uviek svjetla, svakim danom raste, sveti nas njezini srsi pomladjuju."

„Slatko snivamo:

„Putem stižemo nova bića, rumena i vesela, a ta mila bića grle nas i cjelivaju, a mi im se smiešimo i blaženi smo ... Ali eto nas na kraju svjetle staze ...

„Pred nama je gaj skrovit i mračan. Kroz tužne grane strmogleda bjelasaju se nadgrobni kameni, crne se drveni križevi. Na jednom grobu kleči ženska u crnih haljinah. Čuje se, kako gorko jeca.

„Mjesečina tužno osvjetljuje križeve, sjene se dulje

travom, slavulj cvili u daljini... U ovom svetom i tihom gaju smiri nam se srce, ondje plačemo, ondje se razstajemo s našimi milimi, ondje je prag mira, najveće ljubavi...

„U ljubavnom, vječnom skladu svemira dvie se zviezde u ljubavi kriese, putnja im je ista, ne žele i ne mogu razstati se, ni udaljiti se jedna od druge. Ni u snu ne može duh za njima, jer svemir nema granica..."

Ovako je Kumičić sanjao o životu u dvadeset i petoj godini života. Već tada je klicao: „Život je borba, a čovjek ne smije klonuti duhom". On nije klonuo. Kasnije napisa: „Plemeniti i dobri jesu samo oni, koji su nevini strpljivo svaku bol i muku podnašali."

I njemu, kao Niku u „Primorcima", „neko sjetno čeznuće morilo srce za slobodom, te poželi, da se udalji od svoje tužne domovine, da ju onda, povrativ se iz tudjega svieta, nadje sretnu i slobodnu. No ta mu se misao pričini zločinom, jer mu druga čuvstva obuzmu bolno srce, i zdvajajuć, duboko osjeti, žestoko oćuti svoje dužnosti. Muževne nakane, čvrste odluke niknu iz plemenite mu duše. Na sve je pripravan, na zaborav svake slasti života, na priegor, na žrtve. Ništetnom pričini mu se obiteljska sreća, pogazio bi sva i najmilija čuvstva... Pomisli na borbu, na oluju, na krv i na slobodu, koja će puknuti u veličanstvenom i užasnom sukobu. Zna on, da sloboda može niknuti samo iz one njive, koja je natopljena krvlju mučenika, koji su za nju izdahnuli na vješalih, pod krvničkom sjekirom i u mračnih tamnicah..."

Kumičićev oštri karakter odaje njegova slika Osvete. „Slika prikazuje stasitu i snažnu goloruku djevojku, Osvetu, razpletene kose, stegnutih obrva, plamnih očiju, s golim mačem u desnici. Osveta je izpružila ljevicu, pokazuje neprijatelja iza granice. Za

njom stupa silom narod, složno stupa na branik otačbine, u sveti rat grozne odmazde. Na slici se vidi, kako sav narod oduševljeno pjeva i kako maše sabljami, mačevi, kosami, toljagami, bodeži . . ."

VIII.

Do godine 1886. Kumičić radi na književnom polju s očitom tendencijom, da otvori narodu oči, da ga otme uplivu pogubnoga tudjinstva, osobito Njemstva. Oštro znade o njima pisati i ruglu ih izvrgavati. On žali, što „nisu svi fizično slični, kao što su si malom iznimkom valjda moralno, jer ne bi ih trebalo uviek opisivati". Njemački su mornari najgori u cieni naših ljudi; lupeži, bogci, klatare se kao prosjaci po svietu. Hvala Bogu, što nije srećom dopala u slojeve našega naroda klagenfurtska kultura, gdje se radja 73% nezakonite djece". Ova je oštrina opravdana njegovom patriotskom tendencijom. I previše se je narod po gradovih bio zaljubio u to tudjinstvo. Spas otačbine njemu je nada sve. On je pisao za Hrvate. Književnost ne može biti univerzalna i čovječanska, kao što nema „čovjeka", a da nije još nešto. Priroda je razdielila čovječanstvo na narode, te im dala granice, preko kojih ne smiju ići; oporučila ih osobitom oporukom, ulila im u dušu stanovite potrebe i pružila stanovita sredstva, da im udovolje. Ljubav je čovječanstva uzvišena, ali se mora osnivati na ljubavi rodnoga kraja: ovdje početi i ovdje se pokazati. Ako je književnik čovjek, on je istodobno i sin stanovita naroda, prama kojemu ima direktnih dužnostih. To jest: valja da ga odgoji na krepost i slogu.

Da se odazove svome književnomu zvanju, da odoli težnjama svoje duše, da vrši otačbenički apostolat, Kumičić je do godine 1889. obradjivao socijalni roman iz

života svih hrvatskih slojeva. A ove godine zadube se u hrvatsku povjest, koja ga je od prve mladosti punila zanosom i ponosom.

Bez sumnje velika je moralna moć historije. Sam primjer prepaćenih jada i kriepostnih djela praotaca velikom je pobudom na krepost i velikom utjehom u nevolji. No nada sve je velika njezina moć, njezin dojam na razvitak ideja, mišljenja i duševnoga života.

Ona širi svoje ideje, pretvara neosjetljivo mišljenje ljudi, a da joj nitko ne može stati na put: ona se uklanja budnomu oku čuvara državnoga poredka, ona se otimlje nazoru zakona. Ideje se šire od staleža do staleža, postanu obćenita svojina, postaju efektivnim začetnikom socijalnih pokreta, iz kojih se radja sreća, ili nesreća naroda. Te pokrete plitki posmatrači pripisuju umu, ili nesposobnosti dotičnih, prolaznih državnika, pripisuju bitci izgubljenoj, ili dobivenoj.

Dojam historije na primitivan narod jest nikakav; ona počinje djelovati tek onda, kada je narod sposoban za povjest, a kako se širi kultura, tako se širi i njezina moć. Ljudi instinktivno teže za spoznajom budućnosti. S toga su tražili njezine tragove medju zviezdama, vidjeli su je u sievanju munje, slušali je u odjeku plačnu u glasu proroka. No kad je razum stekao prevlast nad maštom, tada se ljudi obazrieše na prošlost, da saznadu budućnost, tada osjetiše moć historije, tada rimski govornik reče: „Historija je učiteljica života“.

No i nju mnogi okrivljuju i nazivlju varalicom, u njoj vide uzrok mnogih narodnih zabluda, a jednom je netko nazva najvećom neprijateljicom medjunarodnoga mira. Ta izreka, rekao bih, da pobija Ciceronovu. Meni se čini pak, da je u Ciceronovoj izražena potencijalna moć historije, a u drugoj nuzgredni njezin efekat.

Sve je ovo dobro poznavao Kumičić, kad je uzeo da lista, traži, bilježi po radovima otca hrvatske historije, Franje Račkoga, i da to sve popunja radovima i bilježkama najvjernijih učitelja starine. On je uvidio, da širenje kulta starine može bolje služiti njegovoj otačbeničkoj tendenciji, nego li documenti umani iz svakidanjega života. Za to on napisa dvie velike epopeje iz bajne hrvatske prošlosti: „Urotu Zrinsko-Frankopansku“ i „Kraljicu Lepu“. Nije uzeo već obradjene i utvrdjene historijske činjenice, pa ih primiesio na svoju, ili izkrivio, kao što vidimo u historijskim romanima talijanskim, nego je sam proučio materijal i prikazao ga čitateljima historijskom vjernošću. Digao je na oltar i ovjenčao mučeničkim viencem nevino smaknute žrtve bečke kamarile, a digao aureolu s glave Zvonimira. Prvi do otrag trideset četrdeset godina bijahu u svačijim očima bogumrzki izdajice roda, vjere i priestolja, a drugi pače do tu nedavno predstavnik hrvatske prošlosti, legendarni junak, junak tragični, žrtva nesloge njegovih podanika.

IX.

Na 30. travnja 1671. u bečkom Novom Mjestu bijahu smaknuti od krvničke ruke Petar Zrinski, ban Hrvatske, i njegov šurjak Fran Krsto Frankopan kao prosti zločinci, buntovnici, izdajice. Njihovo ime, čast i slavu valjalo je rivindicirati i osvjetlati pred cielim svietom. Za taj cilj otvorena su dva puta: ili zaniekati zlodjelo, s kojega bijahu osudjeni i smaknuti, ili ga opravdati. A ovdje je slučaj, gdje se je moglo reći: nisu počinili izdajstvo, a da su ga počinili, bili bi dobro učinili. Iz gradiva, što ga je sakupio Fr. Rački u bečkom državnom arhivu, i što se podpuno slaže s izpravama izdanim od magjarske akademije, s Bogišićevim gra-

divom skupljenim u parižkom arhivu, s povješću Angelinia o ugarskoj buni, s Bidermannovom povješću austrijske državne ideje i sa svim ostalim izvorima, dolazimo do ovih konkretnih činjenica:

Medju hrvatskim i ugarskim velikašima davno je vladalo nezadovoljstvo, a možemo reći i mržnja na Beč, koji se je volio boriti na Zapadu za prevlast, nego li vršiti svoje dužnosti prama slobodnim kraljevinam Hrvatskoj i Ugarskoj. Dok su ove morale često služiti Beču za njegova takmenja sa dvorovi na Zapadu, osobito sa Francezkom, ove kraljevine nisu mogle, a da ne naglase svoja prava, a to naglasivanje činjaše se „pokrovitelju“ nečuvenom drzkošću. To nezadovoljstvo prekipi, kada Beč god. 1664. sklopi nakon slavne bitke kod sv. Gotharda sa sultanom vašvarski mir za dvadeset godina. Tu se je obistinila ona victi victoribus legem dederunt. Pobiedjeni Turčin nametnuo je uvjete mira, koji su bili ne samo sramotni, nego za Hrvatsku i Ugarsku ubitačno štetni, a ipak ih Beč podpisa. Glava „nezadovoljnika“ bijaše ban Nikola Zrinski, kojemu ugarski velikaši ponudiše svoju krunu. Proti njemu, misli se, dvor upotrebi skrajnje političko sredstvo: ubojstvo, pa ga dade umoriti u lovu i proglasiti, da ga je vepar usmrtio. Petar, njegov brat, nastavi agitaciju proti vašvarskomu miru i dogovore s francezkim dvorom i mletačkom republikom, ne bi li mu ovi pomogli skršiti stoljetnoga neprijatelja, kad ne će onaj, na kojem je bila sveta zaprisegnuta dužnost. Beč ipak imenova Petra banom od straha pred turskim četama, a ovaj na brzu ruku skupi jaku vojsku u Plaški, te Turci pred njom uzmakoše, dok austrijski vojnici karlovačkoga generalata izvode na biednom narodu svoja nečuvena varvarska zlodjela.

U svibnju god. 1665. prigodom zaruka Petrove

kćeri Jelene s Franom Rakocijem sastadoše se ugarski velikaši u Stubničkim Toplicama na dogovor. Nakon dva dana viećanja razidjoše se u neslozi bez konkretnih zaključaka. Tu bijahu ponudili krunu banu Petru, ali ju i on odbi. Odatle ban i banica odoše u Beč, da prikažu zakonitomu kralju jade svoje otačbine, i da pospješe konkretan priedlog s francezkim poslanikom Gremonvilleom. Ali Francezi, videći sebičnost ugarskih velmoža, okljevaju, pa se vraćaju kući ne opremivši ni amo ni tamo ništa. U ožujku god. 1666. prigodom vjenčanja Jelenina opet se sakupe velikaši u Stubničkim Toplicama. Na 5. travnja iste godine ban i palatin Vesseleny obvežu se na medjusobno pomaganje i obranu domovinskih prava. Na tom sastanku Vitnedy se lukavo nudja, da će umoriti Leopolda, ali ga odvraćaju Vesseleny i Petar.

Na dvoru se za sve to znalo, ali nisu smjeli niti imali pravo išta proti tome pokretu poduzeti osim dignuti mu razne povode i uzroke. Opet se sastaju velmože u Požunu, gdje ban, palatin i Nadasdy sklopiše ugovor i savez za zajednički rad za otačbinu. U ožujku 1667. sazva palatin Vesseleny izvanrednu skupštinu u Banjskoj Bistrici. Tu sastaviše spomenicu na kralja i nabrojiše mu sve nepravde dosad počinjene, osobito one u člancima vašvarskoga mira, gdje je Turkom dozvolio slobodan prelaz kroz Hrvatsku u Italiju; sjećaju ga na zlatnu bulu Andrije II., po kojoj staleži i redovi mogu dignuti oružje ne samo na neprijatelja, nego i na kralja, kad se ovaj ne drži sklopljenih ugovora. No malo za tim Vesseleny nenadno umre ostaviv veliku sumnju o naravi svoje smrti. Uz to neki odvažniji velikaši, kojima nije bilo po ćudi to vječito moljakanje i platoničko naglašivanje svojih prava i kraljevih dužnosti, potajice, u dogovoru s erdeljskim knezom, poslaše u

Carigrad Lasla Balona, čvrsto uvjereni, da će im prije pomoći Carigrad, nego Beč.

U rujnu 1667. vraća se ban u Hrvatsku i sklapa savez sa Tattenbachom, a u listopadu sastaje se sabor u Košicah u Ugarskoj. Taj burni sabor, gdje su se živo i rječito naglašivala prava, a žigosale nepravde, svrši, a da se nije ništa konkretna zaključilo, jer je dvor znao osujetiti svaki rad. Još jednom Petar sa Nadasdyem pokuša sklonuti Gremonvillea, da izhodi pomoć od Ljudevita XIV. U to dvor obećaje zlatna brda, ali ništa ne drži: nepravde nove utvrdjuju stare. Ban prima pismo od kralja, da dodje na sabor u Regensburg.

U travnju 1668. vraća se u Hrvatsku, pa šalje svoga tajnika O. Bargiglia u Beč, da gleda, što se tamo snuje. Ovaj se vraća koncem listopada i javlja, da je udova Vesselenyeva sve odkrila dvoru, gdje je zaključeno, da postoji „urota", ali svjestni svoje nemoći čine, kao da ne znaju. Kralj navodno odredjuje, da ban bude svečano „uveden" 5. studenoga 1668. Služeći se svojim banskim pravom Petar sprema na svoju ruku navalu na Turke, ali mu kralj to strogo zabranjuje.

Uz to se je u Ugarskoj razmahala vjerska borba. Sazvan je sabor u Prešovi, gdje je i Petar za dokaz prevelikoga dvorskoga pouzdanja imenovan povjerenikom kraljevim. Tu mu se prikazaše neki podkupljeni Turci nudeći mu sa sultanom savez, ali ih on odbi. U svibnju iste godine 1669. ode Petar u Beč. Uz to bio se odrekao poljskoga prestolja Ivan Kazimir, a Petar nastojaše, da bude izabran kraljem zet mu Rakoci, koji bijaše kandidat i francezkoga dvora. Ako i ne uspije, obradova se izboru svoga prijatelja Višnjeveckoga. Katarina ide u Varšavu, da skloni novoga kralja na savez s banom i odvrati od saveza i rodbinstva s Austrijom, ali zaludu. Otale se ona vraća u Beč, gdje

nadje Petra i doznade, da je Nadasdy izdao i odkrio sve dvoru, dapače sliepo podpisao po ministru Lobkovicu ponudjenu mu spomenicu o „uroti". Ban tada stavlja kralju uvjete pomirbe. Ovom prigodom kralj potiče bana, da udje u dogovore sa Sultanom i sklopi s njime makar prividan savez, tako da mu pruži prigodu navaliti na Sultana kao vjerolomca. To mu ponovno poruči Rottal po kraljevu nalogu. Vrativši se Petar kući pošalje u to ime u Carigrad svoga kapetana Bukovačkoga, koji je iz duše volio Turcima, nego Niemcima, s nalogom, da izpita, kako stvari stoje, koje namjere imade Sultan, da mu ponudi i savez, ali neka ne sklapa formalna ugovora.

U veljači god. 1670. puče glas, da je ban sklopio savez i ugovor sa Sultanom i prodao mu Hrvatsku. Petar uz to šalje u Beč biskupa Borkovića i javlja dvoru Sultanove priedloge za savez. Nastade u hrvatskim zemljama metež, siplju se svakojake klevete proti Zrinskomu, koji gubi povjerenje naroda.

Ministarsko vieće u Beču zaključuje, da se ima blago postupati s Petrom i s njegovim najvjernijim pristašom Frankopanom, te ih svakako primamiti u Beč. Kralj ih pozivlje pismeno k sebi i poručuje im po Borkoviću, da se pouzdaju u njega. Ban šalje u Beč Forstala i sina Ivana s uvjetima izmirenja. Na 28. ožujka ministri svjetuju kralja, da valja zatrti Zrinskoga i cielu mu porodicu. Na 29. kralj ga pozivlje liepim riečima u Beč, a istoga dana potpisuje njegovo svrgnuće s banstva i proglas na Hrvate proti njemu. Uz to dobi salvum conductum od ministra Lobkovica. Čuvši za kraljev proglas na Hrvate nije mogao vjerovati u njegovu autentičnost te se požuri sa svojim šurjakom u Beč. Kad ga je Beč dobio u ruke, sva njegova dobra zaplieniše za kraljevu komoru (ovo bijaše jedan od jačih

uzroka ove tragedije), njega i cielu obitelj na izdaju utamničiše, pa obnovivši u goroj ediciji Kaifasov sud, na čemu će se zgražati pokoljenja, dadoše ga smaknuti zajedno sa plemenitim šurjakom.

Ovo je suhoparni izvadak iz spomenutih vrela, na kojih je Kumičić osnovao svoj veliki roman, koji znači za sve Hrvate „bitka dobivena“. Da ta slika bude podpunija, nanizao je na temelju historijskih izprava amo tamo cielu povjest Šubića-Zrinskih i Frankopana, po čemu sami možemo suditi, da je povjest Šubića uzko skopčana sa sudbinom hrvatskoga naroda. Nada sve nam iztiče zadnjega junaka Petra, ne samo na bojnom polju, već kao čovjeka, otca, muža i otačbenika. O njemu i o njegovu šurjaku svi savremeni pisci, svi poslanici stranih dvorova i papini nunciji pišu s najvećim udivljenjem.

Dvojakim su čuvstvom opojeni svi junaci ove velike epopeje: čuvstvom neugasive ljubavi prama Bogu i prama Hrvatskoj. Petar od početka do kraja ostaje uviek neustrašiv junak u ratu kao na stratištu, dosljedan samomu sebi, dostojanstven u kući, u saboru, u tamnici, dostojan pohvalâ, kojima ga je obasula Evropa prije i poslie njegove tragične smrti. Napoleon na svetoj Jeleni snivao je uviek o biegu, ali Petar svjestan svoje nevinosti, prepušta svoj udes i udes naroda, za koji pati, Svemogućemu. Kakove su mu se misli vrzle nakon smrtne osude! Obični duh mora da očajava, al on sve podnosi herojstvom mučenika u rimskoj areni. Prosti gladiator umire i proklinje, a mučenik umire i oprašta. U herojstvu ne zaostaje za njim pjesnička duša nevinoga Frana. Pjeva i u pjesmi se sjeća svojih milih, za kojima mu je srce ginulo. Uz njih dostojna je žena Katarina, koja je pričtedjena za još više i trajnije patnje, nego li su muke na stratištu...

Da nije pisac naveo vrela i tekstualne rieči, čitalac bi se čudio, kako je Leopold I. mogao nazivati Petra baštinikom Krešimirovih i Zvonimirovih vrlina, svojim milim rodjakom, pa kasnije, kad ga je na prevaru domamio u Beč i proti svakomu pravu i zakonu zatvorio, u jednom talijanskom pismu rugati mu se djetinjom duhovitošću. Sav postupak proti „urotnikom" kako se dade opravdati medju kršćanima, koji se izpoviedaju i Bogu mole? No ako pomislimo, da je u Carigradu Muhamed II. naložio, da svaki novi sultan mora smaknuti braću svoju, a on prvi dao primjer te Kainske politike, to će nam sve biti jasno. U Italiji malene državice i vladarčići kova Cezara Borgie nisu bili bolje duše. Svagdje je bilo tako. U Francuzkoj se izdaju knezovi, a u Englezkoj se kolju Plantageneti medju sobom. U Moskvi, u Beču, vladaju ista načela: politika državne probiti: la raison d' état nije podvrgnuta ni vjeri, ni moralu, nego samo koristi. Korist je vrhovno načelo, a sredstva su dobra, ma bila kakova. Jedan talijanski pisac i političar zbio je ova politička načela u knjigu od dvadeset i šest poglavlja posvećenu god. 1515. Lorenzu de Medici. Sadržaj je posve vjeran. Pisac je Nikola Macchiavelli iz Fiorence. Mnogi ga drže otcem one bezvjerske i nemoralne politike, koja se zove njegovim imenom. No on nije stvoritelj te politike, on je samo vjerno ogledalo onoga, što su vlade u njegovo doba činile, što su činile kasnije, što čine i imadu prava danas i u buduće, dokle la raison d' état bude jedino pravilo vladanja, bez obzira na moral, a dokle vjera bude služila za odgovornoga urednika takva postupka. Da je Zrinski i njegov plemeniti šurjak pao žrtvom te politike, svakomu je jasno, tko je pročitao Kumičićev roman ili samo, ali pomno, izvore njegova romana.

X.

Propast dviju najmoćnijih hrvatskih porodica sačinjava u hrvatskoj povjesti početak novih i do danas neizliečenih rana na tielu mučeničkoga naroda. Ali još je znamenitija propast hrvatske narodne dinastije, poradi čega dodjoše na hrvatsko priestolje Arpadovići. Tu tragičnu stranicu izradi Kumičić u „Kraljici Lepoj“. Na temelju Klaićeve brošurice: „Kralj Dmitar Svinimir“, Račkovih „Dokumenata“ i mnogobrojnih monografija napisanih u posebnih brošuricah, u „Radu Akademije“ i u Izvještajima „Bihača“, Kumičić je stvorio sam vjernu sliku prilika u životu u Hrvatskoj za pape Grgura VII. i njegova miljenika Zvonimira. Proniknuo je u uzroke, s kojih je hrvatska dinastija morala propasti. S toga ovaj roman nije napisan na historiji sa vlastitom tendencijom političkom, nego je doprinos historiji XI. stoljeća. Zato je Kumičić i u ovom djelu kao i u „Uroti“ historičar, jer se drži prvoga načela historije, t. j. istine.

Na temelju historijskih podataka znamo nesumnjivo, da je poslie smrti Petra Krešimira Velikoga nastao u Hrvatskoj razdor, kako ga vidimo i poslie smrti Trpimira, pogrešno u historiji nazvana Tomislava. Borba se vodi javno i potajno: borba za premoć latinstva, ili hrvatstva izražena u bogoslužju, posljedica one velike borbe, koja je raztakala velik dio kršćanstva — borbe izmedju Carigrada i Rima. Na čelu latinstva stajahu dalmatinski gradovi Spljet, Trogir i Zadar, Rab i Osor sa svojim svećenstvom. Ta stranka od početka uredjenja hrvatske države bijaše veoma jaka, ne brojno, nego moralnim djelovanjem. S toga hrvatski kraljevi nastoje, da je privuku k sebi bogatim zadužbinama i darovnicama.

Petar Krešimir nije ostavio za sobom mužkoga poroda. Imao je jedinicu Nedu, udatu za ličkoga bana

Slavića. Jedini mužki odvjetak Krešimirovića, Stjepan, čamio je u samostanu „Pod borovi“ u blizini Spljeta po nagovoru onih, kojima se bijaše obratio, „da lieče bolesti njegove duše“.

Odstranivši zadnjega Krešimirovića s pozorišta latinska stranka hoće da razpolaže hrvatskim priestoljem, i nadje svoga kandidata u osobi Zvonimira Dimitrija, šurjaka ugarskoga kralja Ladislava. No Hrvati ne htjedoše za nj da znadu, nego izabraše za kralja iza smrti Petra Krešimira njegova zeta Slavića. Ali to nije smelo osnovâ latinaških. Po njihovu uplivu papa uzkrati svoju potvrdu novome kralju — jer mu je to pravo priznavalo cielo tadanje kršćanstvo. A pošto papino nepriznanje nije smetalo Slaviću, da se održi na priestolju, oni zasnovaše urotu protiv njega i dadoše ga izdajnički Normanima, da ga zatoče. Knez normanski Amicus iz Giovinazza, u srednjoj Italiji, navali iz zasjede svojim brodovljem na Slavića, kada putovaše u Šibenik, te ga makne s puta svojim prijateljima u Dalmaciji. Nije to prvi put, da se dalmatinski Latinaši potajice utiču neprijateljima hrvatskoga kraljevstva, i sklapaju tajne ugovore. To učiniše i za Držislava, obrativši se duždu mletačkomu Petru Orseolu II. i pozvavši ga u pomoć protiv svoga zakonitoga vladara. Orseolo izdajnički napane hrvatske primorske gradove, uhvati iz zasjede kod otoka Kace 40 hrvatskih velikaša, koji se vraćahu s posla iz Apulije, i nametne se svetcem do dana današnjega. (Lucius: de regno Dalmatiae et Croat. lib. II. C. IV.)

Da lakše izvede svoje osnove, latinska stranka dade odstraniti udovu Slavićevu Nedu, te malo po malo skloni velikaše, da pristanu na izbor Zvonimira, da se jednom dokončaju raspre i razmirice u kraljestvu.

Zvonimir dobi investituru od pape Grgura VII.

po njegovim poslanicima, i bi okrunjen u bazilici svetoga Petra u pitomim Kaštelima, krunom poslanom od Pape. Iz ruku poslanika Gebizona primi mač, žezlo i zastavu i zakle se pismeno i ustmeno, da će nepromjenljivo vršiti sve, što mu bude njegova Svetost preko svojih poslanika nalagala, a u znak vazalstva da će svake godine od svoga kraljevskoga prihoda plaćati tributum od dviesta bizantina. To se obvezuje i za svoje nasljednike. (Vidi: Lucius l. c. lib. II. c. X. izvadjeno iz Baronia.)

To je prvi akt u dramatičkom razvitku dogodjaja. Zvonimir je postigao svoj cilj: priestol Krešimirovića. Ambiciji njegove žene, liepe Magjarke Helene-Lepe, udovoljeno je, a ova može da odsele radi uplivom na muža i njegovu okolinu za osnove svoga brata Ladislava. Žrtva je toga hrvatsko kraljevstvo.

Prvih godina Zvonimirove vladavine u Hrvatskcj vladaše materijalno blagostanje, prividan mir i sreća. Nije bilo uzroka, da na Hrvate navaljuju vanjski neprijatelji, a u zemlji Latinaši bijahu zadovoljni, što imadu za kralja svoju kreaturu. Njima je osobito bilo dobro. Ne šuruju više, ne bune se. Ali taj mir, ta tišina bila je predtečom velike oluje, koja polomi grane velikomu i bujnomu stablu Hrvatstva.

U gigantskoj borbi, što se je zametnula izmedju Grgura VII. i njemačkoga cezarizma, morali su na svoju propast da sudjeluju i Hrvati. Tada je osjetio Zvonimir, što to znači biti vazalom svete Stolice. Na njezin mig morao je sakupiti čete i odpremiti ih na sjever proti Henriku IV., a istodobno opremiti ladje i vojevati protiv Bizanta i Mletaka u družtvu sa drugim papinim vazalom, Robertom Guiscardom. Tada je stalo propadati prvašnje blagostanje, hrvatska je moć danomice slabjela, a nezadovoljstvo u narodu nije se dalo

ugušiti. Na čelu je nezadovoljnika rodjak izdanoga Slavića: Petar Svačić. To nezadovoljstvo planu na saboru kod „Petih Crikvah“, kada Papini legati zahtievahu, da Zvonimir sa Hrvati sudjeluje u prvoj križarskoj vojni, što ju spremaše Urban II. Razjareni Hrvati ubiše Zvonimira. On izdišući proklinje ih i proriče, ili bolje želi, da ne uzimadnu više kralja od svoje krvi. Lepa bježi k bratu u Ugarsku, da ga sklone na osvetu svaka i sestre, a Hrvati, da utjeraju u laž Zvonimira, vuku iz samostana Stjepana Krešimirovića i proglašuju ga kraljem. Nadbiskup spljetski i primas Hrvatske i Dalmacije, Lovro, vodja latinske stranke, veseli se tomu izboru, uvjeren, da će on vladati i sa slabim fratrom, kako vladaše sa Zvonimirom, a uz to će poprimiti sve mjere, e da ne propade moć latinstva na jadranskim obalama.

Sad je katastrofa gotovo neizbježiva. Kralj Ladislav po predaji svojih predja teži za Jadranskim morem, te proglasuje sebe i svoju sestru Jelenu — Lepu zakonitim baštinicima hrvatskoga priestola, pošto je Zvonimir umro bez poroda. Da izvojšti priznanja toga svoga prava, nakon veoma kratka kraljevanja Stjepanova, provali u Hrvatsku. Dio Hrvata se okupi oko Petra Svačića, te suzbiše Ladislavovu navalu kod Gline. No taj odpor malaksa sbog domaćih razmirica i nesloge plemstva, što se pojavi osobito, kad vidješe, da je Ladislav ostavio i Posavsku Hrvatsku. Lepini prijatelji šire i zagovaraju misao, da Hrvati ponude krunu ugarskome kralju, da se time dokončaju vječna unutarnja trvenja i da se dodje do mira.

Dalmatinski Latinaši uz to ugovaraju sa Mletcima i primaju njihovo pokroviteljstvo, a poslie Ladislavove smrti njegov sin Koloman u sporazumku sa Mletcima provaljuje u Hrvatsku, pa šalje nadbiskupa

zagrebačkoga Singiduma u hrvatski tabor sa poslanstvom, da se dogovore o miru. I dvanaestorica najmoćnijih velikaša, naime većina, sklopiše poznati ugovor, te Krešimirova kruna pade na glavu Kolomana Arpadovića! Petar Svačić i njegovi vjerni ne htjedoše doživjeti toga pada; premda zapušteni od većine naroda sakupe sve, što je ostalo odano ideji narodne dinastije, dadoše bitku kod Petrovca u Petrovoj gori magjarskim četam udruženim s hrvatskima i pogiboše kao junaci...

Tko dočita ovu pripovjest, uvidja, da je Hrvatska bila žrtva svoje odanosti stvari svete Stolice, žrtva velike ideje Grgura VII. i njegovih nasljednika, a zato, što nije imala velikih umova, da shvate njezin položaj i njezinu ulogu u zboru kršćanskih država. Nju su vodili ljudi velika srca, plemenitih osjećaja, prepošteni, ali malo pametni. Hrvatska pade žrtvom politike Ladislava Ugarskoga, Roberta Guiscarda i Grgura VII.

XI.

Otac talijanskoga historijskoga romana Aleksandar Manzoni napisa o njemu razpravu, u kojoj kaže, da pisci ovakovih djela padaju u pogrješku, što ne razlikuju ono, što je historijski istinito, od onoga, što je pisac izmislio. Ako pak to čine, onda njihovo djelo nema pravoga jedinstva. Ako pisac dobro ne razlikuje istinu dokazanu od onoga, što je on bio primoran izmisliti, da nadopuni svoju pripovjest i svede na pravila estetike, čitalac ne zna, što je u romanu istina, što nije. Pisac ne postizava svrhe, jer čitalac može lako zamieniti istinu s izmišljotinom. Tada nema u knjizi ni prave zabave, kad je pouka klimava.

Tome prigovoru izbjegao je Kumičić u jednom i u drugom historijskom romanu navodeć amo i tamo

historijske izvore, i to baš za one tvrdnje, za koje bi se moglo misliti, da su presmjele, nevjerojatne, ili pretjerane. Ovdje je pjesnička samo forma: opis mjesta, prizora, dialozi, neke sasvim nuzgredne osobe; ali glavne osobe i glavni dogadjaji, pa i same piščeve primjetbe osnivaju se na istini, kao što se osnivaju na istini i dogadjaji, na koje se pozivaju glavna lica ove pripovjesti.

Iz ove historijske skrupoloznosti niču i neke mane i prigovori. Roman sa citatima na dnu stranice nije se u nas vidio. Ali ako ga nije bilo u nas do Kumičića, zato se ne ustručavahu podkriepiti svoje tvrdnje citatima ponajbolji pisci ovakovih romana u Italiji, kao što su T. Grossi, C. Cantù, M. D' Azzeglio.

Kumičić je, govore, žrtvovao historiji estetiku. U „Kraljici Lepoj“ nema glavnoga junaka, oko kojega se mora vrtjeti ciela pripovjest. Lepa nije važnija od Nede, ni Neda od Zvonimira, ni Zvonimir od Svačića. To se može zamjeriti donekle i „Uroti“. No ako čitalac dublje zaroni u cielu dramu, vidjet će, da u njoj imade jedinstva lica i dogadjaja. Tu je hrvatski narod glavni junak drame, te on strada, žrtva prilika i dogadjaja.

U ova dva historijska dogadjaja zbio je Kumičić sve krasote razsijane po dosadanjim radovima iz družtvenoga života. Ovdje je potencirao svoju umjetničku vještinu u nenadkriljivih opisih mora i njegovih krasota, u prizorih idilskoga života na Maslinoviku, u živahnih dijalozih, po kojih odmah razpoznaš ćud pojedinoga lica. Dotjeranost forme odaje duboko piščevo čuvstovanje, odaje njegov zanos, njegovo osvjedočenje, da vrši svojim radom otačbeničku dužnost. Manzoni tvrdi u spomenutoj kritici o historijskom romanu: Mogu obstojati, a da se ne pomute, velik pjesnik i velik povjestničar u istoj osobi, ali ne u istom djelu. Kumičić

je dokazao, da ne samo u istoj osobi mogu obstojati pjesnik i historičar, nego i u istom djelu da se mogu divno slagati.

XII.

Kumičić je svako svoje djelo radio marljivo, a marljivo se i pripravljao. Nikada nije sio za stol, da piše prvo poglavlje, a da nije prije sve točno imao pred sobom: razvitak dogadjaja, glavna i sporedna lica, njihov medjusobni odnošaj, njihove oznake dobi, ćudi, vanjštine, i to sve pobilježeno u knjižici. Kad je sve bilo zrelo, onda bi tek stao pisati, a znao je pisati po četrnaest i čak devetnaest sati na dan uz niti pol sata odmora. Za historijske pripovjesti dugo i dugo se je pripravljao iztraživajući izvore, bilježeći sve, što se može znati za pojedina lica i pojedine dogadjaje. S toga je on mogao ustati na obranu bečkih žrtava historijskom brošurom: „Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan i njihovi klevetnici“ bez straha, da itko uzmogne oboriti njegove tvrdnje.

Služeći se istim materijalom on je mogao kasnije bez velika truda dramatizovati svoje pripovjesti i napisati veoma uspjele drame: „Petar Zrinski“, „Obiteljska tajna“ i „Sestre“, koje je kasnije posve preradio i promienio naslov u „Poslovi“. Pripravljao se da dramatizuje i „Kraljicu Lepu“ i „Začudjene Svatove“. On nije bio skrupulozan samo u pripravljanju materijala za sadržaj, on je gledao i na formu. On je marljivo proučavao talijanske, francezke i njemačke dramatičare, e da ne bi upao u kakovu manu osobito u odmjerenju pojedinih činova i prizora.

I na jezik je mnogo gledao. Učio je ponajbolje hrvatske pisce, koji su crpli jezik na živom i nepatvorenom vrelu pučkoga govora. Proučio je skroz i

skroz Pavlinovića, Ljubišu, Vodopića, Vrčevića, Kozarca, Tordinca, Miličevića; obćeć s pukom nije mu izmakla nijedna rieč, i sve je pobilježio, sve fraze, sve rieči, koje mu se činjahu, da su liepe i prikladne, pa ih je učio. On je stvorio za to svoj riečnik i frazarij. Bilo bi zanimivo i od ne male koristi, kad bi se to otiskalo. Nema u njegovih zadnjih djelih rieči, a da je ne može utvrditi timi auktoriteti. U zadnje vrieme bilježio je i iz pripovjestî don Ilije Ujevića. Kovanicâ nije trpio.

U sva svoja djela Kumičić je ulio svoju dušu, svoja čuvstva, svoja načela. Opisao je svoju mladost u „Jelkinu Bosiljku“ i u „Začudjenih svatovih“, a svoj muževni karakter ulio je u kapetana Bukovačkoga i u Petra Svačića. To su četiri vrela, na kojih čitalac može upoznati Kumičićev duh. U smrti Petra Svačića opisao je proročkim duhom i vlastitu smrt. I ako nije pao na bojnom polju, i on je ne manje od Svačića žrtvovao svoj život miloj otačbini Hrvatskoj.

S toga, što je Kumičić pisao svim žarom svoje otačbeničke duše, nije moguće dočitati njegove romane suha oka. No kada čitatelj dočita bolne pripovjesti iz slavne hrvatske prošlosti, te malo po malo stane malaksati prvo ganuće i sušiti se rodoljubne suze, predstavljaju mu se živoj mašti grobovi slavnih mučenika, a u tih grobovih osjeća neko neobično gibanje, kao da u njima oživljuju trule kosti, za tim dopire do najintimnije skrovnosti njegova osjećaja tajinstveni šapat duhova:

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor. (Vergil.)

Cherubin Šegvić.

JELKIN BOSILJAK.

I.

Hrvatska Istra u ljepoti ne zaostaje za ostalimi hrvatskimi zemljami. Svuda je Istra liepa, nu njezinu iztočnu obalu narav je najviše uresila svojimi čarobnimi darovi. Grebenasti ratovi, sjenovite dràge, tamne uvale, zeleni ohoji, pitome šumice, strme vrleti, ogromne i nad morem viseće klisurine sve se to prepliće i izmjenjuje u neopisivu skladu.

Razkošna Opatija, odaljena nešto više od dva sata od naše Rieke, prosula se na podnožju šumovitih bregova. Sinje more miluje joj i cjeliva sparnim i težkim jugom izpranu obalu. Iz tamnih lovor-gajeva i šumica proviruju bogati dvorci, dražestni zaselci, gospodski ljetovnici i mornarske kućice. Stranci iz čitavoga svieta, što dolaze amo, da se u prozirnom moru kupaju, prispodabljaju taj čarobni zakutak naše otačbine s istom glasovitom Nizzom. U Opatiji obala je nizka, ali koji sat prama jugu postaje sve strmija, a ima mjestâ, gdje se sive, tamno-žute i crne klisure upravo okomito iz mora dižu. More, koje grize i izjeda podnožje tim vrletim, toli je tamno, da se čovjek boji u nj pogledati. U tih klisurinah ima ovelikih špilja, koje narod pećinami zove Otvor im je gdjegdje posve malen, a k nekojim špiljam može se pristupiti malimi ladjicami. Kad se odtisneš

*

podalje od obale, čine ti se oni otvori kao crne točke, a zaveslaš li k stienam i lupneš li veslom o ladju, ili ako povikneš, izletjet će iz špilja na stotine divljih golubova. Mjestimice po klisurah vidjeti je crne ljage i široke tamno-žute pruge. Iz crnih pukotina izrasla tamna omorika, zakržljalih od bure grana, a na njoj sjedi veliki gavran, mirno zureć u more. Nad samom šopljom, nad samim žalom probija kroz razpucanu stienu šćulac sa svojim svietlim, dugim i tvrdim lišćem.

Na jednoj od najviših klisura, do pet sto stopa visokoj, bieli se malen gradić Jasnovo, koji je bio do pred malo godina ruševnom zidinom opasan. U gradiću ima do petdeset kuća, skoro sve su liepe i čiste, jedna tik druge sagradjene. U gradiću ima nekoliko uzkih i vijugastih uličica, koje ljudi „klanjac“ zovu. Iz kuće, koja je najbliža rubu vrletne stiene, mogao bi čovjek baciti kamen u more. Na zapadnoj strani gradića stere se carska cesta, te se bieli po bočinah bregova i svako malo gubi u prodole, kroz koje se vijugaju strmi gorski potoci. Kad nahrupi silna bujica, odnašaju ti izrovani i plahi potoci mnogo zemlje u more, pa ga zamute na cielu milju daljine od obale tako, te izgleda more zeleno-žutkasto po više dana.

Jasnovo je glavno mjesto u jasnovačkoj župi. Sretneš li koga župljana na cesti u svakdanji dan i zapitaš li ga, kamo ide, odvratit će ti po svoj prilici, da ide u „grad“ po duhan. Sastaneš li ženu, kazat će ti da ide u „grad“ po kavu, rižu, ili brašno. „Vanjšćaki,“ to jest oni ljudi, koji ne stanuju u gradu, dolaze u grad samo nedjeljom i blagdanom k sv. misi. U crkvicah, koje se nalaze u okolnih selih, služi se sv. misa samo ako ju plati koja pobožna žena na čast sv. Mikule, zaštitnika mornara, za svoga sina, ili supruga, koji Bog zna gdje more mlate.

Iz Jasnova izgled je ne samo prekrasan, nego upravo veličanstven. Udivljen motrilac ima šta da gleda i ne zna, kuda bi prije okom svrnuo, jer je obzorje ogromno i na sve strane otvoreno. Na jugu sljubilo se more s plavetnim i prozirnim nebom, biela se jadra po njem ljeskaju kao leptiri nad bujnim i cvatućim lanom, a dim parobroda, koji se jošte ne vidi, jer je za titrajućim obzorjem, suklja u vis, gdje se lieno razteže u vedrom zraku i širi nad gladkom površinom, a napokon gubi na sve strane medju morem i medju nebeskim svodom. Daleko na jugu oštro oko može opaziti i nekakvu bielu točku, u sredini pučine, ali ta točka nije brod, nego malo ostrvo, gola klisura. Na tom ostrvu sagradjen je velik svjetionik, koji se polagano vrti i tako opominje u tamnoj noći zabrinuta kormilara, da mu se ne približi, jer su mu tvrdji temelji od bokova krhke ladje. Nešto k jugo-iztoku nadrobilo se dosta manjih otočića. Njihovi šiljasti rtovi kao da se i ne tiču mirnoga mora, a čim su nam dalje, tim su modriji, dok se napokon ne izjednače i ne stope s neizmjernom modrinom, u kojoj se sve kupa i utaplja. Na iztočnoj strani otočićem diže se ponosno i strmo otajstveni Osor. Zmije na tom otoku nisu otrovne, a naši ljudi govore, ako te koja i ugrize ma bilo gdje na svietu, da ne može nahuditi, samo ako imaš kod sebe, i to u desnom, nipošto u lievom žepu hlača, mali kamenčić sa Osora, jer da je sv. Lovrinac sve zmije na Osoru prokleo. Za Osorom prama sjeveru vidi se dugački otok Cres sa bogatimi gajevi maslina i sa nizkom vinovom lozom. Ošumljen je do vrha, preko kojega vide se u velikoj daljini modri lički gorostasi Kapela i Velebit i kršna im djeca. Na iztočnoj strani Kvarneru izplivao na površinu dični otok Krk, komu su hrbat valjda sami Boduli „Trieskovcem“ okrstili.

jer je težko vjerovati, da bi se Jupiter udostojao u toli neznatnu visočinu svojimi strielami treskati. Na sjevero-iztoku i na sjeveru, sve od Vinodola pa do Kastva grada, vuče se lanac visokih gora, a iza njih zuri u more ćelavo tjeme Snieżnika. Kad se na tih gorah pomole sivi i gusti oblaci i kad ih okrune u podobi ogromna vala, koji ne će da se spusti u kršne uvale, tad se znade za sigurno, da će ljuta zapaliti bura, koja će namrgoditi i uzburkati naše more, da uzkipi i zakuha kao voda u loncih, u kojih vragovi crnu kašu vare za odsudjene duše.

Na golih bregovih, svuda naokolo, kuda oko dosegnuti može, razmjestila se sela i gradići kao jata galebova, a na samih obalah nanizala se veća mjesta i veći gradići. Bieli niz liepih i velikih sgrada ogledava se u hrvatsko more, a to je Rieka, hrvatska Rieka, dok Hrvatske bude!

Nekoji gradovi i mjesta radostno se i veselo na sunašcu biele, drugi opet kao da nujno i turobno na slavnu prošlost misle. Trsatske luke mrkim i prietećim pogledom mjere nevjernu Rieku, koja će se božjom pomoći i voljom Hrvatâ doskora probuditi i trgnuti iz tudjega, lakoumnoga i sramotnoga zagrljaja. Ponosni Kastav grad prenuo se posve iz nedostojna sna, te naslonjen na današnju nesretnu i skučenu Hrvatsku, u kojoj se smatra zločinom pravo otačbeničtvo, ogledava svoju toljagu. On se osovio na junačke noge, te čvrsto i postojano stoji na braniku hrvatskih istarskih prava i oprezno pazi na svaki kret lukavoga i gladnoga mletačkoga lava, koji razjaren na nj reži, nu ipak uzmiče, jer znade i sam, što je volja naroda, on znade, da je napokon moć u šakah većine, pa bio ti saveznikom i sam kralj letuće zvjeradi.

Krasna je hrvatska Istra, nu i naše je more divno i kada miruje, i kad mu se nestalna površina pjeni. Čarobno je i grozno u svojem užasnom veličanstvu, kad mu siloviti vihor nad šumećimi i uzburkanimi valovi kao sitan prašak slanu vodu vije i raznaša. Divno je to naše more, kad se u njem odsievaju kao u najgladjem i najprozirnijem zrcalu i plavetno nebo, i sivi krš, i zelenilo pitomih obala. Zamamljiva je ta gibljiva i nestalna površina . . . U njezinih dubinah lagano plove nebeski oblačići kao pozlaćene pahuljice ; u njezinih se vodah ogledavaju crni bokovi gizdavih ladja, kojim biela jadra trepte, kao da uzdišu za svježim vjetrom, odrazujuć točno svoju bjelinu u tom nepreglednom groblju bez križeva i spomenika . . . .

II.

Vrbniče nad morem,
Visoka planino!
Trajna nina ní nena!
Za tobom se kriju
Po izbor divojke.
Jedna drugoj kaže:
Stan gori, sestrice,
Da mi donesemo
Te hladne vodice;
Da mi zalijemo
Te naše rožice:
Lípu mažuranu
I sitni bosiljak!

Kojih deset časova daleko od Jasnova bieli se na visokom briegu, nad samim morem, mala kapelica sv. Marije. Okolo crkvice iznicala je gusta i nizka travica. Tu nema ni grma, ni stabla, samo izmedju kamenja viri kuš sa svojim svjetlo-pepeljastim lišćem. Podaleko od crkvice zelene se tamne smreke. Na iztočnoj strani, iza kapelice, silne se vrleti koče nad malom i strmom šumicom, koja siže sve do mora. U šumici amo tamo ima velikih kupova kamenja i množtvo gruha. Nagneš li se oprezno nad stiene, koje su nad samom rubu klisura, vidjet ćeš dolje u malenoj drägi dvie ili tri ladje,

koje i po tri puta na tjedan plove na Rieku, a ljudi, kad ih ozgora gledaš, čine ti se s onolike visine kao malena djeca.

Bilo je godine 186*, negdje u rujnu mjesecu. Prekrasan osvanuo dan, nebo je bilo vedro i čisto, samo na južnom obzorju pomaljahu se sitni oblačići, koji su se lagano micali mirnim zrakom i malo po malo sakupljali na tjemenu Osora, da se odmore i sastave u veći sivi oblak.

Iza crkvice sv. Marije sjedjela je u hladu na onizkom kamenu mlada djevojka od kojih sedamnaest godina i žurno plela modru čarapu. Okolo nje grizkale su njezine ovce nizku travicu. Bila je odjevena u modro ljetnje platneno odielo, što se na Rieci kupuje, kamo dolazi iz moravskih tvornica. Crveni rubac snimila je s liepe glavice, te ga nehajno bacila preko ramena. Tako je nehotice odkrila svoju sjajnu crnu kosu, savijenu nad zatiljkom u debelih pletenicah. Kroz kosu nataknula je srebrnu mletačku iglu. Djevojka sjedi okrenuta prama moru, nešto prekriženih nogu. Valjda je radi vrućine svukla svoju laku obuću i tako izložila svoje bose nožice lagodnomu dahu zraka. Ona si po više puta na dan oprala nožice, kako je to običaj u djevojaka njezinoga mjesta. Nožice su joj bile biele, naravno i slobodno izrasli prsti, a pete okrugle, ružičaste i prozirne kao u maloga djeteta. Njezine su nožice bile dražestne, jer zdrave, a ne kao sgrčena noga, ne kao stisnuti, žuljevi pokriveni i kao jedan drugomu prirasli prsti koje otmjene gradske paunice, čija cipelica može zadiviti seoskoga čižmara, a noga biti zanimljiva samo za one ljude, koji se bave rezanjem žuljeva i kurjih oka, ali nipošto nama, kad bismo slučajno upali u nezgodu, da u naravi vidimo takovu gospodsku nogu.

Naša mladjahna pastirica, dražestna Jelka, zasukala je visoko rukave svoje biele košulje, tako, da su joj se vidjele oble ruke, koje su prema laktu bivale sve bjelije. Jelka je zdrava, čila i prekrasna djevica. Oko, koje pojmi i razumije uzvišenu i oplemenjujuću ljepotu oblika, mora da se ugodno zagleda u krasnu djevojku, prisiljeno je, da se zaustavi na svakoj crti savršena joj sklada, ne može, a da ne stane sladko presenećeno na njenom labudjem i punanom vratu, pod kojim je nešto nehajno svezana vrbca sniežne košulje, koja se na djevičanskih grudih toli čedno na mahove uzdiže, krijuć nešto nepoznatoga, nešto otajstvenoga i nešto toli dražestnoga, pred čime bi se bez dvojbe i najnedužnija djevica, ne znajući sama, zašto, radostno pocrvenila.

Tko da pronikne u najveće dubljine našega čuvstva i u najtanje osjećaje našega srca? Zašto nam u srcu krv tako naglo uzavrije, zašto se ta krv tako naglo u žilice potiskuje, kad nam oko nešto mila i ugodna opazi? Zašto nam opet ta ista krv u srcu stine, kad ugledamo nešto strašna, nešto grozna i užasna? Zašto bliedimo, zašto nam rumen izbija na licu?

Nevina i bezazlena Jelkina duša sva je plivala u njenom crnom, velikom i dubokom oku, iz kojega je tiho sievao čisti i nepokvareni naravni razum. Pod nježno svedenim čelom, pod crnimi i gustimi obrvami lagano i tajnovito micale su se njezine do neba mile oči, promatrajuć sinje more, sjenovite otoke, vesele brodove i plavetno nebo. Njezina su lica bila punana i rumena, prama čelu i vratu postajala su sve bjelija, poput mramora, kojino je dulje vremena bio izložen na jakome suncu. To je ona neopisiva mast, ona fina smjesa životvornih trakova južnoga sunca, pomiešanih sa zdravom primorskom krvi. Ipak se na Jelkinom divnom licu opažala tek zamjetljiva sjeta i nujnost,

vidjelo se, da joj na rumenih ustnah plije neki žalobni osmjeh. Možda nije ni sama znala, da za nečim žali i čezne. U Jasnovu govorilo se, da Jelki na daleko nema ravne. Ona je svojom ljepotom sve zasjenila, radinošću sve nadkrilila, pametnim razgovorom svim prednjačila, ona je bila ures jasnovačke župe.

Sva iztočna istarska obala hladom je zastrta. Sunce se već posve nizko nad Sisol nagnulo, te upire svoje krvave trake u šumovite vrhove otoka Cresa, u gole vrleti starca Velebita i u druge burom obrivene bregove, koji zaokružuju Kvarner sa iztočne strane. I polovica Rieke još se na suncu sjaji, a nekoja stakla na prozorih velikih kuća, nanizanih na obali, kadšto bljesnu kao živi plamen. Izmedju Cresa i Istre u „Velih Vratih“ more je tiho i modruljasto bliedo. Na njem se tek opažaju mrtvi valići, koji su se lagano dovaljali iz južnijih strana, gdje je po podne pirio lagodan ljetni vjetrić, koji se redovito javlja za toplijih dneva. To ljetno povjetarce nije moglo zategnuti kroz „Vela Vrata“, pa se prehitilo, kako mornari kažu, u riečki zaliv, gdje još i sada duva u jedra nekih manjih ladja, koje križaju, te se nadaju, da će prije moći doploviti u riečku luku. Ladje, koje su zaostale podalje u tišini, nastoje, da si veslom pomognu, jer mornari, poznavajući more, znadu, da u noći može baciti hladan vjetar, koji se spušta sa bregova nad Kastvom, a narod ga „tramontana“ zove. Za to se mornari prihvatiše vesala, da im brodice čim prije dopuze u riečki zaliv, a noćnim povoljnim vjetrom što prije stignu na Rieku.

Okolo kapelice sv. Marije vladala je najveća tišina. Jelka je položila pletivo u krilo, ramena zaogrnula tanahnim vunenim rubcem, navukla cipelice, a tad naslonila glavu na dlan desne ruke, lakat podbočila o koljeno i mirno stala promatrati daleku pučinu. Čas po

čas spuštao se suton. Posljednji traci zalazećega sunca već su gasnuli. Blagi večernji vjetrić miljio je po uvalah u more, mali i plahi srhovi pojavili se na površini, koja se mjestimice zacrnila, razvili se sitni valići, nu malko podalje od obale vjetrić izdahnuo, a valići su izčeznuli. Na više mjesta potamnjelo je more, a sve te tamne ljage na bliedoj površini — to je smućena voda od malih ribica, koje bježe prestrašene pred većimi ribami, pa se od straha zalieću nad površinu morsku. Jato gladnih galebova, kad opazi mjesto, natoreno malimi ribicami, naglim lietom spusti se onamo, da ih, roneć u more, hvata i guta. Kad se opet more umiri, čuje se još samo cik galebova, koji zadovoljno plivaju, vrebajući uviek gladni na svoj plien.

O, kako su divna ta predvečerja!

Miris neizmjernih, otajstvenih i driemajućih voda uzvinuo se, razplinuo i pomiešao s bjelkastim, nešto posinjelim, nu ipak jošte prozirnim zrakom, prokadjenim vonjem svietloga maragriža i tamnih smreka. Tajinstveni lahor sanljivo struji i gladi nam lica svojim mekanim hladom. Prsi nam se razkošno nadimlju, nozdrve pohotno šire, a tajne čežnje snatrivo provlače srcem, kad dišemo taj živi slani zrak, koji nas kruži i vabi na nešto sladka, na nešto zavodljiva. Na moru je bila osjeka, voda je pala za cielu stopu, pa se obalom vukla oštra crta onoga tamnoga ruba, koji se crni pod žalom, i nad onim ružičasto-žućkastim morskim skorupom, koji se je čvrsto priljubio uza stiene, uz razinu morsku.

Bog zna, što se taknulo Jelkine duše, te ju onaka obuhvatila turobnost. Zagledala se u more i pod glas, kao nehotice ganutljivo zapjevala: „Plovi, brode, široko ti more“ . . . i naglo zamuknula. Sjetila se svoga pokojnoga otca, koji se je negdje blizu Englezke utopio, pa joj se crne i tajnovite oči orosile suzami. Ona je

uronila u sjetne misli, iz kojih ju trgnuo zvuk zvonova, koji su u Jasnovu zvonili i navieštali crnu misu. Kad je opazila, da nastaje noć, htjede ustati, ali ju netko otraga obuhvati za glavicu, pokri joj oči i tako čekaše šuteć, da Jelka pogodi, tko li ju je iznenadio. Jelka se trgne, naglo ustane, i kad opazi pred sobom krasna mladića, nasmjehne mu se milo i žalobno, pogleda ga svojim milim očima i reče:

— Ti si, Ivo! Malo da me nisi prestrašio!

— To sam baš htio — nasmieši se Ivo. — Jest, htio sam te prestrašiti, ali ti se valjda ne ćeš za to na me srditi. A gle, još ti nisam ni dobar večer zaželio! Dobar večer, Jelko! — srdačno izreče Ivo.

— Bog daj Ivo. A odkuda dolaziš? Tko ti je rekao, kako si doznao, da sam ovdje? — tiho je pitala Jelka.

— Ala si čudna, Jelko! Tko mi je rekao! — živahno će Ivo. Tamo na briegu sjekao sam drva, opazio sam te ovdje, pa sam došao amo onom malom stazicom. Ako mi je nešto dalje do kuće, barem ćemo komad puta zajedno. A jesu li ti se ovce štogod napasle? Ovdje je trava mala, a paša slaba — govorio mladić.

— Za moje ovce dosta; nije ih hiljada — pogleda Jelka mladića i odmah obori oči.

— Jesi li vidjela, krca li Matova ladja vino? — upita Ivo.

— Uzpela sam se na stiene, da vidim, nu na ladji nema nikoga — odvrati nujno Jelka.

— Mato će sigurno krcati pred zoru. Vino se lako na suncu pokvari, a i vam djevojkam laglje je nositi iz pivnice k moru za hlada, prije izlaza sunca — govorio je mladić.

Malo zatim krenula je Jelka prama gradiću razgovarajući putem s liepim mornarom. Kad su zazvonila zvona u pozdrav Gospi, umuknu, Ivo, snimi kapu

oboje se prikriže, da izmole običnu molitvu. Nakon nekoliko časaka Jelka prekine šutnju i stidljivo izusti:

— Ivo, tko će tvoje stvari sutra na ladju odnieti?

— Ta tko drugi, nego li ti, Jelko? — začudi se Ivo.

— To je i pravo! — odvrati Jelka i porumeni. — Da ti koja druga odnese, sve bi mi se djevojke rugale. — Malo zašuti, pa nakon stanke nastavi: — Kada misliš, da ćete iz Rieke odploviti?

— Ne znam jošte, nu mislim za tri ili četiri dana. Kapetan mi je poručio, da dodjem što prije na Rieku, jer da je brod pripravan za odlazak. Kako znadeš, idemo za Boston; ako' nam Bog dade povoljno vrieme, dobit ćeš list od mene prije, nego li prodju tri mjeseca — utješi mladić Jelku.

— Dobit ću list! — uzdahne Jelka i začudjeno i radostno pogleda Iva.

— Dă, dă, dobit ćeš, naime, moj otac, nu znat ćeš i ti, kazat će ti moja majka — izpričavao se mladić uzbunjeno.

Umuknu. Nakon nekoliko časova usili se Jelka:

— Dakle za Boston! A je li to mjesto daleko odavle? Koliko puta koliko je odavle do Rieke?

— Koliko do Rieke! Ta što to govoriš? Rieka je doma, tu pod nosom. Dva puta upreš dobro o veslo, i eto te za paladom, eto te u luci — poduči djevojku mladi morski sokol.

— Što mi sirote ženske glave znamo! Uviek smo doma, nemamo kada da što naučimo, a drugo ste vi mužkarci! — reče Jelka.

— Zahvali Bogu, što se ne moraš lomiti po moru! — izusti Ivo.

— O, nemoj misliti, da bih se ja možda mora bojala! Reci svome kapetanu, neka me uzme za mor-

nara, pa da vidiš, kako bih se penjala po jarbulih! — našali se krasna djevojka.

— Na brodu, s kojim ja odlazim, ne treba nam više mornara; nu ako baš želiš, ukrcat ću te na koju drugu ladju — lukavo pogleda Ivo Jelku.

— Ne, ne, ja bih išla samo s onim . . . prenaglila se Jelka, nu ne doreče.

— No, Jelkice, reci, kaži, s kojim bi ti samo brodom išla? — molio je Ivo nešto drhćućim glasom.

— Ne pitaj, Ivo! — uzdahne Jelka i svede svoje umiljate oči na Iva.

Nasta mala stanka, a zatim upita Ivo:

— Jelko, čuješ, daj reci mi istinu! Kad budem u Bostonu, hoćeš li dakle da ti pišem?

— Piši mi — tiho izlane Jelka. U onom večernjem mraku opazio je Ivo, kako joj crno oko radostno zaplamsalo.

U to su došli do grada. Jelka je zatvorila svoje ovce u tor, a Ivo otišao ravno kući, ali je obećao Jelki, da će još iste večeri do nje doći, da se s njezinom majkom pozdravi i oprosti.

Ivo Marić bio krasan i veseo mornar, čil i okretan kao jelen u gori. Moglo mu je biti nešto više od dvadeset i tri godine. Za svoju dobu bio je vanredno jak i kršan, uz to liepa, visoka stasa. Njegovo otvoreno, izrazito, od sunca izgorjelo i slanom morskom vodom već mnogo puta oprano lice, bijaše urešeno liepimi crnimi brkovi i crnom, punom, nu jošte kratkom bradom. Ruda i vrana kosa u gustih uvojcih virila mu izpod modre englezke mornarske kape, koju je on nosio onako nešto natražke i postrance, à la: briga me! Njegovo crno i živahno oko odavalo je čovjeka, koji se ne boji razsrdjenih valova, ni pucanja konopa, ni škripanja jarbula. Modra košulja carske mornarice

s otvorenim ovratnikom bila je znak, da se je Ivo i carskim kruhom hranio. U širokih rukavih košulje vidjele su se oble i čvrste forme mišice, koje se bez dvojbe nisu ni najmanje tresle, kad su držale i obraćale kolo nemirna kormila, koje može i jačega čovjeka od sebe baciti, kad se na nj gorostasni val oceana prelije. Ivo je imao na sebi jake hlače, iz nekakvoga englezkoga platna, kakve obično naši mornari nose. Takove su hlače tvrde, kao da su od kože, a zovu ih od šale „vražja koža".

U ono vrieme služili su vojnici mornarice punih osam godina bez prekida, nu bilo je slučajeva, te bi gdjekojega vojnika pustili kući nakon tri godine službovanja, a kadšto i prije. Ivo je služio redovito samo tri godine. Ostalo vrieme brojilo mu u pričuvno stanje, ali je ipak dobio dozvolu, da se ukrca na trgovački brod. Kako je bio čvrst mladić i na dobru glasu, nije mu bilo težko naći brod, na koji da se ukrca. Ivo je imao samo jednoga brata, mnogo mladjega od sebe.

U Jasnovu ima mnogo mornara, ali svi su se razrojili po svietu. Njihova polja, njihove livade i oranice, njihovi grozdoviti vinogradi — to su oceani i druge vode. Gorak je kruh mornarski, i nema čovjeka, koji bi više bio izložen patnjam do mornara. Razmjerno su plaće slabe, kruh na brodu tvrd je i suh, voda nikad svježa, a grob uviek otvoren pod mornarovim nogama. Malo ima obitelji, koje nije more u crno zavilo.

Pa ipak sinovi mornara ljube to izdajničko more, i sretni su i ponosni, i željno izčekuju čas, kad će se prvi put ukrcati i tako započeti svoj novi život, pun patnja i pregaranja. Ivo kao malen dječak obljubio je more, te se na malih ladjicah, ribaricah i onih, koje putuju od Jasnova do Rieke, naučio veslati i druge početne stvari. Kašnje se ukrcao na veće ladje, tako

zvane trabakule, kojim je od morskih oblasti dozvoljeno jedriti samo jadranskim morem. U petnaestoj godini kad je bio, došao je na „Zoru“, veliki brod Mate Stanića, trgovca iz Jasnova.

Pod imenom „bark“ razumievaju se veliki brodovi sa tri jarbula, nu ima brodova, koji imaju tri jarbula, ali se drugačije zovu, jer su im drugačija jadra i jer je tih jadara na raznih brodovih različit broj. Najveći hrvatski brodovi uredjeni su na način, po kojem se brod zove „nav“, a najveći dio ih je uredjen tako da se zovu: bark, brik, škuner, nav i brigantin. Svaki dječak u primorju, i iste žene razpoznavaju brodove iz velike daljine, koje li su vrsti. Malo ne svi brodovi trgovačke austrijske mornarice hrvatsko su blago. Trst ima vrlo malo brodova. Hrvati, koji živu medju Savom i Dravom, vrlo se malo za pomorstvo zanimaju, te ne znaju, kakove su naše obale i koju neprocjenjivu vriednost i važnost imaju naši otoci.

Mali Ivo bio neizmjerno radostan, što se nalazio na velikom barku „Zori“. On je dobro znao, da ne će obavljati poslove pravoga mornara, nego da će pometati i čistiti palubu i prati tanjure, pa se je ipak i toj svojoj sreći veselio. Svaki je početak težak, a najteži mornarov. Mlado mornarče ima nekoliko forinti mjesečne plaće, a obavljati mora sve najniže poslove. Kašnje mogu dobiti i do 30 forinti mjesečno, postignu li mjesto „mladića“ ili „kormilara“ na domaćih brodovih; na tudjih brodovih plaća je bolja, jer su naši mornari cienjeni, jer je obće poznato, da nad našega primorca nema vještijega ni uztrajnijega pomorca.

Kad je Ivica stupio na „Zoru“ i kad je vidio one visoke jarbule i silne križeve, na kojih se pričvršćuju velika i težka jadra, on je sav od radosti zadrhtao. On je udivljeno gledao one stotine konopa

debljih i tanjih, od kojih ima svaki svoje ime, pa si je utvarao, da će sva ta mnogobrojna imena za nekoliko dana naučiti, i da će znati, čemu služi svako pojedino uže. Ivo nije ni znao ni shvaćao, da je jedan veliki brod za sebe mali sviet. On je bio veoma poslušan, uljudan i marljiv, pa su ga već prije, nego li je „Zora“ iz Rieke odjedrila, hvalili i kapetan i mornari.

Nekoliko dana prije odlazka dozvolio mu kapetan, da skoči do Jasnova, da se oprosti s rodbinom. Ivo je posjetio roditelje, dao si iznova uciepiti boginje, izpovjedio se i pričestio, izljubio s majčicom i otcem, te otišao na Rieku s ladjom trgovca Mate. On nije razumio svoga čuvstva, jer nije znao, je li tužan, ili veseo, ali u srcu osjećao je neki sladki mir i čisto zadovoljstvo. Na ladji, na kojoj je sada veslao, naučio je držati veslo u ruci. Kako je veslao licem okrenut prama Jasnovu, često bi suzne oči bacio na sive klisure svoga miloga zavičaja. Kad je prvi put u sviet odplovio, maloj Jelki je bilo devet godina. On ju je dobro poznavao, jer su stanovali u istom klancu, to jest u istoj uličici. Svaki put, kad se je povratio s trabakulom kući iz Trsta, ili iz Mletaka, svagda bi donio Jelki na dar kakav maleni šareni rubčić, ili što drugoga. Ivo ju je volio, kao da mu je rodjena sestra. Kad je njemu bilo osam godina, a njoj dvie, kuma Tonka, Jelkina majka, dala bi mu ju, da ju čuva, kad je morala kamo za poslom otići. Ivo se je s Jelkicom po klancu igrao, dočim su ostali njegovi vršnjaci po morskoj obali skakali, ribe lovili, a možda i po tudjih vrtovih za voćem posizali. Prije svoga odlazka s brodom „Zorom“ Ivo je i Jelku nekoliko puta poljubio. Djevojčica je jecala za svojim prijateljem. Majka ju je tješila, da se umiri, da će se Ivo povratiti i da će joj donieti liepi svileni rubac baš iz same Amerike. Jelka je kroz plač odgovarala

majci, da joj rubca ne treba, ali da se boji, da se Ivo ne će više povratiti, nego da će ostati u Americi, kao što je ostao njezin otac. I Tonka je bila potrebna utjehe. Njezin suprug Mirko bio pred više godina odplovio u Ameriku. Kašnje stigao je u Jasnovo glas, da se je Mirko na svom povratku u zavičaj utopio.

Onoga dana, kad je „Zora“ iz Rieke za Montevideo odjedrila, baš je duvao povoljan vjetar, svjež sjeveroiztočnjak, štono ga mornari burom nazivlju. Mali Ivica plovio je prvi put u daleki sviet. Kad su jedrili kroz „Vela Vratà“, suznim očima promatrao je Ivo kršnu obalu Jasnova i sve one ropave grebene i izbočene stiene nad samim morem, s kojih je toliko puta šiknuo u more povraz od strune, s jednom ili više tankih udica. On je upirao svoje zenice i u gradić, što se nasadio na tvrdoj klisuri, i ugledao bielo pročelje kuće, u kojoj se rodio. Na Jelkinom prozoru opazio je Ivo, da leprši nešto biela. Djevojčica ga pozdravljala i mahala rubcem. Za tim se Ivo zagledao u zvonik i u crkvu. Zlatno sunce prelievalo je svoj sjaj po svih onih dragih krovovih, a nešto nepoznata, neka sladka i sveta milina počela mu se slievati u srce. Ivo se sjetio, kako je u onoj crkvi na klisuri posluživao kod svete mise svoga dobroga starinu župnika, koji ga je i krstio. Svlada ga čuvstvo pobožnosti, te snimi kapu, prekriži se, klekne i vruće se pomoli Bogu, da ga svuda od zla čuva. Mislio je i o svojoj ljubljenoj majci, i pričinilo mu se, kao da ju vidi, gdje u maloj sobici uz prozor stoji i za njim krupne suze roni. Onaj prozor bio je doista otvoren, ali maike mu nije bilo na prozoru. Oh, ne, ne, nije njegova tužna majka mogla gledati ona biela jedra, koja toli naglo izčezavaju. Ivo kleči, suze mu se sustižu na liepom licu i curkom padaju na njegove uzburkane prsi. Brod se valja i skače

preko valova, masti ih i sieče, svi su konopi napeti, vjetar huji i zviždа, jadra su naduta, jarbuli škriplju, pred brodom more silno pljuska i luži, srebrna pjena ljeska se na suncu u čarobnom razprahu, a obale, o koje se veliki i uzpjenjeni valovi praskom i šumom razbijaju, naglo izčezavaju.

Kapetan „Zore", čovjek ozbiljna lica i prosiede kose, šetao se čvrstim korakom i nehotice njihanjem tiela pratio kretanje i ljuljanje drage mu „Zore", koja mu je bila povjerena od bogata brodovlastnika. Kad je opazio zaplakanoga Ivicu, gdje kleči sklopljenih ruku i očima upija sliku svoga miloga zavičaja, sjetio se je i on svoje prve mladosti, kad je prvi put kao siromašni dečko ostavio svoju milu Kostrenu. Sunce je već zapalo. Jasnovo sve više izčezava u večernjem mraku samo se još bieli mala točka na visokoj, od morske strane nepristupnoj hridi, a to je crkvica sv. Marije. Čas po čas nastala noć, ne vidi se više ni visoka Učka, ni morski Osor. Nebo se osulo sjajnimi zviezdami, more je šumjelo, a „Zora" naglo jedrila u daleki sviet . . . .

Ivo se one noći do sita naplakao i na palubi i u svom visećem krevetu. Snivao je o svojoj majčici, o svom otcu i kako se igra s Jelkicom. On je takodjer snivao o strogom, ali i dobroćudnom licu svoga gospodina župnika, koji mu je dao u oči polazka toliko mudrih i otčinskih savjeta o dobrom vladanju, o poslušnosti i ostalih kršćanskih kriepostih.

Nakon nekoliko mjeseci došlo u Jasnovo pismo iz Montevidea. Ivo ga je sam napisao svojim materinskim jezikom. Nije on badava išao četiri godine u pučku školu. On se doduše nije razumio u astronomiju i u druge visoke, koristne i liepe znanosti, ali je znao jasno čitati, liepo pisati i dobro računati. To svoje znanje zahvaljivao je Ivo svomu požrtvovnomu župniku,

koji je u Jasnovu dobrovoljno vršio i službu učiteljsku, jer uredjene škole nije bilo, a dobri je župnik znao, koja je blagodat jadnomu mornaru, kad se iz tudjih strana svieta. gdje ga nitko ne razumije, može svojom milom hrvatskom rieči javiti i porazgovoriti sa svojimi dragimi u zavičaju.

Vlada je, istinabog, više puta htjela u Jasnovo poslati učitelja, razumije se, Talijana, da odnarodjuje našu hrvatsku djecu; nu vriedni se je župnik uviek tomu s uspjehom opro, jer je volio sam i bezplatno djecu podučavati, nego da dodje u njegovu čisto hrvatsku župu kakav raznositelj tudjinske kulture i trovatelj svetih domovinskih osjećaja.

Nakon dvie godine bio se Ivica povratio kući. Jelka je od radosti skakala, ali kratkotrajna joj je bila radost, jer je njezin prijatelj već nakon dva mjeseca opet odputovao istim brodom, netom se na njem izvelo nekoliko popravaka. Sad je već bio „mladić“ na brodu, a kapetan mu dao preko dvadeset forinti mjesečne plaće. Prve dvie godine bio je Ivica na brodu „mali“.

Ivo je bio dobro uzgojen. Roditelji bili su mu poznati kao pametni i mirni ljudi. On je rado razgledavao velike gradove, ali pokvareni gradski život nije na njega uplivao, jer je ostao štedljiv i nepokvaren. Ivo je opet dvie godine putovao, a kad se povratio kući, uzeli ga u vojnike. Majka mu je protočila dosta suza, naplakala se i najadikovala kao svaka primorka, kad joj sina uzmu u vojnike. Jelki je bilo tada četrnaest godina. Jednoga dana, naslonjena laktom na koljena Iva, zagleda se sasvim bezazleno u njegovo lice, pa mu reče srdačno:

— Ivo, ti ćeš biti najbolji i najljepši vojnik u Puli.

Ovako je u kratko proveo svoju mladost naš mornar Ivo Marić. Mladost ostalih mornara, ako i nije u svem baš jednaka, ali je u mnogom slična.

Kad je Ivo jednom kao vojnik došao kući na nekoliko dana, opazio je, da je Jelka u posljednje dvie godine postala liepa i malone dorasla djevojka. Sada ga nije više htjela poljubiti. Svaki put, kada bi začula njegove korake, srce bi joj naglo zakucalo, a kad bi im se pogledi susreli, obadvoje bi porumenjelo.

Ivo se povratio u Pulu, nu slika krasne Jelke neprestano mu je pred očima lebdjela. A Jelka?... Bog bi znao, od kada se ljubilo to dvoje mladih sretnika!

Kad se Ivo nakon tri godine povratio kući od vojničtva, oćutio je, da Jelku silno ljubi i da bez nje ne bi mogao živjeti. On je nehotice opazio, da mu Jelka ljubav uzvraća i da ga ljubi i srcem i dušom. Ivo joj se nije nikada zaklinjao, da ju obožava i da će joj vjeran biti do crna groba. Ljubavna prisizanja nuždna su posljedica otmjenoga gradskoga svieta, koji vrlo riedko ljubi srcem, ali za to riečima vrlo vješto opisuje uzvišena i sveta čuvstva svoga tobože izranjenoga i zatravljenoga srca, da nekoga osvjedoče ob onom, česa u istinu u njihovom srcu nema i ne može toliko puta u životu biti.

Ivo se često sastajao s Jelkom i u kući i vani, kuda je išla za poslom. On je takodjer pomagao njezinoj majci sad ovdje, sad ondje, prema potrebi. Više puta bi joj nasjekao drva za ogrjev i donio breme u njezinu kuhinju.

U Jasnovu svi su znali, da se Ivo i Jelka ljube, i nitko se nije protivio, da se njih dvoje uzme, osim obitelji Poherove. Ta obitelj došla je u Jasnovo, nitko nije pravo znao, od kuda. Stara Rezi Poherovica imala je dvie kćeri i supruga Frica. Mladoj Mimi bilo oko dvanaest godina, a Luizi kojih dvadeset. Jesu, nisu li bile kćeri Fricove, nitko nije znao, ni želio znati. Luiza nije bila ružna, nu zlobna, ohola i pokvarena

do skrajnosti. Ona je lakoumno ljubakala s nekim stražarom financije, a posljedice bile su diete, koje je na veliku radost Luize već u povojih izdahnulo svoju dušicu. Kašnje se Luiza zagledala u krasnoga Iva Marića, koji nije za nju ni najmanje mario. Stara Poherovica imala upravo zmijski jezik, pa nikakovo čudo, što je o Jelki izmišljavala svakojake strahote, o onoj dobroj i plemenitoj Jelki, o koju se ne bi ni najopakiji jezik mogao zadjeti, koliko je crna pod noktom.

Skoro u svakom primorskom selu i gradiću ima po jedna ili više takovih doklaćenih obitelji, koje siju razdor i traže svadju medju nevinim i nepokvarenim pukom. Te su obitelji neka vrst gladne seoske aristokracije, koja u istinu od milosti dobroćudnih ljudi živi. Takove se obitelji ponose, što nisu odjevene po domaću na narodnu, nego natežu zamazane gradske prnje, i što čavrljaju vrlo zlo talijanski i time pokazuju svoju otmjenost. Koje li sreće za narod, da nema u obće tih nosilaca i predstavnika tudje civilizacije!

Jednoga dana poslije večere sjedio je za stolom stari Juraj Marić sa svojom ženom Ivanom i sa sinovi Ivom i Franom. Ivo i otac pušili su iz malih talijanskih lulica i o koječem razgovarali. Majka Ivana do njih okretala preslicu, a mali Frane složio ruke na stol i tvrdo zaspao. Bio je umoran, jer je cielo po podne lovio ribe, te nalovio dosta za večeru maloj Marićevoj obitelji.

Juraj Marić bio je za vrieme svojih mladjih dana mornar, ali kašnje je zamienio veslo motikom. Imao je dosta zemlje, ali slabe godine silile su mu starijega sina, da se ukrca za mornara i da zaslužuje, ne bi li za dvie godine prištedio trideset do četrdeset šterlinga, da uzmogne jednom namiriti svoga dobroga kuma Matu Stanića, koji ih je za nerodice pomagao.

Stari Marić napio se iz velika vrča crna dobra vina, te pružio vrč Ivi, pa otro ustne hrbtom ruke, poravnao siede brkove, izbacio dva tri dima i upitao sina Ivu:

— Ivo moj, ti mi dakle odlaziš sutra na Rieku?

— Jest, otče. Piše mi kapetan, kako sam ti već rekao, da odmah dodjem, jer da brod pripravan čeka — odvrati Ivo.

— E, pa dobro, sinko, kad Bog tako hoće. Što ćeš u mladosti prištediti, bit će ti za starost. Znadeš i sam, da sam i ja preko dvadeset godina mlatio more. Možda se još sjećaš, koliko smo zemlje imali, kad je moj pokojni otac, a tvoj djed, umro. Eto, štedio sam i nakupovao dosta pašnjaka i oranica, ali, dragi sinko, pohodile nas zle godine, a trpjeti valja do volje božje — govorio je Juraj Marić.

— Dobri Bog ogledat će se na nas sirote — uzdahne duboko majka Ivana.

— A koliko vremena misliš, da se ne ćeš povratiti kući? — upita otac sina.

— Kad sam bio tu nedavno na Rieci, načinio sam ugovor s kapetanom na dvie godine. Nu čini mi se, da sam ti to već kazao.

— Znam, da si mi rekao, ali bih želio, da nas ne zaboraviš i da preko toga vremena vani ne ostaneš — reče otac zabrinuto.

— Nemoj tako, dragi otče! Kako da vas zaboravim! Za dvie godine, ako Bog dâ sreće i zdravlja, eto me opet ovdje kod vas.

— Dobro, dobro! — zaklima otac glavom, pa nastavi: — Kad se povratiš, bit će ti dvadeset i pet godina. Liepe li dobe! Sjećaš li se, Ivano, — okrene se Marić svojoj ženi — sjećaš li se, kad je meni bilo dvadeset i pet godina, kad sam ti krao bosiljak s prozora?

— Juro, Juro, godine brzo i prebrzo prolaze — uzdahne Ivana.

— Jest, draga moja, brzo prolaze, brzo! Dosta si se namučila i naradila, odkad si sa mnom, a vrieme bi već bilo, da se malko odmoriš — reče stari Marić svojoj ženi Ivani, pa se okrene sinu i odmah nastavi: — Ivo, kako vidiš, u kući je dosta posla, a majka ti ne može da sve sama obavi. Sinko, ne ću te siliti, ali mislim, da bi već vrieme bilo, da se malko ogledaš...

— O, što se toga tiče, — upane Ivana u rieč svome suprugu — srce našega Ivice nije se moglo namjeriti na bolju i na pametniju djevojku.

— Ma jest, kum Mato mi je govorio o toj stvari, a ja, da pravo rečem, ja ne bih poznao bolje i pametnije djevojke od Tonkine Jelke — potvrdi glavom Juraj Marić.

— Vjeruj mi, otče, i ti, majko draga, da ja u životu druge osim Jelke ljubiti ne bih mogao. Jelka i nikad nijedna druga, nego Jelka! — izusti Ivo zanosno, udariv rukom o prsa.

— E, pa dobro, dragi Ivo! — nasmieši se otac. — Mene veseli tvoj izbor. Jelka je jedinica u udove majke, ima i svoga imetka, pa će ti i to dobro doći. A jesi li već govorio s njezinom majkom? — upita Juraj svoga sina.

— Nisam još, ali svakako trebalo bi da joj štogod kažem prije moga polazka — pogleda Ivo otca i prodje rukom preko čela.

— Kako sam već više puta rekla, isto opetujem i danas, da mi je Jelka mila, kao da sam ju pod srcem nosila. Ivo, sinko moj, baš ćete biti liep par. Proti Jelki nitko ni da bi rieči krivo izustio, a cielo Jasnovo veli, da ste kao rodjeni jedno za drugo. Jedina stara Poherovica uzela je Jelku nešto na zub, pa ju ogovara i ocrnjuje, a bolje bi učinila, da pazi na svoju kuću,

jer u Jasnovu ima još stražara financije — naljuti se Ivana i oštro pogleda prema prozoru.

— Tko bi na sve pazio! — omahne rukom Ivo. — Neka se jezičine bruse, koliko ih volja! Svak znade, tko je Jelka, a znade se i tko su Poherovi — govorio je Ivo klimajuć glavom i njišuć se na stolici.

— Jesi li uredio sve svoje stvari? — zabrinuto upita majka. — Sve sam ti oprala, uredila i pokrpala i na tvoj krevet složila. Ti poredaj stvari u škrinju, jer će ladja kuma Mata sigurno za rana otići.

— Nije takova preša, majko. Idem još do Jelke, da se oprostim s njezinom majkom. Bit će već deset sati, nu one do kasna na ognjištu predu — reče Ivo, pa ustane.

Juraj Marić bio čovjek vrlo poštovan u Jasnovu. Na svojem polju radio je kao mrav, a bio je štedljiv pošten i miran. Prevalio je već i šestdesetu godinu. Njegova žena Ivana bila je uviek zabavljena ili u kući, ili u vrtu, i nije nikad imala suvišna vremena, da po klancu sa kumami čavrlja i da uzdiše, kako joj ne dotiče vremena, da sve poslove obavi. Ivana bila je zdrava i umna ženska glava, kojih desetak godina mladja od svoga muža.

Okolo desete ure udje Ivo u kuhinju udove Tonke. Ona je prela na ognjištu i sjedjela nasuprot svojoj jedinici Jelki.

— Dobar večer! Što mi radite? — pozdravi i živahno upita Ivo.

— Dobar večer! — dahne Jelka i malko pocrveni, a majka nadoveže:

— Kako vidiš, predemo. Sjedni, Ivo, sjedni! — ponudi mu Tonka.

Ivo sjede i prebaci desnu nogu preko lievoga koljena. Jelka je slutila nešto novoga, srce joj je silnije kucalo, lice joj se jače žarilo.

Nakon kratke stanke progovori Ivo:

— Čujte, draga Tonko, ako Bog dade, naći ću vas veseliju, kad se povratim s puta.

— Dao ti Bog, sinko, sreću i zdravlje, neka te svuda prati božji blagoslov! — zaželi mu Tonka i otare suze, što su joj ovlažile trepavice.

Opet svi umuknu. U maloj čistoj kuhinjici čulo se naglo zvrndanje vretena i zujenje muhâ, koje su oblietale nad ognjištem obješenu uljenu svjetiljku. Jelki kao da je srce za čas zaustavilo svoje kucaje, ona reć bi nije ni disala.

Ivo je htio nešto kazati, ali mu je zapela rieč u grlu. Napokon se usili i izusti:

— Čujte me, draga Tonko, ja sam i vaše mlieko sisao, kad mi je majka bolovala; vjerujte mi, da sam ja već više puta . . .

Udova Tonka zagledala se u svoje vreteno, i kad je zamietila, da je Ivo umuknuo, progovori:

— Jest, Ivo, jest, dojila sam te! Imala sam tada maloga Juricu, tvoga vršnjaka, nu on se je kao angjeo u raj preselio — uzdahne Tonka.

Jelka je šutjela, samo srce živo joj je zakucalo, misliš, probit će grudi.

Ivo se opet usili:

— Kako znate, draga kumo, ta vi ste joj majka . . . mogli ste opaziti . . . jest, mogli ste . . .

— Govori, sinko, govori! Znam, što mi želiš reći, znam, da imaš moju Jelku već odavna . . .

— Majko! — kroz uzdah izlanu Jelka, a vreteno joj se izmakne iz ruku.

— Jest, tako je, draga Tonko. Ja bez Jelke ne bih mogao . . . zapne Ivo, a glas mu je drhtao.

— Djeco moja, kad je tako dobri Bog htio, neka se vrši njegova sveta volja. Vidim, da ste omiljeli

jedno drugomu, a nije ni čudo — reče kroz suze Jelkina majka.

— Dušo, Jelko, zašto si ti tako umuknula? — upita Ivo Jelku, a oči mu zaigraju od radosti.

— Što da ti kažem? — uzvine Jelka oči na Ivu i mili smiešak zatitra joj na ustnicah.

— Što da mi kažeš? — pristupi Ivo k Jelki i primi ju za ruku. — Reci mi ovdje pred svojom majkom, reci mi, da me ljubiš, da ćeš biti moja, dă, moja, ili ničija! — molio je Ivo Jelku.

— Ti to već sve znadeš, sladki Ivo! — izusti Jelka stidljivo i obori trepavice, na kojih su zadrhtale suze kao dva bisera.

Ivo se raztapao od miline i radosti i onako blažen gledao divno Jelkino lice, koje se polagano spustilo na njegovo muževno rame.

— Čemu te suze? — upita Ivo sladko i tronuto.

— Oh, ne, ne, ja ne plačem, ne, Ivo, sretna sam, da, sretna! — umiljato odgovori Jelka i htjede da posuši suze, koje su od same sreće navirale.

— Amo, dušo, gore tu glavicu, da vidim tvoje liepo lice i da se nagledam tvojih crnih očiju! — srdačno i toplo govorio je Ivo.

Jelka podigne lagano glavu sa njegova ramena, blaženi im se pogledi sastanu i nasmjehnu se jedno drugomu, kao jošte nikada u životu. Ivo joj savio ruke oko vrata, privinuo ju na svoje prsi, poljubio ju u punane i tople ustne, a njezina krasna glavica spustila se na njegove prsi i slušala kucaje njegovoga najsladjimi osjećaji uznemirenoga srca . . .

Jelkina majka Tonka sjetila se svoga pokojnoga supruga, težka tuga oblegla joj dušu, pogleda Iva i svoju jedinicu, pomisli, kako će Ivo sutra na daleki

put, pa uzvine svoje oči pobožno put neba, sklopi ruke na molitvu i reče tronuto drhtavim glasom:

— Božji blagoslov neka sidje s neba nad vas...

Dva sata kašnje, naslonjen o deblo granate smokve, stajao je zamišljeno visok čovjek u sjeni mjesečine, pod prozorom Jelkine sobice. Prozor se otvorio, a mjesečina se prelije po krasnom Jelkinom licu. Onako obasjana stajala je Jelka mirno kraj prozora i promatrala sjajnu noć. Najednom nešto se makne u vrtu i zašušta. Djevojka se trznu i upita:

— Tko je božji?

— Jelkice, imaš li na prozoru kitu bosiljka? — umoli ju poznat glas.

— Ti si, Ivo! Sad si me baš prestrašio! — usitni Jelka, odkine kiticu zelena bosiljka i spusti mu ju u ruke.

— Hvala ti, dušo draga! Ovu kiticu nosit ću uviek sa sobom. S Bogom, Jelko, s Bogom, dobro moje! Laku noć, dušice! — pozdravi presretan Ivo.

— Laku noć, dragi Ivo! — zvonko odvrati djevojka i nestane je s prozora.

Bila je krasna rujanska noć. Zelena kita bosiljka, koju je Ivo ogledavao i cjelivao, milo se i sjetno sjajila na mjesečini. Ivo se spustio na jednu stienu, što se visoko uzpela nad tihim i usnulim morem, sisao je miris iz Jelkinoga bosiljka i sliedio svojim plamsajućim očima sjajne zrake mjeseca, koje su probijale stidljivo u Jelkinu sobicu. Ivo gledao u onaj prozorčić, u sobici opazio, kako se miče slaba sjena, on je tu sjenu sliedio i cjelivao kitu bosiljka.

Kako je ugodan miris toga priprostoga cvieta! Nema primorske kuće bez bosiljka. a djevojke ga nedjeljom i blagdanom nose u ruci, u kosi i na grudima. Ivo ogledava zelenu kitu i misli: Kad budem negdje

nasred Oceana, ova kita ne će više biti zelena, ali busen, od kojega je ova kita odkinuta, zelenit će se na prozoru moje Jelke i mirisati na njezinim grudima...

Čarobna je bila noć. Svuda vladao blagi mir, a u srcu sretnoga Ive raztalasale se sve slasti, koje smrtnik oćutjeti može, kad misli u zanosu na mili i ljubljeni stvor, koji mu je jedina luka sreće u ovom životu suzâ, krvi i robstva, žarka iskra, koja upaljuje nove luči života njegova, cvjetna oaza, na kojoj mu se razcvjetao najmiliji, najljepši i najsladji cviet: Jelkina ljubav...

III.

Zora još nije zarudjela, a pred pivnicami Mata Stanića već je vesela žurba i vreva. Tu se odtače vino u plosnate sudove, tako zvane „butače“, od kojih svaki sud drži oko petdeset litara. Mlade i rumene seljakinje vrte se i prigiblju okolo butača, oprćuju ih na ledja u plašćenice, pa tad veselo skaču i preskakuju od kamena do kamena, te se natječu, koja će prije stignuti k moru i odprtiti svoju butaču, da se što prije, hitra i lagana kao divokoza, vrati po drugu. Plašćenica je šest i više metara dugi i nekoliko centimetara široki vuneni pas, vrlo jak, koga žene u sredini metnu pod vrat, a trakove prebace preko ramena i u isti čas preko bremena, koje opašu, zatim povuku trakove izpod pazuha i provuku ih u plašćenicu pod vratom, sve skupa čvrsto zategnu, da se breme ne bi izpuzlo, i tad trakove zavežu. Plašćenica važna je stvar u životu svake primorke, to je ponos djevojački, za to i malene djevojčice već u šestoj, sedmoj li godini kušaju, kako da se oprte, i pune su hvale, ako im uspije, te sretno donesu kući nekoliko grančica suvaraka.

Djevojke, što nose vino trgovca Stanića, na jagmu prestizavaju jedna drugu, da si tako zasluže što više

„šestic“ (komad od dvadeset filira), da uzmognu laglje kupiti blagdanjske haljine, takodjer kave i šećera starici majci. Trgovac Mato sokoli i bodri svojim veselim i toplim glasom okretne djevojke, koje mu razumiju i mig oka. Mato je čovjek, da mu na daleko ne ima para; veseo je i radin, a što je najglavnije, poštena je i plemenita srca. Neumornim radom svoga otca, a još više svojom marljivošću stekao je liep imetak, uz to je podigao i blagostanje ciele jasnovačke župe. Narod ga blagoslivlje, jer znade, da bi im svima bez Mata sjedjela nevolja za vratom.

Kad nerodica gladom pritisne, eto Matu posla i brige na pretek. Siromašan ga narod zaokupi, a Mato mora da za sve skrbi. Nu kad Bog trude blagoslovi, narod se oduži svome dobročinitelju dobrim vinom i izvrstnim uljem. U takovih prigodah Mato bi se mogao silno okoristiti, nu to mu ne da pošteno srce. U svakom skoro istarskom gradiću nalazi se barem po jedan imućniji trgovac, nu na žalost većina ih narod guli i dere bez ikakova milosrdja. Ti ljudi većim dielom dotepli su se u Istru bez košulje, a sada hoće da tu gospodare i da gaze narodu sve, što mu je najsvetije i najmilije. Mato je domaći sin, poznate su mu sve okolnosti, svi jadi i nevolje naroda, iz kojega je nikao i koji cielom dušom ljubi. Mato Stanić pravi je trgovac, pravi i pošteni posrednik izmedju Jasnova i ostaloga svieta. Sve prolazi kroz njegove radine ruke. Staniću je bilo oko šestdeset godina. Liepo se je ravno držao, vidjelo se, da je zdrave i jake korenike. Izraz njegova oštroumna lica bio neizmjerno dobroćudan. Nosio se na gospodsku, ali vrlo čedno. Mato je najuglednija osoba u Jasnovu, a župnik, njegov prijatelj, bio je jednako štovan i ljubljen od svoga stada. Mato je bio u Jasnovu car, a župnik papa. Malo je bilo seljaka, kojim nije

Mato kumovao ili kod vjenčanja, ili kod krštenja. I Jelku je Mato na krstu držao, on je bio i njezinim skrbnikom, odkad je došla viest, da joj se otac utopio. Trgovac Stanić nije imao neprijatelja, osim Poherovih, nu on se tješio onom narodnom: Mjesec ne haje itd. Ipak su se Poherovi svaki čas k njemu zalietali, jer su uviek nešto trebali, ali zato nisu prestali proti njemu rovariti, što im je u ostalom bilo bez uspjeha. Župnik je uviek i svuda i u svemu bio na ruku Staniću, a Stanić njemu. Bili su iskreni prijatelji. Mato je bio udovac već više godina i dvoje djece mu je umrlo.

— Hajde, hajde, grlice moje, samo veselo! Mlade ste, sretna vam majka, hajde žurite se, da sve vino bude na ladji prije izlaza sunca — sokolio je Mato djevojke.

— Ne bojte se, kume Mato! Ta eto ima nas kô pljeve. Još ćemo svaka dva puta skočiti do mora, a ladja bit će vam krcata vina — živahno reče mlada djevojka i zategne čvrsto plašćenicu.

— A što si ti, Jelko, danas tako blieda i mučaljiva? — upita trgovac u istinu neveselu Jelku, koja se je čitavo vrieme nešto po strani držala.

— Kume dragi, to vam se možda samo tako čini! — odvrati Jelka i laka rumen preli joj se licem.

— Nije tako, ne vjerujte, gospodine Mato! Zar ne znate, tko danas s vašom ladjom odlazi? — uplete se nestašno neka vragoljanka.

— A, sad razumijem! — otegne Mato i stavi kažiprst na čelo. — O, naša Jelkica je pametna, a nema razloga, da se žalosti. Ivo joj, istina, odlazi, al će se i povratiti. He, he, istom onda bit ćemo veseli! Da, da, onda, kad mu budu šterlingi u žepu zvonili! Jelko, — nasmieši se Mato — hoćeš li me zvati za vjenčanoga kuma? Za tvoj pir odčepit ću bačvu najboljega vina — živahno reče trgovac i pogladi svoju punu siedu bradu.

— Lako se vama šaliti! — reče umiljato Jelka i zaklima glavom.

— Bog te vidio, diete, a tko ti veli, da se ja šalim? Ne ćeš dakle, da ti budem kum?

— Ako bude vaša volja — sramežljivo pogleda Jelka Matu Stanića i odmah okrene glavu, da ne vide ostale djevojke, kako se zacrvenila.

* * *

Sat zatim vraćala se Jelka od mora vijugastom, uzkom i strmom stazicom noseći breme šećera za dućan trgovca Mata Stanića. Prvi traci sunca veselo su sinuli. Sirotici bilo vruće pod težkim bremenom, pa se naslonila na onizki zid, koji se proteže uza stazu. Jelka nije običavala počivati, kad je nosila breme sa ladje u grad, ali danas je zaostala na pol puta, jer se nekomu nadala. Jelka odrieši plašćenicu pod vratom, da se laglje odmori.

Krasan se pomaljao dan, vidi se, bit će opet omare. Na nebu nema ni oblačića, ali zrak nije bistar, već titra kao tanahna maglica. Nad probudjenom Riekom lieno se dižu i razvlače gusti sivi oblaci dima, koji ravno suklja u vis iz visokih dimnjaka raznih tvornica. More se na iztoku zažarilo, a u sunčanoj žari opaža se parobrod, koji valjda iz Dalmacije dolazi. U „Velih Vratih“ vide se dva jadna trabakula, jedra im mrtvo vise, a pred njima u malih ladjicah veslaju lieno mornari, vezani konopom za trabakule, da ih tako po malo napred vuku. Sasvim su blizu creske obale, a zna se, da su malone uviek na istom mjestu, jer se vidi, da ne uzmiče obala, koju kao da im jedra glade. Mornari hoćeš ne ćeš moraju veslati, jer ako ne napreduju, to barem ladju proti struji brane, koja bi ih prama jugu zavukla, a njima je cilj Rieka. Kos stjenjak pjeva negdje

pod stienami sv. Marije, pjesma mu zvonko dragom odjekuje.

Jelka je promatrala sad brodove i more, a tad opet pogledavala na vrh klisure, gdje je izbijala uzahna i strma stazica, kojom se je ona morala uzpeti. Nije dugo čekala. Na vrleti pomoli se visok mladić u kaputu preko ramena prebačenu. Obasjan žarkimi traci sunca, koje se je nad otok Krk kao velika, krvava i goruća lopta izvalilo, popostane mladić i pogleda niza strmu stazu. Od ružičasta neba slikovito mu se odbija stas, pa se čini na onoj najvišoj stieni, da je mnogo veći, nego što je u istinu. Mladić opazi djevojku, gdje počiva, i brzo se spusti, skačuć sa kamena na kamen, prama moru.

— Dobro jutro, Jelkice draga! — pozdravi ju Ivo.

— Dobro ti bilo, Ivo! — odzdravi djevojka i sjetno se nasmieši.

— Je li već ladja krcata?

— Krcata, krcata. Mornari te čekaju — izlane djevojka, a liepe oči zamagle joj se suzami.

— Opet ti velim, draga dušo, da ne gledam rado suza — prozbori mladić drhćućim glasom.

Jelka pokrije oči rukama, stane jecati i napokon provali u plač.

— Jelko, dušo, nemoj! — ukori ju nježno mladić.

— Ivo, — podigne Jelka plačne oči — Ivo moj, nemoj me zaboraviti! Ivo, ti znaš koliko te . . . . proiznese Jelka jedva čujno.

— Jelko, što to govoriš? Tako mi svetoga Boga, te tvoje rieči bole me i ljute. Ja da tebe zaboravim! Ja! A jesam li ikad u životu na koju drugu mislio? Jelko, odkad si se rodila, ljubim te. Ah. ne, ne, dušo moja, ne mogu ti reći, ne mogu, što sad ćutim u svom srcu. Jelko, ne mogu . . . uzdahne bolno mladić.

— Ivo, Ivo! — izlane Jelka i tužno joj klone glava.

Mladić se okrene i zagleda u more suznih očiju, neizmjerno tronut. Ljuta, do sada nepoznata bol zavija mukami njihova ljubeća srca.

Divna je Jelka, krasan je Ivo. Sve je divno i krasno: i plavetno i rumeno nebo, i tiho more i strme klisure, i zvonki romon samotna kosa, i žarko i krvavo sunce, ali sve to nema danas čara za Ivu i Jelku, jer im čas razstanka ciepa srce i razdire dušu.

Nakon nekoliko časova pogleda Ivo u svoju milu i nesretnu Jelku. Iz njegovih očiju odsievala je najčišća i najsvetija ljubav. Šutjeli su, napokon iz dna srca odkinu se Ivi:

— S Bogom, Jelko! Budi mi sretna i zdrava! Mlad sam i jak, a Bog će me braniti, da me more ne proguta. S Bogom, dušo! Gdjegod budem, mislit ću na te, gdjegod budem, cjelivat ću tvoj bosiljak. Jelko, mila Jelko, ne plači! Otari suze, ne muči te tvoje drage oči, nemoj, zlato, raztužiti svoje dobre majke. Jelkice, s Bogom!

— S Bogom, Ivo! Piši uviek, kad budeš mogao — usrdno je molila djevojka.

— Hoću, dušo moja, hoću, a sad daj mi ruku — drhtavo umoli Ivo.

Oni se pogledaju bolno i milo. Ivo nježno zagrli Jelku i poljubi ju na vlažnom od suza licu, na čelu i na toplih i drhćućih ustnah. Još ju milo pogleda, dug odisaj izleti mu iz jakih prsiju i naglo poleti prama moru . . .

Malo zatim gledala je Jelka, kako se mornari na Matovoj ladji laćaju težkih vesala, vidjela je, kako se ladja približava bližnjemu ratu i kako se polagano za nj sakriva. Eno već izčezava na pol razvijeno jadro, ladje više nema, još se vidi samo uzpjenjeni put, kojim je

prošla, nu i taj se izjednačuje s tišinom mora. Jelka se nasloni na breme i srdačno zaplače. . . .

Udovica Tonka tješila je, što je najbolje znala, svoju jedinicu. Ali tko da utješi težko ucviljeno srce? — Vrieme! Tonka je bila pametna i radina žena. Na dnu škrinje imala je još nekoliko žutih šterlinga, zamotanih u čistoj krpi, a sve skupa spravljeno u dugoj zimskoj čarapi. Njezin pokojni suprug Mirko Ljubović otišao je pred kojih dvanaest godina u Ameriku. Svaka dva mjeseca dobila je Tonka list iz Valparaiza, gdje je muž živio i trgovao. Naši mornari često se tako za nekoliko godina nastane u kojem velikom gradu, u nadi, da će trgovinom više steći. Gdjekoji se i obogati. Neki Jasnovčani, koji su Mirka vidjeli, pripoviedali su, da je veoma bogat i da će se doskora kući povratiti. Pripoviedali su i to, da je već sto puta odlučio bio, da se krene iz Amerike, ali povoljni poslovi svaki put osujete njegove namjere. Tonka i trgovac Mato Stanić znali su za sve to, pa su u svih listovih molili Mirka, da se kući povrati. Želja za velikim bogatstvom bijaše dakle razlog, te Jelka nije mogla zagrliti otca svoga. Mirko je medjutim svake godine poslao do tri stotine forinti, kadšto i više na trgovca Mata, s molbom, da svim potrebitim obskrbi njegovu malu obitelj, a preostane li štogod, neka uloži u štedionu u Trstu, i to na ime Jelkino.

Sedam mjeseci prije, nego li je Ivo izprosio Jelku, došlo je iz Amerike pismo od Mirka, gdje javlja, da će za nekoliko dana iz Valparaiza krenuti u Evropu. Tonka i njezina kćerka neizmjerno se radovahu toj viesti. Nakon dugih dvanaest godina nadale su se, da će napokon zagrliti jedna muža, druga otca. Ali eto crne nesreće! Tri mjeseca za onim Mirkovim listom javljeno bi u obćini Jasnovu, da se je Mirko Ljubović na obalama

englezkim utopio, pošto se je brod, na kojem se nalazio, za neke tamne i olujne noći razbio. U istoj objavi pozivala se obitelj pokojnoga Mirka, da dodje po robu i po tri stotine forinti, a to je sve, što se spasilo na brodu, kojega je poslije oluje neki parobrod našao.

Ta kobna viest skršila je i uništila dvie nesretne žene. Plača nisu mogle utišati, suze nisu prestale teći. Starina župnik i trgovac Mato zalazili su svaki dan u tužni stan udove Tonke, koju je tako nenadano zadesio toli nemili udes. Ivana, majka liepoga mornara Ivice, i neke druge dobre žene dolazile su tješiti nesretnu Tonku. One su skupa s njom jadikovale, sjećajuć se svojih rodjaka, koje je takodjer progutalo to nezasitno more.

Udova Tonka platila je nekoliko sv. misa za mir duše miloga pokojnika. Nijedno oko nije u crkvi ostalo suho, kad je vidjelo slomljene, u crno zavite jecajuće žene. U Jasnovu služi se sv. misa u hrvatskom jeziku, pa kad je Jelka čula, kako župnik u molitvi spominje njezinoga otca, glasno je zaplakala. Svi prisutni, dapače i oni stari siedi morski sokoli, otirali su suze svojim tvrdim, nažuljenim rukama, sjećajuć se poštenoga čovjeka, kojemu je nemila sudbina uzkratila, da odpočiva u blagoslovljenoj zemlji domaćega groblja. U pjevanoj crnoj misi zazivlje župnik u litanijah za pokojne svetce, a pobožni puk odgovara pjevajuć: „Moli za njega!“ ili: „Moli za nju!“ Taj dan odgovarao je narod svesrdno, iz dubine svoje duše.

Nakon malo vremena došla je ladjom roba miloga pokojnika. Majka i kći opet su prolile potok suzâ kraj one puste mornarske škrinje, pregledavajuć odiela dragoga otca i nezaboravnoga muža. Nesretne žene su mislile, da ne će preživjeti svu tugu i bol, nu ljudsko srce znade odoljeti, rane zarastu, mnoge se posve izlieče, tek ostaju na njih uspomene

Preriedki su ljudi, kojim srce ne zakrvari, kad vide, kako im umire mila i ljubljena majka, i kad ju bliedu i ledenu zapanjeno gledaju na odru, obkoljenu gorućimi sviećami. Mnogi su uvjereni u onih pregorkih časovih, da će svisnuti, da im srce mora puknuti od pregoleme tuge; ima i takovih, koji u neizmjernoj zdvojnosti misle na samoubojstvo, pa ipak tečajem vremena tko prije, tko kašnje postanu opet onakovi, kakovi su prije bili. Oni su se utješili i umirili, obavljaju opet svoje poslove, polaze dapače u vesela družtva, kazališta, plesove, smiju se radostno, veselo i bezbrižno. Jesu li možda takovi ljudi za to nepošteni? Je li njima srce bez čuvstva? — O, ni najmanje! Božja Providnost sve je to tako uredila, ona hoće, da tako bude, a ne drugačije. Ta kamo bi sviet, kad bi naše srce osjećalo svaku bol u onolikoj mjeri, kao u prvom trenu, kad nas je snašla nesreća?

Presretan mladenac kleči pred oltarom, do njega krasna djevica. Istom kad se upoznalo jedno s drugim, razgorjelo se u njihovim srcima čuvstvo ljubavi. U svečanom času, kadno se njihova ljubav blagoslivlje, osvjedočeni su blaženi mladenci, da bi se oni sigurno od boli mrtvi srušili, kad bi jedno drugome naglo umrlo. Istina, u onaj čas ne misle o tom, ali da ih tko upita, sto puta bi prisegli, da je tako. Medjutim dogadja se, te vidimo mladu i dražestnu udovu, kojoj se podpuna sreća zrcali na licu, gdje pred istim oltarom kleči uz drugoga sretnika i pred Bogom izpovieda, da će ga uviek ljubiti. Sjeća li se u onom času ona dražestna udova, ili udovac, da je već pred onim istim oltarom nekomu drugomu ovako prisizala i govorila?

Bit će dvie godine, da sam s jednim dobrim prijateljem bio na centralnom groblju u Zagrebu. Bilo je krasno predvečerje. Promatrao sam grob velikoga Pjes-

nika, divio sam se dlietu našega Rendića, kad eto sprovoda. Prijatelj i ja približismo se grobu. Pokraj otvora mračnoga groba bješe položen sjajan lies. Mladu i prekrasnu suprugu pokojnika, koji je ležao u onom liesu, držale su dvie gospodje, da se ne sruši na zemlju, dok je svećenik molio. Cielo tielo mlade udove, njezin glas, ustne, čitavo biće od ljute je boli drhtalo. Suze su joj se točile niz lice, vidjelo se, da neizmjerno trpi, da se muči, da joj srce puca od boli. Velika me obuzela sućut, te osjetih i sam vlagu na očima. Kad su joj supruga u grob spustili, duboko je uzdahnula i zdvojno izustila pokojnikovo ime. Onesviešćenu ju napokon maknuše od groba.

Godinu dana kašnje bio sam na sjajnom plesu u glasbenom zavodu. Tu sam se upoznao s dražestnom, veselom i razgovorljivom mladom gospodjom. Biela i punana njezina ramena razkošno su se caklila na jakoj svjetlosti plina. Mnogo sam s njom plesao i ugodno se zabavljao. Njezino lice činilo mi se nešto poznato, nu nikako se nisam mogao sjetiti, gdje i kada sam ju vidio. Kašnje sam ju pokazao prijatelju, htio sam mu kazati, da mi je od nekud njezino lice u pameti, nu on se nasmieši i šane: „Na groblju lani, kad su joj muža pokopali."

Prijatelj je pogodio. Ja sam se i dalje zabavljao s dražestnom udovom, sada je već bila žena nekoga starijega činovnika, koji je iz kuta promatrao svoju mladu drugaricu, koja je najradje valsirala s gospodom častnici.

Poslije plesa, kad sam usnuo, sanjao sam, da gledam dražestnu udovu, kako plače kraj otvorena groba za svojim starim suprugom.

Poezija! — Gorke li rieči! Nije li upravo ta „stalna miena" naših čuvstava prava i zdrava poezija? . . .

* * *

Kad je udovi Tonki došla crna viest o smrti njezinoga supruga, Ivo Marić još je bio u Puli, gdje je saznao za težki udarac, koji je bio snašao njegovu siroticu Jelku i jadnu joj majku. Istom nakon četiri mjeseca došao je kući. U Jasnovu nije ostao dugo vremena, jer se je, da štogod zasluži, kako znamo, ukrcao na Rieci. Tonka i njezina jedinica još se uviek nisu utješile, ali su se uzdavale u pomoć Božju i živjele, kako su znale i mogle.

Udova Tonka još nije prevalila petdesetu godinu. Stariji ljudi u Jasnovu pripoviedali su, da je bila prva ljepotica na daleko i široko. Izmedju majke i kćeri na prvi pogled opažala se velika sličnost. Tonkina crna kosa tu i tamo srebrnila se već više godina, a na licu i čelu nakupilo se dosta nabora. Ni njezine tamne oči nisu više sievale onim čarobnim plamom, onom milom sjetom, koja se točila iz Jelkinih očiju. Udova se često zagledala u svoju kćerku, tada bi joj lagano sa lica izčezavao biljeg tuge, oči bi joj postajale svjetlije, a posmjeh pun milja i materinje ljubavi ganuo bi njene bliede ustne. Uviek je učila svoju Jelku, uviek joj davala mudre savjete. Osobito je pazila na čistoću, ta svima je bilo poznato, da je njezina kućica u cielom Jasnovu najurednija i najčistija. Milota je bilo stupiti u njezine čedne dvie sobice i u čistu joj kuhinju. Zidovi su liepo okrečeni i bieli kao glogov cviet, a pod je uviek pomno pometen i opran. Slike Matere Božje, sv. Mirka, sv. Antuna i sv. Mikule obješene su nad uzglavljem kreveta, nad njima visi crno propelo. Slikama po strani visi blagoslovljena voda, a do nje nekoliko grančica uvenule i blagoslovljene masline, koju ljudi zapale, kad silno bljeska i grmi, da nas tako Bog očuva od svakoga zla. Visoki kreveti pokriveni su ljubičastom pamučnom tkaninom, koja siže do tla. Na

zidu, nad ormarom, pričvršćena je okrugla američka ura, koju Jelka svaki dan navije. Udovi Tonki ne svidja se ta ura, jer tako naglo satove odbija, da ih ona ne može pravo sliediti i brojiti. S jedne i druge strane američke ure, koju je bio donio pokojni Mirko, vise slike nekojih velikih englezkih parobroda i jedrenjača. Svaki ima barem po četiri jarbola. Takve slike vise u mornarskih kućah. Na samom ormaru postavljen je vošteni kip Majke Božje sa sinčićem na ruci. Kip je obavit svietlo-zelenom svilom, po kojoj su prilieppljene zvjezdice od pozlaćena papira. Oko vrata Majci Božjoj visi više nizova crvenih džerdana, a na glavi ima pozlaćenu krunu. I kip Majke Božje, i velike šarene kite umjetnoga cvieća, što su kipu postrance, sve to je pokriveno velikim staklenim zvonom. Na ormaru pred Majkom Božjom leži liepo uvezan molitvenik „Otče, budi volja Tvoja“. Za puk ga sastavio dični sin hrvatske Istre, biskup Dobrila. Oko molitvenika pomno je savijena biela krunica. I nju je Mirko donio iz dalekih strana. Okolo po ormaru liepo su poredane šalice sa tanjurčići od englezke porculane. U šalicah se rumeni po koja jabuka, ili žuti po koja naranča. Još je na ormaru nekoliko finih pozlaćenih vrčića, i sve to donio je s vremenom Mirko svojoj ženi Tonki na dar. Samo jedan od tih vrčića donio je Ivo, koji nije samo po rubu pozlaćen, nego na njemu se sjaji zlatnimi slovi izpisano Jelkino ime. Medju šalicami ima takodjer nekoliko fotografija mornara, te pokojnoga Mirka i kuma Stanića. Sve fotografije jesu u pozlaćenih okvirih. Na sredini ormara leži mala gondolica, od pužića sliepljena, koju je Ivo iz Venecije donio. Na prozorih stoje puni lonci cvieća, „liepe mažurane i sitnog bosiljka“. Na jednom prozoru nad cviećem visi mala krletka, a u njoj veselo skače Jelkin žuti kanarinac. Darovao joj

ga kum Mato. Blizu vratiju visi na zidu šarena slika, koja predstavlja put u nebo, u očistilište i u pakao. Strmi put, što vodi u nebo, pun je trnja. Po njemu se težko penju fratri, duvne, svećenici i siromasi. Sam raj sjajne su palače, obzidane visokim zidom. Vrata u raj vrlo su uzka i nizka. Kroz sredinu vodi put u očistilište. Po maloj strmini penju se svakojaki ljudi. Put na dnu slike vodi u vječne muke. To je široka i ravna cesta. Po toj cesti idu samo velika gospoda. Glasba svira, svi pjevaju i plešu, tako se uz zvuk glasbe primaknu rubu, da se zatim strovale u grozan krvavi požar. Ta slika dosta je velika, pa ipak ju je Jelka kupila za samih deset novčića na domaćem sajmu od nekoga Šlovaka.

U jednom kutu sobice, blizu čistoga kreveta, sjajile su se liepe Jelkine cipelice, koje je samo na blagdanski dan oblačila. Velike škrinje za rubeninu poredane su jedna za drugom. U jednoj od tih škrinja čuva udova Tonka suhe smokve. I u kuhinji je sve čisto i na svojem mjestu. Posudje se upravo sjaji na polici. Na ovelikom ognjištu leži i prede stari mačak. Pred kućicom je velika čatrnja (nakapnica). Na pločniku, koji pokriva čatrnju, poslagana su drva za gorivo, smreka i drugo suvarje, a na nizkom zidu, što zaokružuje nakapnicu, svuda se zeleni cvieće. Kućica je na kat gradjena. Prizemno je pivnica, u kojoj su sudovi za svakojaku porabu. U jednom kutu je kiselo zelje, u drugom kisela repa, a ima i nekoliko bačvica vina. Ovako po prilici izgledju sve mornarske kućice, ali nije svaka čista i uredna kao kućica udove Mirka Ljubovića.

Nekako mjesec dana iza smrti Jelkinoga otca trgovac Mato Stanić računao je nešto na brzu ruku i pisao sadrom po vratih svoje kuće. Bio je goloruk. Onuda mimo prolazila udova Tonka te ga pozdravi:

— Dobar dan, kume Mato!

— Bog daj, kumo! Kamo ste se odputila? — upitac trgova.

— Idem malko u vrt, da naberem zeleni — zaustavi se za čas udova.

— Ako imate vremena, molio bih vas, da dodjete malo k meni. Imam da vam nešto kažem.

Tonka unidje u kuću. Mato Stanić odvede ju u svoju pisaću sobu, gdje joj izpripovjedi, da je u štedioni u Trstu uložena liepa svota od tri tisuće forinti na Jelkino ime. Udova se samo čudila i rukama lamajuć blagoslivljala ime svoga pokojnoga muža.

— Kumo, ako štogod trebate, — govorio je Mato, — možemo iz štedione dignuti koju stotinu.

— Ne trebam za sada, hvala Bogu, ne trebam — brzo odgovori udova.

— Draga Tonko, znate, gdje mi je kuća, a moja su vam vrata uviek otvorena. Ako mislite, da bi dobro bilo, možete si kupiti kakvu šumicu, pašnjak, ili komad zemlje, nu da mene poslušate, ja bih vam svjetovao, da novac ostane u štedioni. Sama ste s Jelkom, a za veliku kmetovšćinu treba mnogo ruku. Da vam rade tudji ljudi, ne ćete imati velike koristi, a muke i brige dosta i previše. Ali najposlije, draga kumo, vi ste gospodarica, odkad je vaš Mirko otišao Bogu na račun.

— Nikad, dobri kume Mato, nikad ga ne ću zaboraviti! — uzdisala je udova.

— Kumo moja, ta umirite se već jednom! Tako je Bog htio. A što ćemo? Rodili smo se, da trpimo. Svaki oltarić ima svoj križić — nadigne trgovac ramena i izpruži ruke. — Ali čujte, Tonko, jedna misao uviek mi kopa po glavi. Ljudi su pripoviedali, a i sam Mirko je pisao, da mu poslovi idu dobro. Govorilo se, i sami ste čuli, da trguje glavnicom od kakovih dvadeset

hiljada, a kad tamo, našlo se samo nekoliko stotina. Po svoj prilici imao je sav svoj novac pri sebi, i to u papiru, kad se je brod razbio.

— E, bit će tako — zaklima jadna udova.

— Tonko, kako znate, sud me je imenovao skrbnikom vaše Jelke, a sada uzdajte se u Boga i nastojte, da se utješite. Dokle god budete živi, ne će vam ništa manjkati. Sami ste sa svojom jedinicom, imate svoju kućicu, svoje zemlje, svoje liepe hiljadice, i možete liepo Bogu zahvaliti, da je tako, jer bi moglo biti i gore. Kumo moja, nesreća je nesreća, nu pomislite malo, kako mora biti pri srcu onim udovam, koje ostanu sa petero, šestero i više djece, zadužene na sve strane, a u praznoj i pustoj kući ni šestice, ni korice kruha.

— Pravo govorite, dobri kume! Sto i sto puta sam rekla, da bi zlo bilo za Jasnovo, kad ne bismo vas imali.

— A što ćemo s Jelkom? — pogleda trgovac Tonku. — Vjere mi, možete se ponositi njom — udari se Mato šakom u prsa, pa nastavi: — Kumo, Jelka je već odrasla i možda bi dobro bilo, da se za nju malo ogledamo. Zlo je u kući bez mužke glave. Ima u nas dosta mladih i poštenih mornara, ali ako želite znati, što ja mislim, reći ću vam posve iskreno, da bih ja bio najprije za Marićeva Iva.

— On je pošten i pametan mladić, ali što ćete, kad je vojnik! — reče Tonka, pa se zamisli, a onda nastavi: — Jelka mi je baš o Božiću navršila sedamnaest godina. Mlada je kao kaplja, pa bi ga mogla počekati, dok odsluži svoje godine.

— Tu bi se već dalo nekako pomoći! — mahne rukom trgovac. — Poznam se ja s mnogo gospode. Svakako ću se zauzeti za Iva, a nadam se, da će Jelka biti zadovoljna s našim izborom — nasmieši se Mato,

zatim nakrivi glavu, živo pogleda Tonku i ozbiljno zaključi: — Velik je grieh pred Bogom siliti srce djevojačko . . .

— Kume, o tom ne dvojim — tužno se nasmieši udova. — Kako da se ne ljube, kad su zajedno odgojeni! Ta ja sam već opazila, kako se rado gledaju — zaglavi Tonka.

Trgovac Stanić bio se u istinu za Ivu zauzeo i pošlo mu za rukom, da su Ivu pustili kući na neopredieljeno vrieme.

Kaže se, da je zakon za sve jednak, pa ipak i on ima milosrdja za ljubeće srce!

IV.

Četiri dana poslije odlazka Iva Marića iz Jasnova na Rieku pasla je Jelka opet svoje ovce u blizini kapelice sv. Marije. Svaka je primorka pastirica, ali krivo bi činio primorkam, tko bi mislio, da se takve mlade pastirice ne bave drugim, osim svojim stadom. One znadu takodjer sve moguće poljske poslove, a razumiju se i u kuhanje i u tolike druge kućne radove. One vode stado na pašu samo rano u jutro i poslije podne, kad se već sunce k zapadu nagne. Kad paze na svoje ovce i janjčiće, ne sjede prekriženih ruku, nego pletu, vezu, ili šiju rublje i haljine. Pod večer nasieku suhe smreke, naberu granja i suvaraka, sve slože u veliko breme i za stadom idući nose kući.

Onoga dana bila je Jelka sa sobom ponesla bieli rubac, na kojem je već prije počela vezti široki rub. Za taj svoj posao nije trebala uzoraka i opisa pomodnih žurnala. Sve one nježne i umjetno pravilne crte, kojim se čude i obrazovane gospodske kćeri, vadila je ona iz svoje mudre glavice, onako nasumce, kako bi joj se činilo, da je ljepše i bolje. Sjedjela je na

zelenoj travici u hladu iza crkvice i nikako nije mogla skinuti očiju s velikoga broda, koji je u onaj par krivudao u Velikih Vratih. Ona je položila vezivo u krilo, naslonila na kamen, koji je do nje ležao, desnu ruku, spustila na nju svoju liepu glavicu, kao da bi htjela zadriemati, ali njezine velike, crne i sjajne oči neprestano su uprte u brod i u biela raztegnuta jedra. U čitavom svemiru nju nije ništa zanimalo, za ničim nije čeznula, ništa nije vidjela, onako na ruku naslonjena, osim onoga broda. Veliki krug veličanstvenoga obzorja, modro nebo, uzpjenjeno more, gola brda, tamno-zelene creske šumice, bieli gradići i skromna seoca, sve to mieša se i vrti u obodu čarobnoga okruga, gdje u sredini mirno puzi, nagnuta na svoj težki bok, gizdava ladja sa svojimi visokimi i jakimi jarboli. Sva su joj jadra otvorena i naduta, te se veselo sjaje i ljeskaju na božjemu suncu, a sama ladja reže male i živahne valiće poldnevnoga ljetnoga povjetarca, koji su se oko nje uzpjenili, pljuskajuć i udarajuć o njezin snažni trup.

Ponosna i gizdava nav „Ema" odvezala se ranim jutrom na Rieci i možda sretno zaplovila za Boston svježim sjevernim vjetrom. Pošto je nakon dva sata dojedrila u Vela Vrata, našla se u tišini, a tu je ostala, da čeka na povoljan vjetar. Mnogi su mornari poznali brod „Emu", a Jelka je znala, da se tako zove ladja, na kojoj je bio vjezin Ivo, i zato je došla k crkvici sv. Marije, samo da se je nagleda. Oko tri sata po podne zategnuo je laki ljetni vjetar, što ga primorci krivim imenom „maestral" zovu. „Maestral" znači sjevero-zapadnjak, a taj puše u Kvarneru vrlo riedko. Za nav „Emu" duvao je nepovoljan, sasvim protivan vjetar, stoga su mornari uhvatili „burine", t. j. one konope, kojimi su jedra tako zategnuli, da su mogla lako izpražnjivati vjetar, koji je koso u njih duvao. Da „Ema"

proti južnomu vjetru štogod uznapreduje, morala je u tjesnacu Velih Vrata jedriti od iztoka prama zapadu i obratno, ili kako mornari kažu, morala je „bordižati". Vjetar nije bio pogibeljan, s toga je brod, kakono se kaže, do suha kraja dojedrio. Jednom se okrenuo pod klisurami sv. Marije, tako da je Jelka vidjela, kako su mornari na zapovied kapetanovu potrčali po čistoj palubi, da sva jadra odvežu i da ih okrenu, te na drugu stranu pritegnu. U tom času skočila je Jelka na povisoku stienu i stala mahati bielim rubcem. Za čas netko joj odzdravi kapom. Bio je Ivo. Liepo je vidjeti, kad se brod ovako okrene. Ne nose ga jedra, nego još plovi vladan kormilom, a onda upravo proti valovom i vjetru lagano se naravna, kao da želi odpočinuti. U to ide nešto laganije, nu brzo se okrene, jadra se napuhnu, a on se opet nagne na bok i zaplovi, lagano klimajuć.

Jelkin rubac još je lepršao u zraku, nu brod je dosta brzo od obale odmicao. Na njezinih dugih i crnih svilenih trepavicah drhtale su krupne suze. Jelka je nepomično upirala svoje zenice u brod i činilo joj se, kao da ga vidi u tih suzah. Kad se opet zatim „Ema" prama Jasnovu okrenula, bila se već za morsku milju odmaknula prama jugu. Do Jelkinoga uha dopirali su s broda glasovi, sad jači, sad slabiji, kako bi joj ih vjetar donosio. Netko je u mieh svirao. Primorki, kad začuje mieh, svaka žilica zadrhće, saleti ju radost, ali Jelka danas suzami se hrani, a s tugom brati.

Sunce je već zapalo, nestalo je sjena, a Jelkine ovčice još su žurno travicu grizkale i kao da su ju u čudu pogledavale, što li danas za njih ne haje, ne zove ih po imenu · i ne pruža im i ne dieli zelenih grančica.

Vjetar je posve jenjao, svuda vladala tišina, a pred „Emom" tek što se malahno more bjelasalo. Dvie

ladje ribarice jedrile su i veslale prama Cresu, da tu u noći pale suhu smrekovinu i tako svietleć love začudjene ribe u velike mreže. U tjesnacu čeka nekoliko trabakula, dok od nekud zategne vjetar. Velika im jadra težko vise, kao razširena krila ogromne prekomorske ptice. Iznenada začuo se mukli šum kolesa, parobrod se naglo približio ratu Jablancu, i kako juri, ostavlja za sobom dugački oblak crna i siva dima, koji se polagano razpline u zraku. Uz obalu otoka Krka crvene se žuto izšarana jedra talijanskih ribara. Njihove se mreže vuku po dnu morskom, te se često dogodi, da ribari izvuku s ribom i lješine nesretnih utopljenika.

Jelka sjedne na kamen i još upire svoje izmučene i vlažne oči u „Emu", koja je sve manjom bivala. Jedra su joj postala tamnija, jer se više ne kupaju u sjaju sunčanih trakova. Čitavi Kvarner tone u sutonu; omanja sela posve izčezavaju, a glas zvonova turobno se razliežе prodoli i morem. Pobožni mornari sa svojih ladja sa miljem u srcu slušaju taj zvuk, i svak se sjeća svoje obitelji, njihovih dragih lica i ljubljenoga i miloga zavičajnoga kopna. Jelkino oko izgubilo je „Emu" u nastalom mraku. Ona skoči na povisoku stienu, rukom naglo otare vlažne trepavice, stisne guste i crne obrve, te hoće da svojim velikim i napetim okom probije mrak, što se nad morem razkrilio i u svoj neprozirni plašt brod zavio. Njoj se pričinilo, da nešto vidi tamo daleko na južnoj strani, ali to je bila samo utvara. Obuze ju mučna klonulost, opet se napreže, opet gleda i kao da vidi, kako se jedra pomiču u mraku. Napokon dugi odisaj vine joj se iz grudi, sadje sa stiene, oko srca previje joj se pečalna tugà, i težko dišuć nasloni se o zid crkvice. Ljuta, nesnosljiva, čemerna bol morila je cielo Jelkino biće. Htjela bi pla-

kati, suzami odplaviti more jada, ali izdaše ju suze, da tim veći osjeti vaj . . . .

Sa jasnovačkoga zvonika oglasi se zvonce u pozdrav Majci Božjoj. Jasni i miločujni glas zvona utješljivo se razliegao nad tihim Jasnovom. I do Jelkina je uha dopro. Ona se prekriži, bolno uzdahne i poklekne na kamen pred prozorčićem kapelice, te nasloni vruće čelo na željeznu rešetku na prozorčiću. Na oltaru dobrostivo i rajski smieši se slika Majke Božje, obasjana mirnim plamečkom svjetiljke, što pred njom visi. Jelka je molila dugo, iz dubine svoje ojadane duše, cielim žarom ljubećega srca. Njezine liepe i rumene ustne, koje su pred četiri dana oćutjele sve slasti ljubavnih cjelova, šaptahu sada uzvišene rieči, nu tiho i gusto jecanje zaprieči joj izgovaranje najmilijih i najsladjih imena. Vruća molitva ublažila je njezina uzburkana čuvstva, uzdah za uzdahom letio joj iz grudi, suza za suzom kapala niz djevičansko lice, srce joj slobodnije zakuca, izplače se do mile volje i polagano umiri. U duši je oćutjela melem nebeske utjehe, opet se prekriži, ustane, pogleda na more, nu tamna noć već je prekrila zemlju svojom gustom koprenom, koju je spustila sa nebeskoga svoda, da odkrije svoje blistavo alem-kamenje.

Na zapadu, nad visokim crnim brdom krupna zviezda milo podrhtava . . . .

Mjesec je one noći izlazio vrlo kasno.

Gluha tišina spustila svoja ogromna, težka, reć bi olovna krila nad usnulu prirodu, mislio bi tkogod, da se je i svemir ukočio. Ali do uha dopire ti jedva čujno disanje vodâ, gdje u dubinah trepte sjajne zviezde, te se zamamljivo njišu duboko negdje pod gibljivom površinom. Kroz blagi i mirisni zrak valovito drhće romon i umilni žubor lienih valića, koji saneno pljuskaju i plaze oko stiena morem izjedenoga tamnoga i

samotnoga žala, te se toče i cjelivaju slabim i mrtvim dodirom nizke i šiljaste, nad površinu proviruće grebene.

Jelka se zabrine za svoje stado, a ono je već bilo oko nje na okupu.

Upravo, kad se zaputila kući, začula je glas svoje majke. Ona ju je zvala sva u strahu, bojeći se zla, koje svakoga lako dostigne.

Kod večere bila je Jelka nujna i mučaljiva. Majka ju je na mahove pogledavala svojim crnim očima, u kojih je nestalo nekadanjega plama, i tješila ju najsladjimi riečmi.

— Umiri se, dušo moja! Nisi prva, a nisi ni zadnja. Oh, koliko ima većih nesreća od tvoje! — uzdahne Tonka i sjeti se svoga Mirka.

— Majko draga, ti ne znaš, koliko se ja bojim, ti ne znaš, koliko ga ... ne doreče Jelka i suznim očima pogleda na prozor.

— Jesi li, rano moja, vidjela brod? Baš je liepo jedrio. Mali je Frane dotrčao k meni, pa me odvukao k prozoru, da i ja vidim. Frane je bio na žalu i kaže, da je liepo vidio ime broda, kada se je približio pod naše stiene. Čekaj, čekaj, kako mi je ono rekao, da se zove? — zamisli se majka, pa nakon stanke nastavi: — Ne sjećam se više, ne, kako se zove brod.

— „Ema“ — sjeti ju Jelka. — Velika je nav. Ivo mi je rekao, da se tako zove kći brodovlastnika, nekoga bogatoga Lošinjana, i da je ista gospodja kapetana, koji brodom zapovieda.

— A kamo putuje brod? Kako, kako si rekla, da se zove onaj grad? Carigrad, ne, ne ...

— Što? ... Da, da, za Boston putuje — odgovori Jelka, koja je na nešto drugo mislila.

— Sviet je velik, jako velik, samo da je u njem više sreće, a manje muke! — uzdahne Tonka i stane ogrtati rukom mrvice po stolu.

— Da, da, mamice draga, sviet je velik i liep, ali na njem nije trebalo mora, koje guta ljude, — tužno izusti Jelka, te se zagleda u vatru na ognjištu.

— A kako bi brodovi plovili, da nije mora? — začudi se majka.

— Ne bi trebalo ni brodova! Svaki bi čovjek u svom mjestu, gdje se je rodio, mirno i sigurno živio. A još bi ljepše bilo, da nema vojske, jer ne bi trebalo vojnikâ, — umovala je Jelka.

— A tko bi onda caru služio i carstvo branio? — upita majka.

— Ne znam, mamice, A molim te, što mu to koristi, da se s drugimi carevi svadja? — ozbiljno će Jelka.

— Ne svadja se on, ali drugi carevi ne dadu mu mira, — vrlo mudro poduči Tonka svoju kćerku.

— Dakle i medju njima ima nepoštenih i svadljivaca? — plaho i nesigurno pogleda Jelka na majku.

— Bože moj, kako si ti, Jelko, čudna! Ta oni su ljudi, kao i mi, — popusti Tonka.

— Ne razumijem, zašto da se ljudi medju sobom ubijaju? — upita Jelka.

— Valjda hoće tako Bog, — razjasni udova.

— Ali, draga majko, ti znaš, da je Bog dobar, a medjusobno ubijati se sigurno nije dobra stvar. Kako bi Bog što takova htio? — uozbilji se Jelka.

— Što ćeš, dušo moja, da mi sirote znamo! — uzdahne Tonka.

— Ne, ne, mamice, Bog je dobar, ali ljudi nisu, — odlučno će Jelka.

— Tako je, diete drago, tako, — potvrdi Tonka i umukne. Mačak je zaspao na ognjištu. Udova zapreta žeravicu pepelom i pogleda Jelku, koja se bila zamislila. Muk prekine Jelka:

— Čuj, draga majko, hoćeš li sa mnom na Rieku, kad budemo imale za to vremena?

— A po što? — začudi se majka.

— Kad sam danas bila s ovcami na paši i gledala brod, bilo mi je, kao da mi srce puca, mislila sam, da ću umrieti od boli, sve su mi neke težke misli kopale po glavi, te sam uviek slutila nešta zla za Ivu. Onda sam se sjetila i pokojnoga otca, rado bih bila plakala, a nisam mogla . . .

— Oh, dobri Bože! — zalomi udova rukama i bolno uzdahne. — Govori, dušice, reci mi, što ti je na srcu, daj, kaži, rano moja, pa će ti odlanuti, — nagovarala ju majka.

— Kad je zazvonilo Pozdrav Gospi, klekoh pred crkvicom, pa sam se iz dna duše pomolila nebeskoj Kraljici, da mi sačuva Ivu od zla, te učinih zavjet, da ću prvom sgodom s tobom na Trsat, — govorila je Jelka tiho i tužno.

— Dobro, dobro, — pogladi majka Jelku po glavi; — ići ćemo čim prije, utješi se samo, budi mirna, Bog će ga čuvati.

Jelka je još neko vrieme razgovarala sa svojom ljubljenom majkom, a zatim ju poljubi, te podje na počinak u svoju sobicu. Bila je svukla gornje haljine, razpustila svoju bujnu i valovitu crnu kosu i tako sjela na rub postelje. Osjećala je kao laku groznicu, glava joj je gorjela, nu srce bilo joj je za čudo dosta mirno. Na čavlu, na zidu, visjela je mala uljena svjetiljka. Njezin mali plamečak slabo je razsvjetljivao sobicu. Nekoliko muha zvrndalo je oko svjetiljke i zalietalo se u plamen, koji kao da je zamirao, te sve slabije titrao po zidovih, po slikah, po krevetu, crnoj Jelkinoj kosi i sniežnih joj i oblih ramenih. Slabi tračak osvietlio je kanarinca u krletci. Umoran od skaku-

tanja sgurio se i stisnuo na tankoj šibki i mirno spavao. Samo kadšto podigao bi i otvorio krilca, malko zaprhutao i premjestio se s nožice na nožicu, pa opet dalje spavao. Ako je štogod snivao, snivao je bez dvojbe. kako ga mali Frane Marićev plaši i rukom hvata u odsutnosti njegove dobre čuvarice Jelke.

Već je bilo kasno, kad se utrnulo svjetlo u sobici. Prozor je ostavila Jelka širom otvoren. Vani je bilo tamno, kao i u sobici. Veličanstveni noćni mir i grobnu tišinu prekidali bi kadšto otajstveni, mukli glasovi. Ne znaš, odkuda dolaze. Možda su izpod klisura saneni ribari. Kašnje nešto zakvrči i zapišti. Gladna sova bit će uhvatila koju ptičicu, te ju nemilosrdno davi. Opet mir. Jelka se zaveze u sladke misli.

Nakon nekoliko vremena začuje se iz daljine pjesma. Glasovi bivaju sve jači. Jelka se trgne iz misli, priedje rukom preko čela i pristupi k prozoru. Već se čuje pljusak vesala, ali u tmini ne razabire se ladja. Nešto se u moru razsvietlilo, pa se tad vidjelo komad jedra i dva veslača. Opet nasta mrak. Gospodar ladje bit će ukresnuo žigicu, da zapali lulu. Ova ladja po svoj prilici dolazi iz južne Istre. Mladi mornari i vesele seljakinje putuju na Rieku i pjevaju, a liepa narodna pjesma snažno im se ori iz odmornih grla, te odjekuje iz draga i uvala od klisure do klisure i polagano zamire daleko na pučini morskoj. Blizu creske obale svietle se dva velika nestalna plamena i dulje svoje crvene zrake po usnuloj morskoj površini. Ono su ladje ribarice. Ni Rieka se ne vidi, samo dugačka plamena crta na mahove pokazuje, gdje se ona nalazi. Po Kostreni i po otoku Krku još se vidi gdjekoje slabo svjetlo.

Jelka uzvine oči prama nebu. Divotne, bajne li noći! Iz Jelkinih grudi odtisnuo se sladki uzdisaj i poletio na krilih ljubavi onamo prama jugu, da do-

stigne njezinoga Iva i da mu tajnim šaptom kaže, koliko ga ljubi. Na nebosklonu milovidno trepere zviezde, samo one na iztoku stale su bliedjeti, jer se iza Velebita penje sjajni pastir, da razgleda divno stado svoje.

O, ti jadni pjesnički pastiru! U tvom stadu ima na milijune glava, pred kojima izčezavaš kao zrno pieska u pučini mora, pa ipak si im pastir.

Penji se, diži se, mjeseče sjajni! Jelka za tobom danas čezne. Nemoj se zastiditi pred njezinim krasnim licem, nemoj se zagledati u njezine čarne oči, već mirno nastavi svoj put, onamo prama jugu, kamo Jelkini uzdasi lete, gdje Jelkine oči nemirno po palubi traže Iva . . .

Diži se, mjeseče sjajni! Diži se i pospi već jednom to tiho more svojim srebrom i zlatom. O, kako si danas lien i blied! . . .

Gladka i mirna površina već se polako razabire, sjene sporo izčezavaju. Jelka je skupila svoje svilene obrve, nepomično gleda na jug, sva snaga usredotočila joj se u zenici . . .

Iznenada zadrhće, jače se nadviri nad prozor i dahne: — Jest, ono je „Ema!“

Tri su na njoj jorbola, a druge jedrenjače danas u Kvarneru nije bilo, — pomisli Jelka i uzklikne cielim žarom zaljubljena srca: — Ivo, Bog te čuvao!

Mjesec se postepeno uzdizao, zlatni mu sjaj probijao sve više razbludne noćne tmine, tako da su se jedra „Eme“ liepo razabirala. Jelka duboko uzdahne i osjeti sladki miris bosiljka, koji se je, obliven mjesečinom, zelenio i sjajio kraj njezinoga bieloga ramena. Naglo se maši rukom za grančicu, odkine ju i pomisli: Ajme, brode, što mi nisi bliže . . .

Njeno divno angjeosko lice, obasjano mjesečinom, i biela ramena, po kojih su se razasuli debeli pramovi

valovite joj kose, njezine čedno cvatuće... ne, ne, samo mjesec je vidio, kako je u onaj par krasna bila Jelka sa kiticom bosiljka u ruci...

Pol noći je odbilo. Malo zatim zašuštjelo je pod prozorom široko i tvrdo lišće smokve, uzbunjeno prvim dahom sjevernjaka. Jelka još uviek promatra brod. Jadra kao da mu titraju u sjajnoj mjesečini, koja se upravo oko njega na široko morem prelieva, te se čini, da je brod zaplovio u raztopljeno zlato. Pod prozorom već su se uznjihale i grane smokve, a morska se površina nešto crni i mrgodi. Bit će svježe „tramontane". Jelka svako malo rukom poravnjuje kosu, koju joj vjetar nad čelo i nad oči nanosi. Osjeti hlad na ramenih, pa se zagrne rubcem. Sjetne su ju misli oblietale, srce podrhtavalo od nejasnih želja, a sladka čuvstva slievala se u njezinu dušu, da ju uljuljaju u blagi, okrepljujući san.

Njezine oči neprestano su brod sliedile. Što li sada radi moj Ivo? pomisli Jelka. Da li je na kormilu, ili možda počiva, spava? — Ne, ne, on ne spava. Ja vidim brod, a on s broda vidi Jasnovo, koje je veće od „Eme".

Vjetar je sve jače duvao. Jelka je opazila, kako su prvi nasrtaji brod zahvatili i kako se naglije stao pomicati k jugu. Još je cieli sat za njim gledala, nu oči su joj se od umora zamaglile, pa ih je svako malo rukom protirala.

Napokon je brod izčeznuo... Jelka svrne očima po čitavom Kvarneru. Sve je bilo pusto, osim što se more tu i tamo osulo pjenom. Mjesec se visoko uzpeo i mirno i bezćutno plovio svojim starim putem. Jelka još jednom upre zenice na jug. Po širokom moru prelievala se mjesečina i srebrnila pjena. Inače je bilo sve pusto i prazno... Jelka duboko uzdahne i drh-

ćućim glasom šane: — S Bogom, Ivo! — Zatvori prozor i svali se na postelju...

Svoje toplo čelo prislonila je na hladni zid i pričinilo joj se, kao da se sav sviet prometnuo u golu pustoš, u kojoj se ona sama samcata nalazi. Ustne su joj drhtale, ona se uzjecala, a iz očiju provru joj obilate suze.

Nakon duga i gusta jecanja prekriži se, izmoli kratku molitvu i usne kao u vrućici. San zaljubljene Jelke nije bio ni sladak, ni spokojan. Razni sni mučili su nesretnu djevojku. Veliko, neizmjerno, uzplahireno more puče pred njezinim očima, gorostasni valovi grnuli su jedan povrh drugoga, a medju njimi zija sve jaz do jaza. More je zeleno, modro, grimizno; sve vrije, pjeni se i vije upaljenim i tmastim zrakom; munje prosiecaju, gromovi tutnje, u velikoj daljini javlja se brod slomljenih jarbola, na dolnjih križevih vjetar vije krpetine — ostatke jedara. More se uzpinje, gruva i onako biesno strovaljuje preko broda, i sve lomi, trga, nosi sa palube. Brod odolieva, diže se i nasadjuje na ogromne valove, da se opet zatim naglo spusti u jazove. Užasna je noć, ali eno onamo vidi se mrva razgale, razvremenit će se, utišat će oluja. Tmasti se oblaci tu i tamo lome, more postaje mirnije, svjež vjetar duva i nosi brod, kô ranjenoga junaka sa bojišta, u luku. U velikoj luci nepregledna je šuma jarbola, crnih, crvenih i žutih dimnjaka raznih parobroda. Naokolo luke poredale se velike i sjajne palače, a na svakom prozoru tih palača zeleni se bosiljak. Liepe i mlade djevojke zalievaju ga hladjanom vodicom, zalievaju ga i smieše se ljubazno mornarom, koji u njih sa brodova zure. Medju mornari ne vidi ona do dva žarka oka i crne uvojke svoga zlata... Jelka u snu uzdahne, zadovoljan posmjeh zatitra joj oko rumenih ustnica i preleti uzno-

jenim lišcem. Ona se probudi, prekriži se i Bogu opet pomoli. Molila je sladko i srdačno i opet usnula, te ju novi sni saletješe. Pričinilo joj se, da ulazi u župnu crkvu svoga miloga rodnoga mjesta s viencem na glavi. u svečanoj haljini. Vesele se pjesme ore, veselo pucaju svatovi iz kubura. Sav ju narod radostno gleda, svi joj se čude, a ona stidljivo i pobožno prelazi crkveni prag. Pred oltarom čeka ju dobri stari. župnik i milo joj se osmjehuje. Njezino srce ćuti sve blaženosti raja. Već su izmienjeni prsteni, ona je izpovjedila, da ljubi, i njezina je ljubav već blagoslovljena. Svatovi izlaze iz crkve, a vani trese i zvižda bura, silan vihor odnese joj vienac s glave, sviet se prestrašio i naglo razletio na sve strane, a ona ostala sama, kao izgubljena pred crkvom. Uzalud se obazire, njenoga je Iva nestalo, nikoga ne vidi, sve je naokolo gola pustoš. U šumu i zviždanju vjetra razpoznaje cvil i jauk svoje majke. Boreć se s vjetrom, potrčala je na klisure, odakle dopirao materin vaj. Groza ju shvati, smrtni ju srsi prodju. Na nizkom žalu strkalo se silno ljudstvo, narod gleda kao okamenjen u dva mrtva tiela, što su ih razsrdjeni valovi na obalu izbacili. Ta dva tiela, to je njezin otac i njezin Ivo, a medju njima zeleni se mokra kita bosiljka . . .

Drhćući po čitavom tielu strese se Jelka i naglo se probudi. Rukom se uhvati za srce, koje joj je silno udaralo, otvori prestrašeno oči, te opazi u svojoj skromnoj sobici utješljivu svjetlost dana. Zahvalno upravi pogled svoj u vis i šane: — Sve je bilo samo san, da, san.

V.

Tko nije živio uz more i na moru, čuje, kako ljudi izgovaraju tu rieč, vidi ju često natiskanu i napisanu,

sam ju toliko puta izgovara, ali što ta rie znači, toga ne može pojmiti, pa poznavao imena svih mora, zaliva, oceana i draga; ne shvaća te rieči, pa makar i točno znao, kolika je površina tih mora, koji vjetrovi u njih duvaju, kojim pravcem teku im struje, koje ribe u njih žive i koja su počela, iz kojih voda sastoji. More ima svoj posebni život, a kad to velim, ne mislim na ribe, školjke i biline, koje mu na dnu rastu. Žao mi je, što ne mogu čitaocu, koji mora ne pozna, barem donekle raztumačiti i opisati taj posebni i zanimivi morski život. Zahtievati to od mene, bilo bi baš isto, kao da me tko umoli, koji je samo o kazalištu i o glasbi čitao, da mu kažem, kako pjeva Adelina Patti. Mogao bih dugo pripoviedati, da Patti pjeva divno i božanstveno, da pjeva kao angjeo, pa ipak on ne bi znao, kako Adelina pjeva. Isto tako, da o moru sto knjiga napišem i poredam sve moguće izraze, da predočim čitatelju, kakovo je more, kada je mirno, na primjer: gladko kao zrcalo, mirno kao ulje, površina mu je prozirna kao kristal, ili kao oko u nevina djeteta i t. d.; ili da izcrpem sve grozne i užasne rieči opisujuć oluju, kao: ogromni, crni, grozni, uzpjenjeni valovi; silovit vihor, jauk mornara, slomljeni jarboli, raztrgana jedra, lješine utopljenika itd., pa kad bi mi bilo moguće, da sve te izraze i još mnogo drugih u najnaravniji i najtočniji opis poredam, sve po pravilih najsavršenije skladbe i najvećega blagoglasja, uza sve to znao bi onaj, koji nije nikad mora vidio, kako je na brodu za vrieme oluje, upravo onoliko, koliko je i prije znao. Čitatelj, koji samo kopno pozna, čudit će se mojoj tvrdnji, mojim riečim. Da podkriepim, što kažem, eto, reći ću, da je kopno mužkarac, a more žena. Kopno se može prispodobiti s mužkarcem radi svojih zajedničkih svojstava, a isto tako može se pri-

spodobiti more sa ženom, jer ima hire upravo kao žena. jer je nestalno kao žena, zamamljivo, ćutljivo i nevjerno. Medjutim sviet dobro znade, da ni onaj ne pojmi žene, koji s njom živi, koji ju svojom nazivlje; kako bi tad mogao pojmiti, što znači žena, onaj, koji je u obće nikad ne bi ni vidio? Ako mi čitatelj još uviek ne vjeruje, lako se može sam osvjedočiti. U ostalom iz ljubavi naprama bližnjemu svomu sjećam ga na poznatu talijansku poslovicu: Loda il mar, tien ti alla terra, ili da to kažemo in lingua illirica, to jest po „naški": Hvali more, drž' se kraja.

More je veliko bojno polje. Svaki je mornar vojnik i mora biti svaki čas na borbu pripravan. Mornar ne zna, što je tih i miran život. Njegovo srce uviek silno osjeća: ili mu od radosti skače, ili od groze strepi. Prelazi su nagli i brzi: uzljuljani brod i tvrdo kopno, suhota i vlaga, prekinuti san i oprezna java, pučina i luka, pokvarena voda i dobra vina, glad i gostba, molitva, zavjeti i psovke, čežnja za udaljenom suprugom i zavičajem i cjelivanje supruge i djece. Mornar se neizmjerno raduje, silno tuguje, užasno trpi, sve naglo osjeća i u velikoj mjeri. A seljak? Vjetar zahuji, grom zatutnji, kiša još ne lieva, a kumek motiku na rame, pa bjež' kamogod u prvo zaklonište. Horac je imao pravo, kad je zabugario u svojoj Opatiji: Beatus qui... ne znam na pamet dalje i ovaj čas nemam volje ni vremena, da potražim i prepišem cieli stih.

Čovjek se može liepo s mornari zabavljati i od njih koješta naučiti, kad se na blagdane skupe pod velikom granatom lipom u hladu i razgovaraju o svojem putovanju i doživljajih. Naši mornari, kad su kod kuće, vrlo riedko zalaze u krčmu. Pijanih ljudi nikada se u Jasnovu ne vidi, ni u okolnih mjestih, jer je pijanština sablažnjiv grieh. U svakoj od onih župa ima po dva

tri čovjeka, koji se kadgod natruse, ali to su riedke iznimke, a svi ljudi ih poznaju, svak im se ruga, nitko ih ne poštuje i sve im se uklanja s puta.

Mornari su obično ljudi vrlo razgovorni. Znadu mnogo i zanimivo pripoviedati, jer su mnogo vidjeli i doživjeli. Na svečane dane obučeni su na gradsku, ponajviše posve crno. Svak ima uru na srebrnom lančiću, a ima i takovih gizdelinčića, koji se zakite zlatnim lančićem na uri i prstenom na ruci.

Kad što mornari pripoviedaju, njihova braća i prijatelji pomno ih slušaju i svemu se čude. Mornari vide mnogo svieta, steku izkustva, upoznaju ljude, a vrlo je čudnovato, da se njihovo mnienje o drugih narodih riedko kada razilazi. Grština im je odurna, a Talijanâ takodjer ne drže u velikoj cieni. Upitaš li našega mornara štogod o Englezih, odgovorit će, ma reć bi sigurno: „A, što Englezi! Istina, imaju svu silu brodova, ljudi od kraja misle, da su to prvi mornari, ali nije tako. Kad ih kapetan pozove na palubu, da zatvore jedra, izmotavaju se jedan za drugim lieno, pogledavaju u jarbole, pune lule i opipavaju žepove, imaju li žigica, i dok se uzpnu na kriševe, drugi mornari već bi sve zatvorili. Pa kakvi su to mornari? Udari zlo vrieme, oni moraju na palubu, pa ti dodju, svetca im, u gaćah, dok mornari svakoga drugoga naroda ni da bi se svukli, kad opaze, da bi moglo biti zla. Briga Engleza za brod i za jedra, samo neka on ima ruma! A ne valjaju li se možda uviek pijani kao blago po ulicah englezkih gradova?“

Jedan mornar pripoviedao mi ovo: — Na svom povratku iz Amerike kući bio sam se ukrcao na englezki brod. Jednoga dana digao se naglo vjetar, i kapetan pozove „s dola gore“ sve mornare, koji su bili slobodni, da dodju zatvarati jedra. Ja skočim, po-

hitim na palubu, htjedoh se odmah uzpeti na jarbol, kako to obično biva na brodovih, gdje se mora slušati na svaki kret i mig, kad eto, jadan, zaiskrilo mi se pred očima, te sam vidio sve zviezde i sve svetce božje. Mornar Englez pljusnuo me svom silom, sav mi je nos okrvavio. Ja ga pogledam, škrinem zubima, a on kao da se ništa nije dogodilo, pali lulu, pruža mi ruku i veli: „god fraind“. Drugi su mi kazali, da me je za to šupio, što sam se odveć revnim pokazao. Nisam mu ništa učinio. Oko mene sami Englezi, da se maknem, bace me u more i gotov račun. A kašnje, kad smo stigli u Havre, nisam ja ćuške Englezu oprostio, nego sam ga izlemao do svetoga ulja.

— A kakovi su Francezi? — upitam istoga mornara.

Mornar se veselo nasmieši, rine rukom kapu na zatiljak i nastavi:

— E, gospodine, Francezom svaka čast, to su najbolji ljudi na svietu! Pred njima valja skinuti kapu. Nema grada nad Marsiljom! Veselje ti je biti s njimi, to su ljudi puni uljudnosti i liepoga načina. Ne opijaju se, ne tuku se, ali ne daj Bože, da im Franciju uvriediš. Kad dodješ u njihovo družtvo, ustanu, ponude ti stolicu, a svi ti vele: „Mosjù, sjednite ovdje, mosjù, sjednite ondje.“ Dodješ li u englezku krčmu, kakve li vražje stolice, tko da te čime ponudi! Boks u nos, a ti ga peri i zavijaj. Jest, Boga mi, tako je!

Mornari hrvatskoga Primorja kao i mornari iz Dalmacije ukrcavaju se na brodove svih zastava, samo ne na njemačke. Više puta pitao sam naše mornare, zašto se nikad ne ukrcaju na njemačke ladje. Uviek bi mi slično odgovorili:

— Mi da se na njihove brodove ukrcamo! A ne znate li, da ih ima i kod kuće previše? Tajči imaju malu plaću, a, toliko da živu, da ne poginu kod kuće

od glada. Ta po cielom mornarskom svietu poznato je, da je Tajčarija bogčarija. Ha, ha, Tajči, Tajči! To su tek pravi tati! Bože nas očuvaj od onakovih ljudi! Ali ih i u redu drže, kao na carskih brodovih. S njimi se nitko ne pača, gotovo bih prisegao, da nije od kad je svieta ma ni jedan od naših s njimi ukrcan bio. Englez se opije, ali je barem inače pošten čovjek. Tajči, Tajči, to je prokleto pleme, ta zar ih ne vidite, kad se i ovuda po naših stranah kao „armerajzeni“ klatare? Kako vam se kod nas poteplju, tako se isto vucare i u Americi. Oh, da vam je vidjeti, koliko ima tih djavola u Americi! A znate, koji im je posao? Obično ništa, ili tuku kamenje po cestah, metu ulice, u obće oni obavljaju sve najniže poslove. Ali, da me nije strah dušu spasiti, rekao bih vam, da su najpametniji ljudi baš Tajči. O, lako za njih! Kad budu gladni, opet će u Franciju!

Stari i siedi mornari, kad slušaju, što mladji pripoviedaju, kimaju glavom i vele, da je baš tako bilo, kad su i oni plovili svietom. Kadgod se zapodjene sličan razgovor, svaki dokazuje činjenicami, da je baš tako . . .

Nadje li se kojigod medju čitatelji, te ne vjeruje, da naši mornari tako o Niemcih govore, lako se može sam osvjedočiti o istinitosti mojih bilježaka. Govorio sam barem sa stotinom naših mornara o tih stvarih, i samo da saznam istinu, branio sam Niemce, a udarao na Franceze.

Prigovorit će mi se, da se previše udaljujem od pripoviesti, nu ja mislim, da ipak svi ne znaju, kako sudi naš mornar tudje narode, dok tko ne zna, kako se dvoje mladih ljubilo i cjelivalo, smijalo i plakalo. Nu prije nego li nastavim, molim za oprost svu odviše mladu, ne po mojem sudu, mladež, kao gimnazijalce,

preparandice itd., jer nisam na njih mislio i nisam ih htio uvriediti, kad sam malo prije napisáo: a tko ne zna, što će to reći ljubiti i cjelivati. Čist račun, mirna Bosna!

Divno je putovati oceanom! Svuda nepregledno more, a nad njim plavetno, bezkrajno nebo. Nije ocean pust, velik je na njem i raznolik život. More je ogroman svjetski trg, a koliko blaga i svakojakoga bogatstva plovi njegovom površinom! Oko nalazi uviek nove zabave, motri oblake, udaljenije i bliže parobrode, neobične morske ptice, ogromne kornjače, poput otočića, i stotinu drugih nevidjenih prizora. Ne prodje dan, da se ne bi sastalo više parobroda, a dogadja se, te dodju jedan drugomu u neposrednu blizinu. Liepo ih je vidjeti, kako ponosno i neustrašivo sieku more, hrleći svom brzinom prama Evropi. Zastava na piku krmenoga jedra „rande“ vije se na svježem vjetru, a drugi razni znakovi radostno lepršaju na vrhuncih jarbola. Dim suklja iz goruće utrobe tih morskih nemani, svrdao udara svojimi lopatami ili peri, te plaši ribe i muti već uzburkano more.

U tamnoj noći odmah se razpozna parobrod od jedrenjače, jer ima tri svjetionika: crveni i zeleni, svaki na svojoj strani, na „sartijah“, a bieli na prvom jarbolu. Brod na jedra ima samo dva svjetla. Ti svjetionici nisu na brodovih samo za to, da mogu jedan drugoga vidjeti, već da se znadu ravnati, kako će jedriti. Koji se brod ima i kako s puta maknuti, to je utvrdjeno u mnogih medjunarodnih pravilih, koje mora svaki kormilar dobro poznavati. Čudnovato djeluju ta svjetla na čovjeka u burnoj noći, kad ih vidi, kako se dižu na velike valove i kako se opet sakrivaju. Sam Bog znade. koliko puta je Ivo gledao u takve svjetionike, držeć kormilo u ruci i misleć na svoju milu

Jelku. Često je on prispodabljao taj živi plamen u groznoj i mračnoj noći na oceanu sa blagim svjetlom, koje probija kroz prozor njegovoga zlata.

Veličanstven je ocean, kad se nebo razvedri, kad ga sunce svojim zlatom pozlaćuje, kad duva svjež vjetar, ali ne odviše jak. Prodje li mimo jedrenjaka parobrod, vidi se, kako se putnici na visokoj krmi veselo šeću i razgovaraju. Jedan čita, drugi durbinom gleda u tvoj brod i traži druge brodove, razasute po ogromnoj pučini. Sva lica su vesela i zadovoljna, jer znadu, da će za nekoliko dana stupiti na kopno, možda još mnogim sasvim nepoznato. Lica mladih gospodja čine ti se toli mila i prijazna, te u srcu oćutiš neko bolno čeznuće, videći, kako lepršaju biele koprene sa šešerića ponosnih Amerikanka, koje putuju u Pariz, Italiju, ili u Švicarsku. Kao u snu predvidjaš sve one otajstvene i velegradske zgode, koje će u svietu doživjeti. Englezkinje lako se razpoznaju po šarenih i crvenih šalovih. More, brod, nebo i oblaci, što lebde u zraku, i sav taj putujući sviet, sve to izgleda svečano, zadovoljno, zdravo, veselo, slobodno i bogato. Čovjek nekako postane žalostan, kad izgubi iz oka takav parobrod. Ivo Marić, stojeć kraj kormila, promatrao je nehajno sve te liepe i bogate putnice i, mislim, tražio krasnu i čednu djevicu, tamo daleko na iztoku, kako sjedi u hladu iza kapelice svete Marije, gdje pase svoje bielo stado i bludi okom po milom Kvarneru i sniva o njem. — U njegovoj glavi sve više su se rojile misli, te pomisli, da Jelka dodje na taj veliki brod i da se malko uz njega prošeće medju tim bogatim svietom, na toj visokoj krmi, oh, kako bi se mnogo oko na njoj začudjeno zaustavilo! A što bi dale te načičkane Amerikanke za njezine crne oči! — pomisli Ivo i zaokruži očima „Emi“ svuda naokolo.

Tko da opiše raznolika čuvstva, koja obuzimlju mornara u njegovom burnom životu? Ta ni rieč „kopno“ ne može onaj pojmiti, koji ga uviek pod nogama ćuti. Koliko je sladka rieč „kopno“, za pravo znade samo onaj, koji po više mjeseci ne vidi oko sebe i pod sobom nego vodu.

More je svačije. Na kopnu stanuju narodi, na kopnu razredale su se razne zemlje, koje narodi domovinom zovu.

Ivo Marić po svoj prilici još nije bio u ocean doplovio, kadno je Jelka, deset dana iza njegova odlazka, opet pasla ovčice kod crkvice svete Marije. Onaj dan more ju nije ni najmanje zanimalo.

Ona je sjedjela u hladu i brzo šivala nekakovu haljinu. Mislila je na svašta, a ponajviše na svoga Iva. Kako je sjedjela, začu iznenada korake i pomisli, da dolazi stari Špiro Ostoić, koji se je znao češće do crkvice došetati, da tu u hladu štogod čita, ili da se zabavlja, promatrajuć more, ili napokon da se s Jelkom razgovara. Stari Špiro bio rodom Bokelj.

Koraci se približavahu, Jelka ustane i na uglu kod crkvice opazi nepoznata joj čovjeka. Bio je obučen kao stražar financije. Kad je taj čovjek opazio krasnu djevojku, malko se osupnuo, pa složi lice na ljubezan posmjeh i reče njemačkim izgovorom, u njemačko-slovensko-češkom jeziku:

— O, topri večer, zi šen holka! O, kaj fi tadi djelat?

— Dobar večer! — odzdravi Jelka smeteno.

— O, zi zer šen; fi mih razumit, kaj ne? Zi zer šen, ja, heska!

— Ja vas ne razumijem, ja ne znam tako govoriti, — izpriča se Jelka, pa se stane ogledavati za svojim stadom.

— Fi me uš rozumit, fi heska deklet, ja, fi di šenste tadi Jasnovo. Ja vas fidjel uš, ja, zi mih feršten.

— Ne, ne, ja vas ništa ne razumijem, — klimala je Jelka glavom.

— Ja tadi Jasnovo komandant financiji, ja, fi ject rozumit, ja kapo koker tadi Jasnovo retšejo. Ja gekomen ma den, — govorio je taj čovjek, pokazujuć Jelki osam prstiju.

— A, osam dana ste ovdje? — upita nehajno Jelka, pošto ga napokon nešto razumjela, pa nastavi: — Jest, čula sam kod kuma Mata, da je došao novi kapo. — Tako zovu u Primorju stražara, koji ima dvie zviezde, kao desetnici u vojsci.

— So, — raztegne kapo. — O, kuma Mata, on ma toper fino, tento tšlovek topar, o zer topar menč, on da kapo sklanico, to tšeski, nemecki glas fina, ja, zer toper menč, kaj ne? — govorio je kapo i neprestano i požudno buljio u krasno Jelkino lice.

Jelki je bilo veoma neugodno pri srcu, što taj čovjek toli dugo pred njom stoji. Izprva nije znala, što bi učinila, napokon uzme haljinu, koju je šivala, sa kamena, te reče: — Stado mi se razštrkalo, moram se za njim ogledati, — i potrči za najudaljenijom ovcom. Brzo su se ovčice oko nje okupile, a ona ih potjera polagano od kapelice. Kapo kao da će za njom, ali kad je uvidio, da joj nije milo s njime razgovarati, okani se Jelke, pa se zaputi kući.

U Jasnovu bila je postaja financijalne straže. Svih stražara bilo je ukupno pet. Malo dana po odlazku Ive Marića došao je u Jasnovo iz nekoga obližnjega mjesta Franc Klinster, da preuzme zapovied nad stražom. Bio je rodom Niemac, ili kako mornari vele, Tajč, te je kao vojnik bio naučio u raznih posadah nešto češki i kranjski, ili, da ne bude razdora medju krvnom braćom.

govorio je slovenski. Čim je došao u Jasnovo, odmah mu se oko zadjelo o krasnu Jelku. Stažarska postaja nije bila daleko od njezine kuće. Morala li je Jelka slučajno onuda proći, vazda je gledala ravno preda se.

U Primorju narod se baš ne oduševljava za takovu vrst stražara, a djevojkam ljuto bi se zamjerilo, da se s njimi razgovaraju, ili da se za njima ogledavaju. Narod znade, da su ti ljudi navikli na „il dolce far niente“ i da ih većina nema kuće ni kućišta. Klinster je bio još mlad čovjek. Da su si svi Niemci slični po vanjštini, kako su si, u ogromnom dielu, slični u moralnom smislu, ne bi ih trebalo uviek opisivati. Klinster bio je navršio dvadeset i šestu godinu. U arkivu jasnovačkom slučajno je bio njegov tako zvani Militär-Pass. Na prvoj stranici čitao se ovaj vjerni opis: Stas: visok. Kosa: plava. Brada: detto. Nos: velik. Usta: srednja. Govori jezika: njemački. Ovom opisu može se još dodati sliedeće: Ustne: debele. Brkovi: debeli i obješeni. Čelo: nizko. Izraz lica: tup. Izraz očiju: . . . Grlo: uviek suho.

Čim je Klinster došao u Jasnovo, odmah se upoznao s vriednom obitelji Poher, koju je skoro svaki dan posjećivao.

Stari Poher i žena mu Rezi govorili su medju sobom njemački, nu znali su i talijanski, a ponešto i hrvatski. Njihove kćerke, Luiza i Mimi, govorile su talijanski i hrvatski, a njemački natucahu gdjekoju rieč. Luiza, kojoj je bilo oko dvadeset godina, protepla se bila već u prvoj mladosti. Nalična je bila svome debelome otcu. Ne bi se baš moglo uztvrditi, da je ružna, premda je bila prekrupna i u licu odviše crvena. Ponašala se razkalašeno, a kadšto upravo bezstidno.

Mladja sestra Mimi, djevojčica od dvanaest godina, bila je plavokosa poput Luize, ali svakako ljepša od

nje. Kako je bila nestašna i lakoumna, vidjelo se za rana, da će i od nje biti malo dobra. Nikoga nije slušala, nikoga se nije bojala, dapače ni staroga Frica Pohera, čovjeka debela i zadovoljna. Fric je vrlo malo govorio. Obično je sjedio na nizkom ognjištu, u naslonjaču, spletenom od slame. Tako sjedeć pušio bi mirno i zadovoljno iz velike lule od porculana, na kojoj je bio naslikan Napoleon prvi, i gladio crnoga mačka, koji bi mu skočio na debelo koljeno, da se tu naspava. Nekada je Fric služio u žandarmeriji, a kašnje došao u Jasnovo, gdje se nastanio i živio od male mirovine, uz to obavljao pisarske poslove, koji su mu dosta unosni bili. Svoje duševne sposobnosti vrlo je precjenjivao. On je sastavljao ljudem ugovore, oporuke, molbenice i druge malenkosti. Razvaganjen u svom naslonjaču lieno bi gladio dugačku i žutu bradu, te bi o svakom čovjeku govorio: „To je magare.“ Glava mu je bila uviek ošišana, lice oblo i naduto, oči malene, a ustne tako zarašćene debelimi brkovi i gustom bradom, kao da ih ni nema.

Gospodja Rezi Poher bila je visoka i mršava. Njezina odiela bila su skrojena po modi gradskih kuharica, koje ne nose šešira. Njezina vanjština bila je vjerno zrcalo njezine nutarnjosti. Zloba i podlost virila joj iz očiju i odrazivala se nedvoumno na mršavom joj i neurednom licu.

Obitelj Poherovih bila je u Jasnovu gadno leglo svake sablazni, svake potvore, svake klevete i svakoga razdora.

Luiza se nije Klinsteru ni najmanje svidjala. U obitelji Frica Pohera češće se govorilo o Jelki Ljubovićevoj, a Franc Klinster rekao bi uviek otvoreno, da je Jelka vrlo liepa i da je velika šteta, što je kći običnoga, prostoga mornara.

*

Poherovica i njezina kćerka Luiza ocrnjivale su Jelku, što su više mogle, a sve su govorile tako naravno i bez zabune, kao da je sve gola istina. Kako su uviek lagale i koješta izmišljavale, vjerovale su napokon i same, da je zbilja istina sve ono, što su Klinsteru pripoviedale. Te pogane jezičine izkazivahu dapače najveću sućut za liepu Jelku, koja im bijaše trn u oku. Sažaljivale su ju i govorile, da se je valjda pod takvom zviezdom rodila. Klinster se čudom čudio, kako li je već silno pokvarena, a još toli mlada djevojka. Stara Poherovica šanula bi tada Klinsteru štogod u uho, da tobože ne čuje njezina kći Luiza, koja bi se sigurno zacrvenila preko ušiju. Klinster bi se još više čudio, a debeli Fric sve je povladjivao, lieno klimajuć glavom, što je njegova mila polovica govorila.

— Tako vam je to, tako, dragi gospodine Franc, — zaključila bi glasno gospodja Rezi. — Jabuka ne pada daleko od svoga stabla. No, dragi Fric, je li, da je tako? — samosvjestno upitala bi Rezi svoga supruga.

— Da, da, tako je, kako ti kažeš, draga ženo, ne pada daleko, — klimao je stari Fric Poher.

— O, dragi gospodine Franc, vi ćete vidjeti, da, vidjet ćete, što se sve u Jasnovu sbiva! — govorila je gospodja Rezi i puhala u lončić, da joj ne prekipi kava. — Oh, kažem vam, stvari za nevjerovati! A poznate li već župnika? To vam je tek pravi lopov! Stara Tonka, Jelkina majka, ide sada često k misi, a ima i pravo, jer joj je duša dosta crna. Oh, Bože dragi, ta ima li veći grieh na svietu, nego kad se ženska glava s redovnikom pača? — uzdahne Rezi, ljuljajuć glavom. — Čuli ste valjda, da se je Jelkin otac utopio. Oh, koja laž! Kao da svi u Jasnovu ne znamo, tko joj je otac!

Klinster se čudio i pogledavao u Frica, a ovaj, kao da spava, stiskao je oči i klimajuć povladjivao.

— Dragi gospodine, što koristi, da se Jelka čini, kao da ne zna ni do pet brojiti, a svaki dan ide u kuću svomu kumu! Ne znate li, da je onaj njezin kum lihvar udovac? O, ne bojte se, ne daje Stanić badava sve, što im u kući treba! A Tonka? Ona joj je mati, ona sve to vidi i na sve šuti. Oh, sramote! Nevidjene sramote! — zalomi rukama Rezi.

— Sramote, da, sramote! — ponovi Fric.

— Oprostite, milostiva gospodjo, .— usudi se Klinster — oprostite, ali meni se čini, da je Stanić pošten čovjek.

— O, varate se, jako se varate! — izgovore istodobno Fric, Luiza i Mimi, dok je Rezi za čas zamuknula, a onda kao da ju saletio pravedan gnjev, podboči se pred Klinsterom, pa će oštro:

— Što, onaj lopov da je pošten čovjek? Ta on guli i dere narod, da bi i srce od kamena proplakalo.

— Tako je, i od kamena bi proplakalo, — kimne Fric i široko zievne.

— Pošten, velite? Što, pošten? A zaveo je, kupio je toli mladu djevojku! Oh, vjerujte mi, dragi Franc, suze mi dolaze na oči, kad pomislim na sirotu Jelku. Imala sam ju rado, silno rado, kao da mi je kćerka! — govorila je gospodja Rezi plačnim glasom i trla oči zamazanom pregačom.

— Da, da, suze nam dolaze, da, rado kao vlastitu kćer, — zievaše Fric.

Maloj Mimi uteče smieh, gledajući svoga pospanoga otca, nu brzo zatim zakašlje, da tako popravi svoju pogrešku.

— Kad se onaj lihvar sirote nasiti, objesit će ju o vrat kojemu mladomu mornaru, — prezirno reče Poherovica, zatim skupi obrve, oštro pogleda Klinstera, podboči se objema rukama i nastavi žestoko: — Za

takova nitkova, kažete vi, gospodine Klinsteru, da je pošten čovjek? Ali čujte i ovu: Nekoje ništarije vele, da je moja Luiza zaljubljena u onoga mornara, nekoga Marića. A, čujete li? Kao da je moje diete rodjeno za kakvoga mornara? — ljutila se Rezi kao zmija.

— Ostavi to, majko! Što se ljutiš? Mužkaraca ima dosta na svietu, — upadne Luiza majci u rieč.

— Da, ima ih, ali ti ipak imaš Ivicu rado, — pobjedonosno oglasi se mala Mimi.

— Šuti! Što ti znaš, derište brbljavo! — ukori Rezi kćerku.

— Jest, derište! — lane Fric poluglasno.

— O, djeco. djeco! — zalomi Rezi rukama i uzdahne, pa se obrati Klinsteru i nastavi: — Ali za Boga, gospodine Franc, šutite o svem, što ste sada čuli. Što sam vam kazala, nije u Jasnovu tajna, ali ja se ne pačam rado u tudje poslove, te ne bih rado, da bude riečî i svadje poradi mene.

— Molim liepo, milostiva gospodjo, nisam više diete. Dopustit ćete, da znam, što mi je činiti. — reče Klinster kao uvriedjen.

— Vi nemate pojma, gospodine Franc, koliko smo mi. naime moj suprug i ja, dobra učinili ovomu glupomu narodu. I ovo naše diete, — pokaže Poherovica rukom na Luizu — podučavalo je djevojke u ručnom radu. Istina, nije ih mnogo naučila, ali što ćete, kad su tupe, ma prave guske. I Jelka je prije k nama dolazila, ali je sada mnogo zabavljena kod lihvara Stanića, — polagano i naglašeno izgovori Rezi zadnje rieči.

— Šteta za nju, baš prava šteta! Liepa je to djevojka i tako umiljata! — nekako toplo izlane Klinster.

Gospodja Rezi pogleda svoje kćerke, pa se nagne Klinsteru i šapne mu u uho:

— Kad vam se tako jako dopada, a vi tražite priliku . . . Kad se pača sa starim udovcem, ne će se mnogo skanjivati, ako . . .

Klinster u prvi mah razvali oči, a zatim se zadovoljno nasmieši.

Stara Poherovica bila je podpuno osvjedočena, da je župnik Jelkin otac, a trgovac Stanić da ju uzdržaje. Ona nije nikako pojmiti mogla ljubav i naklonost vriednoga župnika i trgovca Stanića za sirotu Jelku i njezinu majku, te dvie najčestitije i najnevinije duše na svietu.

Župnik se zauzimao za Jelku, jer je bila najpametnija i najčednija djevojka u cieloj njegovoj župi. Uz to je on znao, kao i Stanić, da Jelku ocrnjuju i ogovaraju stanovite pokvarene duše i da sve moguće čine, da biednu djevojku razstave od Iva Marića, mladića umna, vriedna i poštena, za kojim je Jelka uzdisala i ginula.

Velika je nesreća bila po Jasnovo, što se tu nastanila obitelj Poherovih. Seljaci, zabavljeni napornim radom od rane zore do kasne večeri, živjeli su mirno, nisu se brinuli za tudje stvari. Ali obitelj Poherovih, bez svakoga posla, ubijala je vrieme time, što je jednoga proti drugomu jarila, izmišljavajuć i ovo i ono, i svaku sitnicu povećavala bi u neizmjernost. Starih blebetuša, koje rado po klancih čavrljaju, nije bilo mnogo u Jasnovu, ali tri ili četiri vrzle su se poput mačaka oko Poherovice, koja im je kadgod skuhala kave, a takove ženetine za zdjelicu kave prodale bi svaka i svoj komad raja. Na takovih kavskih sastancih povjerljivo se šaputalo, glavom klimalo i uzdisalo, rukama lamalo i očima prevraćalo, te puhanjem hladeć vruću kavu pripoviedalo i rešetalo čudnovate stvari o mladih mornarskih ženah, kojim su muževi odsutni bili.

Žene naših mornara po više godina samotuju u svojih čednih kućicah, ali vanredna je riedkost, da bi se koja zaboravila. Poštenje im je nada sve. a vjernost čuvaju kao svetinju. U Primorju nema nezakonite djece, nu dogodi li se i ovakav slučaj, tad će i to riedko kada biti domaća djevojka, ili žena, koja bi se tako zaboravila. Narod u Jasnovu smatra velikom sramotom, kada se nezakonito diete rodi, i to poprati izrazom negodovanja, to jest mačjom deračom pod prozori, da tako javno osramoti nesretnicu.

Klagenfurtska kultura, koja do sedamdeset i pet od sto nezakonite djece državi stavlja na razpoloženje, još nije, hvala Bogu, doprla, a kamo li korenje uhvatila u našem čestitom primorskom pučanstvu.

VI.

Franc Klinster sve je sliepo vjerovao, štogod mu je gospodja Rezi o Jelki i o drugih ljudih pripoviedala. Prekrasne Jelke nikako nije mogao izbiti iz glave. Njezin liepi, vitki i svuda obli stas, pa one crne i sjajne oči, sve to lebdilo je neprestano u njegovih uzrujanih moždjanih. Čovjek gotov da pobenavi.

Jelka je često išla u dućan trgovca Mate Stanića. Klinster je to vidio, srdio se, a divlje i surove strasti sve su se više u njemu razpaljivale. Taj glupi i razuzdani čovjek silno je zavidjao trgovcu, staromu udovcu, da uživa, kako mu je Poherovica povjerila, toli krasnu i dražestnu djevojku. U ostalom, on nije ni najmanje u svom njemačkom „gemitlihkajtu“ dvojio, da ne će uspjeti u svojih živinskih nakanah.

U blizini crkvice sv. Marije Jelka je najradje pasla svoje ovčice. Sitna i gusta zelena trava, krasan pogled na more i na otoke, veliki brodovi i male ribarice, i sva ona kršna i dražestna priroda, koju je okom obu-

hvaćala, sve to milo ju je sjećalo prošlih dana, sve ju je zanimalo i neodoljivo k sebi privlačilo.

Kadšto došetao bi se do kapelice i stari Špiro Ostoić. On se je vrlo rado razgovarao s dobrom Jelkom. Pripoviedao joj je svakojake pripoviesti iz života svetaca i svetica božjih i mnogo crtica o svom pokojnom stricu kanoniku, najradje pako govorio je o Boki Kotorskoj, gdje se je rodio. Starina Špiro Ostoić došao je u Jasnovo kao mlad čovjek, te je bio ovdje pred četrdeset godina mali činovnik kod pomorske oblasti, to jest nadzirao je luku, ako se lukom može nazvati mala draga. U Jasnovu Špiro se i oženio. Našao je prilično imućnu ženu, pa je sada mirno i bezbrižno živio od svojih dohodaka i od male penzije. Bilo mu oko sedamdeset godina, ali se držao posve ravno i hodao čvrsto, kao najkršniji mladić Špiro je bio visok, crnomanjast i jako navorana lica. Nedjeljna i svečana odiela dao si je praviti svakih deset godina. Dugački tamnomodri kaput, uzkih rukava, iz debeloga zimskoga sukna, nosio je samo četiri puta na godinu, i to na Božić, Uzkrs, Duhove i osamnaestoga kolovoza, na carev rodjendan. Kaput mu je bio skrojen posve na život, a Špiro je bio u njem sapet, tek što je disao. Na glavi je obično nosio veliku, nešto zamazanu kapu, izpod koje je virilo otraga nekoliko dugih siedih čuperaka. Na sljepočice pali su mu siedi uvojčići. Visoki crni klobuk, tulac, ili cilindar, ili kako mornari vele: „klobuk od patente“ nasadio je na glavu samo u ona četiri svečana dana. Taj „klobuk od patente“ i njegov tamnomodri dugački kaput svak je u Jasnovu poznavao, i ljudi nisu trebali da kažu: „Prekosutra je Božić ili Uzkrs,“ nego za šalu bi rekli: „Prekosutra stavit će Špiro klobuk od patente,“ ili: „Prekosutra bit će Špiro u paradi.“ Crnomanjasto starčevo lice bilo je vrlo mršavo, a čelo mu

bilo namrgodjeno, baš kao da je uviek ljutit. I doista, za svaku sitnicu planuo bi kao žigica, odmah bi se sav pretvorio u plamen. Najmanje do pet puta svadjao bi se sa svojom ženom i obično vikao: „Kačko (zmija), šuti, ili ću te ubit!“ Čitavi gradić čuo bi ga, kako viče, i svi bi mu se ljudi smijali. Kad se navikao, izletio je pred svoju kuću, te naglimi koraci šetao gore dolje, gladeć riedku bradu, koja mu je samo kraj ušiju rasla, i tako bi se umirio. Brkova nije imao. Visoki i uzki ovratnik od košulje omotao je Špiro dugačkim crnim rubcem, te ga je čvrsto svezao pod bradom sa više uzlova.

Malo je bilo ljudi u Jasnovu, s kojimi se nije Bokelj po više puta zavadio i opet izmirio. Njemu nitko nije mogao ugoditi. Za svaku i najsitniju malenkost eto svadje i inata. Reci mu: „Špiro, krasno je danas vrieme!“ On će pogledati u nebo, pa ako nigdje nema oblačića, on će uztvrditi: „Za pol sata eto kiše!“

Zavezti se sa Špirom u razgovor, mučan je bio posao, premda je njegovo srce bilo dobro i milostivo, težko bi mu našao ravna. Špiro bijaše dobričina, samo nagle ćudi. Unatoč tome u Jasnovu ga svak ljubio i štovao.

Kao dječarac polazio je gimnaziju u Dubrovniku. Nakon svršena tri razreda okanio se školskih klupa i ogledao za kruhom.

Rado se sjećao svojih suučenika, te o njima pripoviedao. Svi su bili visoki činovnici, najmanje savjetnici kod vlade u Zadru i u Trstu. Jedan je dadnevnik, pače bio biskup. Često je čitao neki politički talijanski štono je izlazio u Trstu prije trideset godina. Kad se dao na kakovo tumačenje i razpravljanje, najradje bi se izrazio: „Od četrdeset i osme ovamo sve je propalo.“

Seljaci trebali su Špiru Ostoića u svako doba. Kad bi, bez zamjere, obolio krmak, stari bi Špiro nešto otajstvena mrmljao i nožem po zraku križao. Zatim bi pljucnuo u tri okrugla kamenčića, te bi ih, sva tri na jedan put, bacio preko desnoga ramena i najposlije ubo svinju u uho, da procuri krv, i tad bi se nakon pol sata zdrava i vesela po dvorištu valjala. Razumije se samo po sebi, da ta operacija nije svaki put koristila.

Ako se koja majka uvjerila, da je njezino diete oboljelo od pogleda zle žene, odmah bi pošla k Špiri, te mu kazala: „Gospodine Špiro, diete mi ima uroke, molim vas, pomognite." Stari Špiro svaki put bi važno odgovorio: „Idite, kumo, kući, diete ćete naći posve zdravo." Samo od uročne bolesti znao je Špiro u istinu izliečiti.

Imao Špiro i malu knjižnicu, bolje rekuć svežčić papira. Svi ljudi u Jasnovu govorili su o toj knjižici kao o nekoj čudotvornoj stvari. Ako se koja žena mučila kod poroda, položili bi joj na prsi Špirov svežčić, mučenoj siroti doskora je odlanulo i djetešce bi ugledalo svjetlo božje. U tom svežčiću, hvalio se Špiro, napisane su otajstvene molitve u latinskom jeziku. Tu knjižicu donio je Špiri neki mornar iz Rimini.

Još je starac imao nekoliko knjiga u starom ormaru, a sve su bile iz prošloga stoljeća. Samo jedna knjiga bila je iz novijega doba, a ta je vriedila zlata. Špiro ju je dobio na dar od nekoga Talijana, koji je dva, tri li dana popravljao u Jasnovu stare kišobrane. Knjižica je bila tiskana u tri jezika: talijanski, francezki i englezki, a Špiro je iz nje naučio, kako se pripravlja slana rakija i kako se tako priugotovljenom rakijom lieče sve moguće bolesti. Špiro je tu knjižicu uviek sa sobom nosio. Prošao li bi tko izpred njegove kuće, te bi se potužio, da ga ovo ili ono boli, Špiro odmah vadi iz žepa knjižicu i stare, rogom obrubljene naočare,

našao bi stranicu, gdje je opisana takova bolest, i prstom bi sliedio rieč po rieč, da bolje upamti opis, tad bi se naravnio, skinuo naočare i mudro i dostojanstveno rekao: „Tri žlice tople vode i dvie žlice slane rakije," ako je bolio želudac. Za koju drugu bolest drugačija odredba.

Špiro je znao takodjer protjerati gusjenice sa zelja i ine zeleni. Ako je vinogradom prietio oblak pun grada, Špiro ga prekrižio i oblak se razkinuo. Istina, grad se obori nad Jasnovom malne svake druge godine, nu da nije čarobnjaka Špira, bez dvojbe, grad bi mlatio jasnovačke vinograde godinu za godinom. Dolazi li mòra, starac napiše jednim jedinim potezom salamunsko slovo na vratih sobe, a more nestane, kao da je u zemlju propala. Ljudi su dandanas svuda otvorili oči, i sam vrag bi znao, kako je Špiro, što oni nikako nisu znali, nekoj siroti udovi veliku uslugu učinio. Ženi umro muž, a bio vukodlak, te je svake noći strašio udovu. Da je iz groba izlazio, o tom nema dvojbe, ta poznalo se po maloj luknjici na istom grobu. Udovica jadikovala, molila i Bogom kumila Špira za savjet. Špiro napokon mudro reče: „Dobro je!" i od toga hipa vukodlaka više nije bilo. Šapat je išao od usta do usta, da je Špiro dočekao vukodlaka u tamnoj noći na groblju i crnim ga glogom probo.

Starina Špiro imao je jednu punu ladicu kamenčića sa Osora, i davao bi po jedan kamenčić svakomu, koji bi ga posjetio. Špiro bi, držeć kamenčić medju prstima važno tumačio: „Evo vam kamenčić proti zmijskomu otrovu. Nosite ga uviek sa sobom i pazite, da ga ne izgubite, jer ih ja još vrlo malo imam." Njegova ladica bijaše medjutim neizcrpiva. Kako to? Neki djak u Beču, iz Jasnova, pripoviedao je o Špiri Ostoiću, koji je takodjer sina školovao, sliedeće:

— Kad smo bili gimnazijalci, ja i sin staroga Špira, našli smo jednom baš slučajno ključić od ladice, u kojoj su bili čudnovati kamenčići sa Osora. Svaki od nas uzeo je nekoliko od tih kamenčića, a druge, koje smo po cesti i kojekuda drugdje nabrali, metnuli smo u ladicu, koju smo tad skromno zatvorili i ključ opet u skrovito mjesto položili. Čim je starac više kamenčića razdavao, tim ih je više u ladici bilo. On je bio podpuno osvjedočen, da sv. Lovreč u njegovoj ladici pravi čudesa. Nikad, ma ni u snu ne bi on bio pomislio, da bi mu derani mogli toli drzoviti biti.

Stari Špiro imao je u kući i strielu, koju je bio našao u vrtu pod kruškom, kad mu je grom u krušku udario, te ju razciepio. Striela je visjela o čavlu pod policom, pa ako tkogod ne bi to htio vjerovati, mogao se na svoje oči uvjeriti, ta bila je tvrda i velika kao komad kremena.

Špiro Ostoić imao je veliku manu, što je svakom prilikom kudio Jasnovo i Jasnovčane. Malone svaki svoj govor bi zaključio: „E, e, valja vidjet, kako je u nas, u Boki!“

Stari Bokelj osobito je volio Jelku Ljubovićevu, jer ga je uviek pomno slušala. Odkad je Ivo otišao Jelka bi se znala zamisliti, prečula bi štošta, a Špiro bi joj po stoti put pripoviedao istu stvar. Dogodilo se, da je Jelka, šivala ili vezla u hladu pod krošnjatim stablom, do nje bi se odmarao stari Špiro pripoviedajuć joj razne zgode pomoraca, a ona bi se slušajući ga zavezla u najsladje misli. Tada je u duhu vidjela veliko more i gizdavi brod, a na njem Iva, kako zadubljen gleda uzpjenjene valove, kako se smieši i o njoj sniva.

Opet je Jelka pasla svoje stado blizu kapelice sv. Marije. Dva, ili tri puta iznenadio ju bio Klinster svojim dolazkom. Njeno srce svaki put bi se stegnulo, kad bi

ga opazila. Klinster se previjao pred Jelkom na sve moguće načine — udvarao joj; mučio se. da se što jasnije izrazi, nu sve uzalud, jer je svaki put opazio, da ga Jelka nerado sluša. Nakon nekoliko časova djevojka bi se svagda od njega odalečila, a on bi za njom buljio, šećući kraj crkvice, kao da stražu straži. Jednoga dana htio ju uhvatiti za ruku, ona naglo probliedi mrko ga omjeri očima i reče oštro:

— Ostavite me na miru! Ja nisam vaš par!

Od onoga dana Jelka nije više išla sa stadom k crkvici sv. Marije. Ona bi zagnala svoje ovce u neku šumicu blizu mora. Ne prodje mnogo vremena, kad eto i tu Klinstera, da ju napastuje. Jelka nije znala, što da uradi, kamo da se zakloni sa svojim stadom. Još iste večeri kazivala je svojoj majci, kako nema na paši mira, jer da ju novi kapo finance svuda sliedi i napastuje. Udova Tonka razžalosti se, uzdahne, tužno i zabrinuto pogleda kćerku i reče joj, da će se potužiti kumu Matu, koji će kapa ukoriti i reći mu, da te se okani. Medjutim se po Jasnovu već govorilo, da se Jelka zagledala u kapa Klinstera. Od kuda su se te glasine širile, lako je pogoditi. Neke stare blebetuše vjerovale su u tu bajku, jer su čule, kako ima ljudi, koji su vidjeli djevojku, gdje se razgovara s Klinsterom. Poherovi su sada silno uživali i još revnije te crne potvore razširivali. Kad je Mato doznao, što se po selu brblja, pozove Klinstera k sebi, ponudi ga čašom vina, pa mu u razgovoru spočitne, da se za jednoga kapa ne pristoji napastovati poštene djevojke. Klinster se podlo izpričavao, da sve nije istina i da on nije nikad o djevojci zlo pomislio. On je doduše priznao, da je s njom govorio, ali nije kriv, što ima zlobnih ljudi, koji svaku stvar izvrnu. Mato je znao, da Klinster ne govori istinu, za to ga strogo ukori i opomene ga, da

se kani ćorava posla, pa mu još natoči dvie čaše vina. Klinster požudno pogleda punu čašu i stane se još podlije izvinjavati i svečano obećavati, kako već nikada ne će ma ni koraka za djevojkom učiniti.

I župnika je razžalostila ta ružna i podla izmišljotina. On pozove Jelku k sebi, da mu sve iskreno izpripovjedi. Kad ju je saslušao, liepo ju je umirio.

— Idi, draga, idi i nemoj se žalovat. Bog vidi, da ti je srce čisto i nevino. Samo kad je tvoja savjest mirna, a zlobni jezici neka brbljaju, što ih je volja. Što ćeš: zmiji odsieci glavu, udarit će repom!

Župnik Dragutin Melić bio duša od čovjeka. Sve ga ljubilo i štovalo kao pravoga otca i pastira. Već je prevalio sedamdeset i petu. Sieda kosa krunila mu mirno i plemenito čelo, a nešto bliedo lice odavalo je predobro srce i veliki um, zabavljen uviek uzvišenimi i svetimi misli. Melić je bio pravi svećenik i podpuni čovjek. Gdjegod je trebalo, zauzimao se za svoj puk, revno je pazio, što se radi u obćinskom uredu, a kad god je imao vremena, podučavao je narod o gradjanskih kriepostih i dužnostih. Kao pošten Hrvat branio je svuda otvoreno istarska hrvatska prava kao pravi sin svoga naroda, ne bojeći se nikoga osim Onoga, koji vedri i oblači po svojoj svetoj volji.

Klinster je iz dna svoje pogane duše mrzio trgovca Mata Stanića, pa je sada još više vjerovao da mu je Jelka više, nego li samo štićenica. Nu on je vidio, da je nemoćan proti bogatomu trgovcu, koji je inače dobar čovjek, jer svakom prigodom rado ponudi čašu vina.

Ogromna većina Jasnovčana nije vjerovala u crne laži, kojimi se htjelo uništiti Jelkinu čast i budućnost, a bez dvojbe brzo bi nestalo brbljanja, sve bi se glasine podušile, da nije bilo Poherovih, koji su uviek nietili i podpirivali vatru. Gospodja Rezi i kćerka joj

Luiza bile su tvrdo uvjerene, da će Ivo Marić, čim se kući povrati i začuje, što se o Jelki pronosi, ostaviti ju na cjedilu.

Stari Marić i žena mu Ivana ne bi ni u misli uvriedili Jelke, ta i onako su znali, gdje su se skovale sve te bogumrzke laži.

* * *

Već je čitav mjesec prošao, što je Ivo iz Rieke za Boston odjedrio. Jelka je opet došla k crkvici sv. Marije, da tu pase svoje ovce, ali pomisli, da bi ipak do kapelice mogao doći Klinster, kojega već tjedan dana nije vidjela, za to natjera svoje stado u šumicu izpod lomnih klisura, a sama podje na rub onih klisura, da pazi na ovce. Tu je bila sakrivena, nešto preko sto koračaja od crkvice. Pred kamenom, na kojem je sjedjela, bio je malen ravnjak, tek nekoliko stopa u promjeru, a onda se crtao rub visokih i nad šumicu kao objеšenih klisura. Jelka je mislila, ako baš kapo i dodje do kapelice, da je ovdje ne će vidjeti, nu on ju je s prozora iz Jasnova opazio, kako je zamakla za crkvicu.

Zrak bijaše posve miran, kadšto bi samo malko šušnulo lišće, ali morem se valjahu dugački i debeli valovi, dolazeći iz daleka juga. Ovakovi valovi ne šume, niti se ne pjene, kad se dovaljaju do obale, ne razbiju se praskom, već se lieno po grebenastom žalu prelievaju. Vjetar iz vana dopro je do Crnoga rta u južnoj Istri, jer se na moru vidjela crna crta, koja se je protezala od Istre prama Osoru. Na rubu one crne crte kadšto se zapjeni more, vidi se nekoliko brodova, koji su dojedrili do tišine, gdje se sad pomiču lagano, kao i vjetar, koji polako u Kvarner zateže. Južno je obzorje zastrto, a blizu Osora već se nad morem spustila kiša. Ta prolazna ploha čini se kao veliki i prozirni zastor,

jer se kroz nju kao u magli vide otoci, mjestimice suncem razsvietljeni. Mutno sunce probija i plohu dažda, lomeć u njoj svoje svjetlo, kad ga odkriju oblaci, koji naglo grnu prama sjeveru. Izprekidane sjene velikih i sivih oblaka vuku se kao velike i raztrgane krpetine po moru, po žućkastih creskih šumah, po Krku i po golih brdinah nad Bakrom i nad Kraljevicom. Najednom zabieli se Omišalj, pa Hreljin i Kastav, a kad se nad njima spuste sjene, zasjaje se sjetno omanja primorska sela i pojedine kuće po liepoj i veseloj Kostreni. Rieka se ne razabire, jer su ju zastrle guste maglušine, nu zasjat će opet, čim bura zapali — kako mornari kažu — sa hrvatskih gora. Zrak je težak i topao, prava sparina. Žene se boje za zadnje smokve, da ih ne opere kiša. Stari mornari gledaju, kojim pravcem kreću oblaci, klimaju glavom i kao pjevajuć kažu jedan drugomu: „Vrieme se mienja, bit će kiše, kiše! Jugo dolazi, jugo!“

Jelka je sjedjela za vrletnom stienom veoma turobna. Crne slutnje križale su njezinom uznemirenom dušom. Mislila je o svom Ivi i tako se podala posve zaboravi. Igla joj izpuznu izmedju prstiju, a ona, kao preobražena, mirno je i nepomično upirala svoje rajske zenice u sivi zrak, promatrala je nepoznate prediele svemira, gledala je u se, u svoje ranjeno srce, u svoju zaljubljenu dušu . . . . .

Iz toga snatrenja, iz te sladke zaboravi probude ju koraci. Jelka zadrhta, okrene se i opazi Klinstera. U isti hip skoči na noge i htjede pobjeći, nu on je bio hitriji i postavi se pred nju, na onom malom ravnjaku uza sami rub klisura. Kapo je bio crven u licu, sive oči su mu se kriesile, a vino jako iz usta zaudaralo. Uhvatio je djevojku za ruku, pa se silio, da se pokaže što više ljubezan. Iz onoga zakutka Jelka

nije mogla nikuda uteći, jer je na jednoj strani zievao ponor, s druge strane i iza nje bijahu stiene gladke i visoke, a pred njom, na izlazu, stoji pijani Klinster, držeći ju čvrsto za ruku. Jelka ne zna, što da učini, kako da se Klinstera oslobodi. Htjela je iztrgnuti ruku, nu u kapu već su uzavrele sve živinske strasti, on je bio odlučio, da ne će iz šaka izpustiti krasnoga pliena.

— Ostavite me! Ostavite me! — ljutila se djevojka, pogledav ga ubojito.

— Najn, ti zer šen, najn, ja topar, za kaj fi furhtovat? — govorio je gospodin Franc Klinster, kapo finance.

— Ostavite me! Ja nisam vaš par! — rukne djevojka, a iz očiju sipale joj striele.

— Fi topar, a ja fam pofidal niks šleht, ja topar fami.

— Molim vas, za Boga, pustite me! — zavapi Jelka.

Klinster ni čuti, da ju izpusti, nego nastavi, cereć se živinski:

— O, ja uš znat, faš drahi tento Mato, ja, fi mate jeho rad.

— Što? — muklo smrsi Jelka, upiruć u njega svoje strelovite oči.

— Ja, ja, Mato vaš drahi, o najn, ne faš kum, ja, faš drahi; on star, ja mlat i fi mlata, ja fas fiše mam rad; tento Mato stara baba, a ne fi, šen holka, a mlata, — udvarao se Klinster.

Jelka ga kosila očima, sva blieda i drhtava, a zatim plane:

— Ostavite me! Nosite se!

— O proč fatširen, ja mam fas rad, ja fi šen, fi ma šenka, fi zer šen! — govorio je pijano kapo, izpustiv joj ruku.

Oči mu bijahu krvlju zalite, a sve žile u odurnom i tamno zažarenom licu i vratu nabreknute.

Jelka, drhćući čitavim tielom, zdvojno uzdahne:

— Oh, majko moja!

— O fi engel! Fi moja, mi tadi sami, ja fas zer milovat.

Jelka, ne slušajuć ga, pokrije lice i oči rukama, da ga ne vidi. Klinster misleć, da mu se djevojka podaje, naglo ju ogrli, i kad ju htjede u isti čas poljubiti, zdvojna Jelka odrine ga svom svojom snagom od sebe, on se natražke zatetura, zanjiše se, izgubi ravnotežje, prevali se i — nestane pod klisure — — — — Za koji hip začu se mukli udarac, nizko dolje pod vrleti — — — — — — — — — — — — — —

Jelka se osovi, objema rukama uhvati se za glavu, probliedi kao glogov cviet, lice joj se ukoči, pogleda zdvojno u nebo, sva se strese od groze, težko uzdahne: — Oh, Bože! — i klone u naručaj staromu Špiru. On joj reče:

— Jelko, ne boj se, sve sam čuo i vidio!

VII.

Dva dječaka, Frane Marić i Jurica Štikić, love ribe pod grdnimi klisurami sv. Marije. Obala je od mora izjedena i svuda grebenasta, ali dječaci, tražeć méku, pužiće i račiće, skaču po njoj kao po kakvoj zelenoj tratini. Bosonogi su, nu tvrdi su džonovi njihovih, možda na osamdeset i više godina osiguranih čižama, koje im se drže trupa i glave. Ni Frane, ni Jurica nemaju na crvenoj košulji ni jednoga gumba, jer su ih odrezali i zaigrali. Modre hlače privezane su im oko pasa konopčićem; jedna je nogavica zavrnuta do lista, a druga iznad koljena. Ciela im se dakle toiletta sastoji od: košulje, hlača i komada konopca, koji su po svoj prilici badava dobili u dućanu trgovca Stanića. Bijahu gologlavi, jer nisu imali vremena, da potraže svoje slamnate šešire.

Sve brijačke i vlasuljarske poslove u Jasnovu obavljao je onaj državni činovnik, koji čisti državnu cestu, cestar; a on je Frana i Juricu ošišao sve do kože. Jasnovački brico šiša glave, ali ne šiša žepove svojih mušterija: podpuno uredjenje glave računa po četiri novčića, samo šišanje dva novčića u novcu, ili in natura smotku za stari krajcar. He, ali vremena se mienjaju! Sada te smotke dva novčića vriede, ili pravo rekuć, stoje.

Dječaci love ribe i neprestano upiru svoje živahne oči u povraze, nu riba ne će ni da jede, ni da zoblje, ni da zaprede, ni da skosne, ni da zategne. Pod površinom, kad bace udicu, sve im nešto šćofa, nu to je mali smrad, koji pozna udicu i samo kvari meku. Dječaci su zlovoljni. Svako malo pita jedan drugoga: „Jede li? Je li što?"

Frane nadje u žepu komadić smotke; pušili bi, svaki bi povukao nekoliko dimova, nu nemaju šibica. Gledajuć u more i u brodove na moru stanu se razgovarati o svojoj mornarskoj budućnosti. Zrak je bio tih, svuda naokolo lebdio mir, samo valovi lieno su se po obali razlievali, točeći se po škrapah i škarnjah. Iznenada začuju glasove nad sobom, negdje gore na brdu kod sv. Marije. Mali Frane razpozna glas, a u isti čas osjeti, da ga na goloj nozi nešto peče. On pogleda i opazi komarca, kako mu krv sisa. Podiže lagano nogu, dlanom ruke oprezno joj se približi, da ubije komarca, govoreć Jurici:

— A, gle, to je Jelka, aj, aj! Jure, vidi komarca, gle, ovdje, na nozi, sada, paf! — izgovori Frane i lupi dlanom po nozi i po komarcu.

— Jesi li ga? — upita Jurica.

— Ahà! — potvrdi Frane.

Glas Jelkin bivaše sve to jači. Čulo se, kao da nešto moli, a na mahove kao da jadikuje. Frane i Ju-

rica okrenu glave i stanu gledati u vrleti, odakle su glasovi dolazili. Najednom opaze čovjeka, koji se, kao da je skočio sa ruba klisurâ, naglim padom, vrteći se u zraku, u šumu strovalio. Dječaci probliede, pogledaju se i počnu se naglo uzpinjati strmom šumom pod vrleti, gdje nadju okrvavljena mrtva Klinstera. Sgražajući se opaze, da mu je sva glava razmrskana, a tielo raztrgano i kao na pola prekinuto na šiljastih stienah, na koje je bio pao. Dječaci se prekriže od straha, potrče od onoga mjesta, i što bi dlanom o dlan, izveru se na vrh brda, gdje opaze Jelku i staroga Bokelja.

Jelka, blieda i prestrašena, drhtala je cielim tielom. Mali Frane pritrči k njoj i reče:

— Jelko, Jelko, mi smo ribe lovili, a onda, onda se je jedan od finance ubio. Vidjeli smo ga, ja i Jurica, sav je okrvavljen, razmrskan i nema glave.

Dječak se zadihavao od nagla bježanja.

— Valjda ju je putem izgubio! — primieti stari Špiro.

— Oh, majko moja, majko moja! Što će od nas biti? — zarida Jelka.

— Ne boj se, Jelko, ja sam sve vidio, ja ću biti svjedok. Nisi ti kriva, sam si je našao smrt. Hajde, Jelko, sad idemo kući, a Frane neka ti kašnje ovce dovede, — mirio ju i tješio Špiro Ostoić.

— Oh, Bože, pomozi mi siroti! — jecala je nesretna djevojka.

Dječaci, ne razumijuć ništa, gledali su Jelku kao zapanjeni.

— Čuj, Frane, sad ostani ovdje, a kašnje dovedi stado kući. Kad se bude hvatao mrak, doći će ovce same iz šumice na brieg. Jesi li me razumio? — upita Špiro.

— Jesam. — Nu što je Jelki, da plače? — upita prestrašeni Frane.

— Suti, magare, i slušaj, što ti rekoh! To su vražja, a ne božja djeca! Ne, tako neposlušnih derana ne ima u Boki! Hajde, Jelko, ustani, budi pametna, daj ustani, da idemo kući, — ljutio se stari Špiro.

Seljaci iz bližnjih sela vidjeli su Jelku sa Špirom, pa su se čudom čudili, ne znajuć, što bi to moglo značiti. Još više čudile su se nekoje žene u Jasnovu. Jedna dapače, do skrajnosti zvjedljiva, videći Jelku onako tužnu i bliedu, upita:

— Gospodine Špiro, za Boga miloga, što se to dogodilo?

— Što nemate drugoga posla, do li na pragu sjedjeti? — otrese se na nju Špiro.

Starac dovede sirotu djevojku u njezinu kuću. Kad je udovica opazila svoju jedinicu i staroga Špiru, sva se preseneti. Jelka zagrli majku i težko jecajući mučno izlane:

— Majko, majko, što će iz nas biti?

— Što je, za Boga? — hukne udovica i skameni se od straha.

Jelka sakri lice u dlanove i sjede na nizko ognjište.

— Kumo Tonko, ne bojte se ništa! Ja ću svjedočiti, jer sam sve vidio, — mirio je starac prestrašenu udovu.

— Oh, Bože dragi! — bolni poklik izvije se iz Tonkinih prsiju, čekajući, da sazna nešto neslućena, crna.

— Slušajte mirno, ili ću odmah otići, — naljuti se Špiro. — Kako znate, ja se rado prošećem do kapelice sv. Marije. Čuo sam, da se i ovo i ono naklapa o vašoj Jelki, ali što ćemo, kad poganih jezika ima dosta na svietu. Nu hvala gospodinu Bogu, ja poznam vas i vašu kćerku. O vama zlo govoriti mogu samo ništarije. Danas, kad sam došao k crkvici sv. Marije, vidim kapa Klinstera, kako je za stiene zamakao. Bolje bi bilo za njega, da

nije nikada nogom u Jasnovo koraknuo! Gle ti njega, taj gad hoće da zavadja djevojke, naše poštene djevojke, pa kad ne može milom, onda hoće silom! Oh, da je u Boki, raznieli bi ga na komadiće! Taj skot bit će da je mislio, da se u nas djevojke tepu kao tamo, gdje se on izlegao! I to da je čovjek? Nije, Boga mi, nije . . .

— Oh, Bože, Bože! — uzdisala je udovica, lamajuć rukama.

— Kumo, trista vam jada, budite pametni! — zakriešti stari Špiro. — U meni sve kipi! Pustite. da govorim! Čujte dakle. Došao sam do kapelice i vidim, kako se onaj skot ogledava, kako nešto traži. Najposlije zamakne pod stiene, gdje je ono iznad vrleti malo ravna prostora. Da vidim, što onuda traži, podjem za njim i odmah opazim . . . A znate li, što sam opazio? Da, da, taj pijani skot napastuje Jelku! Ja se pritajim, gledam kroz pukotinu izmedju dvie stiene, gledam i slušam, da do potrebe Jelki u pomoć priskočim. Da sam imao pušku uza se, tako mi sv. Špire, opalio bih u njega, kao u biesno pseto! Čujte, onaj skot htio osramotiti sirotu, ona se brani, odrine ga od sebe, a on, kako je bio pijan, prevare ga noge i sruši se pod stiene, sretan mu put! . . .

— O, mi jadne sirote! — zalomi udova rukama i glasno zarida.

— Da, sretan put, ali ne presiecajte mi rieči! Jest, odlanulo mi, kad sam čuo, kako je ljosnuo svojim griešnim tielom dolje u šumu.

— Oh, Bože, Bože, što smo ti mi skrivile! — uzdisala je biedna udova.

Jelka je još uviek sjedjela na nizkom ognjištu i naglo disala.

— Zar se ne možete, kumo, opametiti, ta dosta ste stari! Koga se vraga toliko žalostite? S vama bi

čovjek poludio! Kod nas u Boki, gdje su ljudi nešto pametniji, nego li u Jasnovu, veselila bi se svaka žena, da joj se što slična dogodi! — škrine Špiro ljutito i naglo izadje iz kuće, ostavivši udovu i Jelku, da plaču i zdvajaju.

Prije nego li su Jelka i stari Špiro došli u Jasnovo, mali Jurica Štikić, sin zlobne i svadljive udove Mare, već je bio dotrčao najkraćim putem kući.

Mara je bila pravo klepetalo, a rado je zalazila k Poherovim. Jurica, sav uznojen i bez daha, deset joj je puta morao izpripoviedati sve, što je čuo i vidio.

Malo časova za tim već je cieli gradić govorio o smrti Klinsterovoj. Svi se snebivahu i svi pitahu: „Gdje, gdje se je ubio? Zašto se je ubio? A što je to s Jelkom? Je li mu Bog pamet uzeo? Kada se je ubio?“

Jednom rieči svi su se uznemirili i uzbunili.

Ne prodje ni pol sata, a sva sila svieta sgrnula se nad stienami sv. Marije. Ljudi su htjeli da vide mrtvaca, a mali Frane i Jurica pokazivahu mjesto, gdje je ležao.

— Eno ga, eno ga tamo, blizu onih smreka. Oh, Bože, vidite, ljudi, vidite, kako strašno na stienah visi! Oh, jadni mladić! Crne li nesreće! — vikala je udova Mara, majka maloga Jurice.

— Mora da je mrtav: i mačak bi se ubio, da onako padne, — opazi neki mornar.

— Što? Prije nego li dolje dopre, već ga zrak uguši, — primieti siedi seljak.

— Oh, takve sramote još nije Jasnovo doživjelo! — naricala je udova Mara Štikićka, vrteći glavom.

— O, vidjet će se, saznat će se, kako se je to dogodilo! — zaprieti se stara Poherovica.

— Jest, vidjet će se, saznat će se! — potvrdi Fric, njezin suprug, zievajuć i pospano buljeć u more.

— Hajdemo dolje, u šumu! — pozivahu jedni.

— Ne, ne, najbolje, da se u ništa ne pačamo! — odgovarahu drugi.

U to se bilo sakupilo nekoliko dječaka pod vrletnimi stienami. Sa vrha klisura pitale su nekoje žene, da li je kapo posve mrtav. Dječaci, gledajuć iz podaljega mrtvaca, dizali su se na prste i pružali glave te dovikivali onim gore iz svega glasa:

— Je, je mrtav! Ne miče se, mrtav je!

Dok se je ovo sbivalo na klisurah, u isto doba pripoviedao je Špiro Ostoić stražarom financije u njihovoj kući sve, što i kako se bilo dogodilo sa kapom Klinsterom. Pripoviedajuć, nije stari Bokelj baš birao izraze, kojimi je obsipavao nesretnoga Klinstera i sve stražare, koje bijaše viest o Klinsterovoj smrti silno iznenadila. Zabezeknuti gledahu starca, misleć, da je pomahnitao. Nu kad odmah zatim opaze ljude, kako se vrte oko crkvice sv. Marije, reče im Špiro, skočiv k prozoru:

— Gledajte onamo! Vidite, kako su sè sakupili ljudi! Ako pak još ni sada ne vjerujete, a vi podjite sami tamo.

Stražari su zadnji doznali, što se dogodilo, jer su bezbrižno spavali.

Špiro Ostoić silno se žestio i psovao, predbacivajuć stražarom koješta. Najposlije ljuto su se zavadili i Špira iz kuće izbacili.

Kad su stražari ostali sami, posavjetovali su se, što da učine, pa odluče, da će najprije uhvatiti i zatvoriti Jelku, a jedan da će ostati s njom radi sigurnosti, da ne bi djevojka kamogod utekla. Ostala trojica morat će potražiti mrtvaca.

Dok je još sav narod bio nad stienami, dodju stražari s bajonetom na puški u kuću udove Tonke.

koja samo što se nije onesviestila, videći svietleće se bodeže. Jelka se uhvati rukama za glavu i ljuto vrisne:

— Oh, majko moja! — i klone joj u naručaj.

— Odmah da idete s nama! — zapovjedi osorno jedan stražar.

— Ostavite me kod moje majke! — usrdno je molila Jelka.

— Podjite odmah, ili ćemo se poslužiti silom! — otrese se isti stražar.

— Ako u Boga vjerujete, ostavite ju kod mene! Nevina je. Ne će vam pobjeći iz Jasnova! — uvjeravala je zdvojna majka.

— Jest, nevina sam, nevina! — jecala je Jelka.

— Maknimo se već jedan put! — opet se otrese financijalni stražar i uhvati djevojku za ruku.

Jelka se baci na koljena i zarida:

— Ostavite me kod moje majke, nevina sam!

— Ustani! — prodere se stražar. — Svi su lopovi nevini, sve su bludnice . . .

— Moja je kći poštenija od vas! — presieče mu rieč udovica, šibajuć ga plamtećim očima.

— Čovječe, Bog te čuje! — plane Jelka, pa naglo ustane i osovi se.

Stražari su se prezirno smješkali, skretajuć ramenima.

— Hulje, van iz moje kuće! — rikne razjareno u dnu duše uvriedjena majka i pokaže im vrata. Sva je drhtala, oči su joj sievale kao dva bodeža.

Stražari se pogledaju, a zatim zapovjedi jedan:

— Obadvie s nama!

— Hajdmo, majko! Bog znade, da smo nevine, — odlučno reče Jelka i otare suze.

Od kuće udove Tonke do stana stražarâ nije bilo daleko. Nitko nije vidio, kako su stražari vodili

majku i kćer, jer što nije bilo nad stienami, bilo je uposleno na polju.

Stražari zatvore nesretne žene u malenu sobicu. Jedan je ostao pred vratima na straži, a ostala trojica pošla su crkvici sv. Marije, odkuda su se zaputili u šumicu, gdje je Klinster ležao. Nakon nekoliko vremena jedan od njih krene u Jasnovo, gdje je zavladala velika uzrujanost.

Juraj Marić i žena mu Ivana bijahu onaj dan zabavljeni na nekom udaljenom polju. Kad su pred noć došli kući, odmah su začuli veliku novost i polete zabrinuti k udovi Tonki. Kućna vrata našli su samo priprta, udju unutra, traže, zovu, ali ni odkud da bi se tko oglasio. Izadju, pa se popitaju u klancu za žene, ali nisu mogli ništa saznati. Već se smrkavalo i sviet u grupah dolazio od crkvice.

Marićevi pitaju sad jedne, sad druge, jesu li gdje vidjeli udovu, ili možda samu Jelku. Svi u čudu klimaju glavom, uzdišu i vele, da nitko ne zna za tužne sirote. Ivana zaplače, ljudi se uzbune, prestraše i stanu ih tražiti po svih kućah, u svakom kutu. Zovu ih imenom, ali od njih ni traga, ni glasa. Nekoje žene uzvikale se u klancu, gdje su stražari stanovali, i dozivale Tonku i Jelku. Najednom začuju Tonkin glas:

— Ovdje smo, ovdje. Zatvorili su nas stražari, kao da smo crkvu porobile! — vapila je udova sa prozora financijalne postaje.

Žene se prestraše i za čas protrnu, a onda stanu vikati u sav glas:

— Našle smo ih, evo ih, zatvorene su kod finance!

Na te povike narod se počeo dozivati i sakupljati pred financijalnom postajom. Vladala je najveća uzrujanost: siedi mornari, žene, djevojke, djeca, cielo Jasnovo, sve se tu strkalo i zbilo kao u klupko, svi viču,

priete i psuju stražare. Dodje i stari Špiro, te uze pripoviedati i živo opisivati, kako je Klinster napastovao Jelku, i sve, što je bio vidio. Starac se sav od ljutine tresao, krv mu udarila u lice, oči su mu sievale. U svjetini od čusa do časa raslo ogorčenje, krv u svima uzavrije i čitavo ono množtvo stane zahtievati, da se žene na slobodu puste.

— Mi, mi ćemo ih čuvati! — grmjeli su neki mladi mornari, koji su se slučajno kod kuće nalazili.

Stari Poher i njegova obitelj promatrahu sve iz zakutka. Kad ih svjetina uoči, stane urlikati i derati se:

— Eno uhoda! Eno špijuna!

Poherovi se prestraše, pobjegnu kući i zaključaju dva puta za sobom vrata.

Već je bilo sasvim unoćalo. Na nebu je lebdio uštap, ali izprekidani tmasti oblaci svako malo bi ga sakrili.

Narod je sve jače vikao, sve se razžestilo, najedanput zazveči staklo na kući financijalne straže. Mali Frane nabacio se iz podaljega kamenom i sretno pogodio u nišan. Stražar, koji je bio kod kuće na straži, pokaže se na prozoru i zapovjedi ljudem, da se odaleče, ili da će pucati. On se grozio lošim talijanskim jezikom. Narod u Jasnovu govori samo hrvatski, nu neki mornari su ga razumjeli, pa stanu vikati:

— Ljudi, znate li, što veli? Da će u nas pucati! Mi, mi ćemo mu pokazati, da se ne bojimo njegove puške, ni njega! Van sa ženami! Na slobodu s njimi! Mi ćemo ih čuvati! Hoćemo, da budu sigurne! — grmjeli su biesni mornari.

— Na nas, na nas da će pucati! A, lopove, tate, ništarijo! Ala, ljudi, oslobodimo žene! Može ubiti jednoga od nas, ili dva, nu platit će on i svojom kožom! Na vrata! Juriš na vrata! — urlikala je svjetina.

U to nadošao onaj stražar, koji je bio ostavio svoja dva druga kod mrtvaca. Tri, četiri li mornara naglo na nj nasrnu, i što bi dlanom o dlan, već je bio razoružan. Stari Špiro uzme stražarovu pušku i junački povikne:

— Boga mi, kô da sam u Boki! Ej, delijo, dodji sad na prozor, ako si junak, da na nas pucaš!

Na prozoru pokaže se Jelka, u to zasja mjesec izpod oblaka. Ona svrne zahvalnim pogledom svoje velike i crne oči po sakupljenom narodu. Bila je blieda, angjeoski krasna.

Mladi mornari i seljaci na pogled njezina nebeskoga lišca opet zagrme:

— Na slobodu sa ženami! Oslobodimo ih!

— Na juriš, djeco! — rukne stari Bokelj, izvijajuć se naprvo.

— Živio Špiro! Na juriš! — zaori narod.

Špiro navali sa svojom četom na vrata, tko šakom, tko ramenom, sruše ih i provale u kuću. Domala izvedu Tonku i Jelku.

— Živio naš Špiro! Živio! — radostno zaori sav narod.

Bokelj, drhćuć od radosti, stupao je pobjedonosno pred narodom, noseć dvie puške i prateć u slavlju kući udovicu i njezinu jedinicu.

Oduševljeno množtvo sastane se putem sa župnikom, koji je tekar kasno saznao za taj po Jasnovo znameniti i nezaboravni dogadjaj.

— Što je, dragi narode? Što se dogodilo? — upita župnik sav u čudu.

— Mir! — zapovjedi gromkim glasom Špiro, te pozdravi župnika i prozbori glasno, da su ga svi mogli čuti:

— Častni gospodine! Vriedni i mili naš župniče! Kapo Klinster htio je nanesti sramotu Jelki Ljubovićevoj kod kapelice sv. Marije. Djevojka, braneć svoje

poštenje, odrinu ga od sebe, a on srećom, to jest, da, srećom, da, da, nesrećom strovalio se pod klisurine, pa se ubio. Ja sam slučajno sve vidio, svemu sam svjedok. Ako nije tako, ne vidio nikad lica božjega! Stražari financije uhvatili su majku i kćerku, kao da su ukrale presveti ciborij u crkvi. — Rekavši to snimi kapu, kao i svi ostali mužkarci. — Častni gospodine, mi svi, kao pošteni kršćani, obranili smo nevinost, oslobodivši silom, nu bez svakoga krvoprolića, udovicu i njezinu kćerku. Sada ih vodimo kući, gdje ćemo mi sami paziti na njih, dok dodju druge zapoviedi od našega premilostivoga kralja i cara.

— Živio, živio Špiro! — srdačno je klicao narod.

— Nije zlo, što ste učinili, — reče župnik — nu svakako bolje bi bilo, da ste liepim načinom oslobodili žene.

— Častni gospodine, htjeli smo, — ogradi se Špiro — nu Tajč je Tajč. Jedu naš kruh, tove se našimi žuljevi, a mi se s njimi ne razumijemo i nikad razumjeti ne ćemo!

— Bože daj, ne urodilo vaše djelo zlim plodom! — uzdahne župnik.

— Živio naš župnik! — provali oduševljeno množtvo.

— A gdje ste, sirote moje, vi, kumo Tonko, i ti, Jelko? — ogleda se zabrinuto župnik krugom.

— Evo nas ovdje! — oglase se žene kroz suze i pristupe k župniku.

— Utješite se, drage moje! Jelko, Bog zna i svi mi znamo, da ti nisi kadra počiniti takav zločin. Snašla te nesreća, nu Bog je pravedan, a i ljudski zakoni štite nedužnoga. Utješite se i uzdajte se u božju providnost, — ljubezno ih mirio župnik. kao pravi pastir svoga stada

Udovica i Jelka tiho su jecale. župnikove rieči bile su pravi melem njihovomu ranjenomu srcu.

Župnik se ogleda krugom i progovori:

— Draga braćo! Kako vidim, cielo se je Jasnovo ovdje skupilo. Veseli me, što vidim, kako se medjusobno štujete i ljubite i kako ste priskočili ovim biednicam u pomoć. To je znak, da vam je srce plemenito i da znate, što je dobro i liepo i pošteno. Braćo, čujte me! U našoj liepoj i mirnoj župi, u našem dragom Jasnovu, leži danas pod vrletnimi stienami sv. Marije okrvavljen mrtvac. Nesretni čovjek htio je sagriešiti, nu prst božji ga je taknuo. A vi, mladi morski sokolovi, i vi, koji vašim znojem natapate zemlju, koju prekapate, da iz nje izvadite koru hljeba, svi vi zapamtite slučaj, koji je našu župu tako strašno uznemirio. Jest, draga braćo, sam Bog čuva nevinost, a težak je grieh prevariti djevojku! Nesretnik, koji je danas pod onimi stravičnimi stienami dušu izpustio, bio je iz onih dalekih nama krajeva, odkud nam nikad nije dobro došlo, nu pred Bogom bio je naš brat. Bog je milostiv u svojoj neizmjernoj dobroti, a mi jadni crvi da se tudjoj nesreći veselimo? Braćo, pomolimo se za dušu, koja je prebivala u onom pod stienami skršenom tielu, što se krvavo sjaji na mjesečini, koja i nam griešnikom sada lica osvjetljuje. Braćo, sa mnom na koljena!

Sav narod poklekne i snimi kape, a župnik uzvine oči put neba i izmoli toplu molitvu za dušu pokojnika.

Mjesečina se žalobno prelievala na bliedom licu siedoga i vriednoga župnika, pa se razabiralo, kako mu se micahu ustnice.

Poslije molitve narod se razišao, a kojih petnaest mladića, pod zapovjedničtvom Špire Ostoića, odpratilo je udovicu i Jelku kući.

Blage i utješljive rieči dobroga župnika bijahu razblažile i osladile raztužena srca nesretnih žena onako blagotvorno, kao što može samo nebeska rosa i rajski melem, koji pruža ovakovim ucviljenim dušam vjeru i ufanje u božju Providnost. Bijahu dosta mirne, nu san nije se htio spustiti na njihove vlažne i umorne vjedje.

Ivana Marić i njezin suprug Juraj trsili su se, da iztjeraju crne misli iz Jelkine glavice, pa joj stali govoriti o ljepšoj budućnosti, a Jelka uzdahne i pogleda ih svojim crnim očima, na kojima kao da si sagorio svu tugu i bol cieloga čovječanstva, pogleda ih milo, kao buduće svoje roditelje, i srdačno zaplače.

Jelka se je sjetila minulih dana, sve rieči, koje joj je Ivo rekao, bljesnule su joj u pameti jedna za drugom, radostnije misli dolietale su u njezinu glavicu, u duši joj se pomaljalo tiho svjetlo, probijajuć tamnu koprenu, kojom ju bio obavio zadnji crni dan.

U njenom srcu prevladavao je mir, uzrujanost se sve više gubila, a trostruke suze, štono ju polievahu, nosile su sa sobom svu onu nesnosnu tjeskobu i ogorčenost, koja joj se bila spustila na dušu.

O, kolika li je slast ranjenome srcu, kad uho niema i ukočena očajnika razabire poznate glasove, kad čuje utješljive prijateljske rieči, kad nadje srce, koje s njim osjeća bol i hoće da podieli tugu, čemer i vaj!

Prozori su bili zatvoreni, ali se ipak čulo, kako su u vrtu stabla šumjela, svijajući rodne grane pod prvimi silovitimi udarci juga. Debele kaplje praskahu po vratnicah, kroz male pukotine zasvietlio bi bljesak, za kojim bi muklo zatutnjio grom, odbijajuć se medju vrleti i klisurami i zamiruć u tamnih gudurah i uvalah.

Približavala se žestoka oluja s južne strane. Grozno je sievalo i užasno treskalo cieli sat. Žene su zapalile

blagoslovljene grančice masline, pa su se križale i Bogu molile, dok se nije prva oluja stišala.

Nad Kvarnerom izpraznili su se oblaci, ponešto se razvedrilo, nu čas za tim plane ljut vjetar bez kiše. Kuća se stane tresti, oko prozora hujilo je, šumjelo, zviždalo i cvililo. To je bila prva navala velikoga juga, koje je trajalo po više dana, čisteć more od brodova, tjerajuć ih u sjevernije luke. Oko pol noći „razširi“ se vjetar i stane duvati srednjom i uviek jednakom silom.

Juraj Marić i sin mu Frane udju u kuhinju, gdje je stari Špiro svojoj četi pripoviedao čudnovate stvari o Crnogorcih.

Jelka je napokon usnula, naslonjena na krevet, a Tonka i Ivana šaptom su se razgovarale, da ne probude izmučenu sirotu.

Jelkin san bijaše miran; tiho je i odmjereno disala, a njezine se djevičanske grudi lagano nadizahu i spuštahu.

Snivala je o zelenom bosiljku . . . . .

Smrt Klinsterova uzrujala je sve duhove u mirnom Jasnovu. Ni najstariji ljudi nisu se sjećali, da bi ikad bili čuli, da se je netko strovalio pod klisure sv. Marije.

Kad su se nakon obavljene molitve za upokoj Klinsterove duše ljudi vratili svojim kućam, opreznije nego li obično zaključali su svoja vrata. Nitko nije niti čas podvojio o nevinosti nesretne Jelke, a znalo se, da stari Bokelj nikad ne laže, izuzev kad viče svojoj ženi, da će ju ubiti i zagušiti. Velika ogorčenost zavladala je medju Jasnovčani proti stražarom i njihovomu prkosnomu ponašanju. Svi su znali, da će Jelka doći pred sud, a pametniji, to jest oni, koji mišljahu, da su pametniji, tumačili su ostalim, da će se sve svršiti po pravu i pravici, i da djevojke ne će nikakova, ma ni najmanja kazna stići. Mornari navadjahu svojim uku-

ćanom razne primjere, koji su jasno svjedočili, da zakon onoga štiti i sud onomu oprosti, koji nehotice koga ubije.

U kući velevriedne obitelji Poherove sastale se dvie tri babetine, medju njimi bila i udova Štikićeva sa svojim sinom, malim Juricom.

Stara Poherovica dala je Jurici veliku zdjelicu biele kave i nadrobila mu mnogo bieloga dobroga kruha. Ona, gospodja Rezi, vodila je razgovor. Ljutila se na jasnovačku „prostotu", kako je ona nazivala puk.

U kuhinji kod Poherovih bila su takodjer i ona dva razoružana financijalna stražara.

— Ti si dakle ribe lovio, kad je pao gospodin kapo? — pitala je Poherovica maloga Juricu.

— Da, gospodjo, jest, Marićev Frane i ja, da, mi smo, mi smo, ja i on, ribe lovili, — žurio se s odgovorom mali Jurica, gutajuć kruh i gledajuć u Poherovicu razvaljenih očiju.

— A jesi li se prestrašio, kad si vidio, kako se je branio, kad ga je Jelka gurala, da ga ubije, i kad je padao sa klisura? — poput sudca iztražitelja naglo je izpitivala gospodja Rezi.

— Naravno, prestrašio! — zievne Fric, pospan, jer je običavao leći u osam sati.

— Da, ja i Frane, da, mi smo se jako prestrašili! Oh, kako je naglo padao, sve se vrtio po . . . ne doreče, jer mu se zaletio komad kruha.

— A zašto nisi vikao Jelki, da ćeš sve kazati, da ćeš ju tužiti? — ukori Poherovica dječaka.

Jurica otare rukavom košulje usta, položi šalicu na ognjište i reče:

— Mi, ja i on, ja i Frane, mi smo samo slušali, a onda je on pao, gospodin kapo. Oh, kako se vrtio po zraku, rrr, rrrr . . . oponašao Jurica jezikom vrtenje kapa i naglo pravio rukom okruge po zraku.

— A, a, jeste li čuli?

— Da, rrl, rll, — htjede pospani Fric oponašati maloga Juricu, nu jezik mu se zaplete, pošto nije mogao r bez l izgovarati.

— Čuli ste dakle? O, sad može stari Ostoić govoriti, što ga volja! Ta i Jurici će se vjerovati! Nisam li pravo imala, kad sam kazivala, da mi se Jelka ne svidja? A ta prostota, te hulje i nitkovi, ti odrpanci viču na nas, da smo špijuni, da smo uhode! Čekajte, mrcine, već ćete vi znati, tko je Rezi Poher! — žestila se i od ljutine pjenila stara Poherovica, kao vještica, kad joj se na metli držalo prekine.

— Ne ljuti se, mamice draga! — reče Mimi, jedva što se suzdržavala od smieha.

— Šuti, neoprano derište! Kako da se ne ljutim! Moram se ljutiti!

— Jest, pravo deriš . . . mama se mora ljut . . . opet zievne Fric.

— Ali čudnovato, nikad ne bih to bio pomislio! Tako mlada i tako pametna djevojka! — oglasi se jedan stražar.

Rezi stisne oči, u kojima kao da je nešto sievnulo, približi se stražaru, pa mu reče važno, njemački:

— Gospodin Franc nije bio bogat, kao lihvar Stanić. Ona djevojčura, bojeći se, da njezin mili kum ne bi štogod nanjušio, htjela se riešiti Klinstera krišom. da nitko ne vidi.

Stražar zine od čuda i šane:

— Zar mislite, gospodjo Rezi, da je pokojni Klinster bio njezin? . . .

— Mislim? — fijukne Poherovica i omahne glavom. — Znam za stalno, ta on mi je sve sam pripoviedao, a? — svrši, pa omahne rukom, kao da kani reći: „Ta to je stara stvar!“

— Da, da, sve potanko . . . mumljao je pospani Fric . . .

— A što će sad biti s Jelkom? — upita radoznalo neka zamazana babetina gospodju Rezi, koja se, ne poznavajući zakona, okrene driemajućemu Fricu, strese ga za debelo koljeno i izvali:

— Kuma Tekla pita, koja kazna čeka Jelku? — zatim ga tresne laktom o rame, pa se izkesi: — Ta ne spavaj uviek kao medvjed!

— Život za ži . . . progundža Fric.

— Govori jasno! — zakriešti Rezi, stresavši ga za dugu bradu.

— Život za život! Molim, to nije šala, natezati čovjeka za bradu! — potuži se Fric, taruć si oči.

Svi se u čudu pogledaju.

— Što će Jelku ubiti? — prestravljeno pogleda Jurica svoju majku.

— Naravno, život za život! — ponove Rezi, Luiza i Mimi.

U to netko pokuca na kućnih vratih.

— Tko je? — upita naglo gospodja Rezi.

— Ja sam, ja, ja. Dobar večer! — odazove se neugodan glas.

— Župan! — izuste svi na jedan put.

Poherovica prodrma svoga Frica, da ga posve razbudi, a zatim potrči sama na vrata. Fric lieno ustane, a mačak mu skoči sa koljena.

Za čas dolunja u kuhinju čovjek srednje veličine, od kakovih šestdeset godina. Bijaše to župan jasnovački, Stipo Vranić, imućan i pošten seljak, nu ponešto lien u hodu, u mišljenju i u govoru. Lice mu je bilo uviek obriveno, kao da je pop, ili glumac. Svaki bi čas povukao rukom po glavi, od zatiljka do čela.

— Hvaljen Isus i Marija! Dobar večer, ljudi! — pozdravi Stipo i opipa svoju ćelavu glavu.

— Vazda budi! — odzdrave jedni; drugi odgovore: — Dobar večer!

Rezi mu ponudi stolicu i reče silovito:

— A jeste li čuli, što se danas u Jasnovu dogodilo?

— Nesreća, nesreća! — kimne Stipo i uzdahne, spustiv dlanove na koljena.

— A gdje ste bili za vrieme bune? Zašto niste upotriebili svoju moć i raztjerali narod? Sigurno vas nije bilo u Jasnovu, — sasu Rezi kao iz rukava

— Buna!? Raztjerao narod!? — čudio se glavar, pa od čuda zinuo i razkolačio oči.

Svi u jedan mah počmu sad pripoviedati i opisivati sve u tančine tobožnju bunu, i to najcrnjimi bojami. Stipo je najviše čuo Poherovicu, jer ga držala za kaput, pripoviedajući mu baš pod nos sve te užasne stvari.

— Bio sam u Vrbovi, — govorio je Stipo Vranić, sav smeten i uzbunjen. — Imao sam tamo vrlo važna posla, a odanle sam u suton otišao. Liep je to komad puta, ima dobra tri sata do Jasnova. Kad sam došao kući, žena mi pripoviedala na brzu ruku tu nesreću, a ja sam mislio . . . . .

— A o buni, o buni nije li vam ništa kazala? — zaleti mu se u rieč stara Poherovica. — Užasno! Nečuveno! Silom su oslobodili djevojku, jest, silom su provalili u kuću i oteli ju iz rukû pravde! — vikala je, grozeći se šakom, gospodja Rezi.

— Jest, silom! — lieno potvrdi Fric.

— Oh, Bože, Bože, što će biti od svih nas! Sve će nas pozatvarati, poslat će amo vojsku, svi ćemo doći u tamnicu! Oh, Bože, što će biti iz našega tužnoga Jasnova! — naricala i uzdisala Rezi.

Sve se nazočne babetine od straha prekriže, a glavar Stipo Vranić probliedi i reče u pol glasa:

— Ma baš čudo, da mi to nije žena kazala. Rekla mi je samo, da su stražari djevojku i majku joj morali pustiti na slobodu.

— Što? Morali? — podupre se Rezi rukama o bokove i sagne se pred lice Vranićevo, te sasu kao iz rukava: — Razoružali stražare, razbili prozore, prietili smrću! Buna, prava buna! Grozno bijaše pogledati tu rulju, tu prostačinu! Kažem vam, mi to nismo mogli gledati, — jedva odahne Rezi.

— Jest, nismo mogli gledati! — zievne suprug.

Mala Mimi u tom trenu pogleda otca i oponašajući mu glas, zamumlja:

— Jest, nismo mogli gledati! — pa udari u grohotan smieh.

— Ti bezobrazno derište! — zakriči majka i pljusne malu Mimi, koja skoči u kut i stane plakati na glas.

— Bio sam kod trgovca Mata, nu on je na Rieci, odkud će se tek sutra vratiti. S Matom je i moj pisar na Rieci, a kako znate, ja se u pismo ne razumijem, jer kad sam ja mlad bio, onda nije bilo .....

— Naravno, vi morate odmah napisati izvješće i pozvati komisiju, — prekine ga Rezi. Oči su joj se radostno zakriesile i ona pogleda svoga supruga. On ju odmah razumio, pa upita Vranića:

— A jeste li već sastavili izvješće na oblast? — upita Fric župana, zirnuv u ženu nekim zadovoljstvom, kao da joj je htio reći: „Vidiš, draga Rezi, kako sam pametan, odmah sam te razumio.“

— Naravno, odmah morate pisati, to se ne da i ne smije odgadjati! Čuvajte se propustâ, jer biste mogli imati vražjih neprilika! — uplete se Rezi, izgovarajuć zadnje rieči osobito naglašeno.

— Jest, vražjih neprilika! — progundža Fric.

— Jest, vražjih neprilika! — opet promumlja mala Mimi i naglo se izvine iz kuhinje.

— Prokleto derište! — zakriešti gospodja Poher njemački i baci za njom komad drveta sa ognjišta. Mimi na vratih kuhinje, smijući se, izpruži majci jezik i sakrije se u tamnom hodniku pred kuhinjom.

— Odmah, jošte danas moralo bi se poslati izvješće, — podući Fric.

— Da, da, ali pisar je na Rieci! — opazi glavar Stipo, vukuć u neprilici kapu po trbuhu s jedne na drugu stranu.

— Ne zna li možda moj Fric pisati barem kao vaš pisar? — upita Rezi kao uvriedjena, pa se odmah obrati k stražaru i nastavi: — Fric neka napiše izvješće, nu budući da pošta tekar sutra o podne odlazi, bilo bi najbolje, da ga vi odmah, jošte noćas oblastim odnesete.

Stražar i Luiza naglo se pogledaju izpod oka...

— A što bi danas išao! Tamna je noć, kiša lieva, tko bi po takovom nevremenu sad išao? Bit će bolje sutra s poštom, — prisili se Luiza da izgovori ravnodušno.

— Po tome došlo bi povjerenstvo istom prekosutra. Ne, ne, na svaki način mora se jošte noćas taj posao obaviti, — tvrdila je Rezi, namignuvši važno Luizi, kao da joj zapovieda: „Brani moj predlog."

Luiza i stražar opet se pogledaju, nu da je tko od prisutnih vidio te poglede, ne bi bio ništa razumio, a lukava Mimi bila je odsutna.

— Dobro, ja idem, — privoli stražar, — nu molim našega župana, da pošalje sa mnom obćinskoga slugu, jer mi se samomu ne da, a moja dva druga čuvaju kapa Klinstera, dok jedan od nas mora svakako kod kuće ostati.

— Dakle na posao! Čim prije, tim bolje! — poticala je Poherovica.

— Vraniću, idite kući i donesite obćinski pečat, ja ću medjutim sastaviti izvješće, — govorio je Fric, gladeć desnicom dugu bradu.

— Dobro, dobro! — veselo pristane glavar Stipo i otidje, pozdravljajuć žene i gladeć rukom glavu od zatiljka k tjemenu.

Odmah zatim razišle su se od Poherovih sve one ženetine, svaka svojoj kući, želeći, da što prije osvane dan, da uzmognu po Jasnovu brbljati, tko ih bude htio slušati, sve, što su čule i vidjele.

Kad je Vranić došao na cestu. sjetio se, da je ključ od obćinske pisarne u stanu obćinskoga pisara. On se okrene, zadje u neki klanac, te stane lupati po vratima neke kuće. Nakon duga lupanja probudi se žena pisarova, koja je opet dugo trebala, dok onako sanena nadje nesretni ključ. Sada krene Vranić dalje, do kuće obćinskoga sluge Zvane Cibića. Začuvši on lupanje, naglo se prekrsti tri puta, pokrije se preko glave, nu kad je napokon razpoznao glas županov, ustane i otvori prozor. Kiša je lievala, bljeskalo je i grmjelo.

— Što želite, za Boga, po ovom vremenu? — upita ljutito i kiselo obćinski sluga.

— Obucite se odmah, ići ćete u Volosko, — povikne Vranić.

— U Volosko? — otegne Zvane Cibić. — Ta valjda još nije dan, a ja se obučem brzo, jedan, dva, tri, gotovo!

— Ne, ne, odmah ćete ići! Služba je služba! — podsjeti ga župan Stipo na dužnost.

— Je, liepe li službe! Zatrpat će me novci! Dvadeset forinti na godinu i trava na groblju, koju si moram sam pokositi! — predbaci Cibić obćini Jasnovu, uosobljenoj u vriednoj osobi glavara Stipa Vranića.

— Čujte, Zvane, morate ići! — razljuti se župan.

— Neka djavo odnese Zvanu Cibića, ako idem. Oh, Bože, oprosti mi griehe! — odmah se pokajao Zvane.

— Morate ići! — zavikne Vranić.

— Ma jeste li pomahnitali? Oh, Bože, po ovakovom vremenu, pa u Volosko! — jadikovao je Zvane.

— Ja nisam pomahnitao, ali vi ćete izgubiti službu, ako me ne poslušate, — zagrozi se župan Cibiću.

— Što se ne bi mogao taj posao sutra obaviti? A, recite, o čem se radi? — nekako mekšim glasom upita Zvane.

— Radi se o smrti gospodina kapa, — reče župan i prekriži se.

Obćinski sluga zadrhta, pet, šest puta naglo se prekriži i reče:

— Potrpite se malo, ostanite dolje, evo me odmah. Ne ćete izmoliti ni Otče naš, a ja ću biti gotov. Oh, dragi Bože, ta ljudi su poludjeli, ubijaju se, a ja moram sada po ovakovom vremenu u Volosko, u ovakovoj noći! O, jadni Zvane, što si doživio! — jadikovao je Cibić sam sobom. Dok se oblačio, župan ga pod strehom čekao.

Cibić je bio neženja, a moglo mu biti oko petdeset godina. Bio je malašan i sitan čovuljak. Zuba je imao samo dva, za to su ga ljudi škrbalom zvali. Obično je nosio kapu, nu kad bi išao na Volosko, pokrio bi glavu crnim starim šeširom sa tvrdim i zamazanim obodom. Trgovac Mato poklonio mu ga pred deset godina. Cibić je bio ćelav.

Dok je župan tražio pečat i budio obćinskoga slugu, sastavljao je Fric izvješće u prisutnosti svoje žene, kojoj je morao čitati svaku stavku. Kad se je gospodji Rezi činilo, da je dobro i u redu, ništa se nije mienjalo u sastavku.

Sadržaj dugačkoga izvješća bio je, da je Jelka Ljubović djevojka lakoumna i sablažnjiva ponašanja, da je ona ubila kapa Klinstera, po svoj prilici svoga ljubovnika. Kako se je sve dogodilo, vidio je Jurica Štikić, dječak od dvanaest godina. U izvješću bila je opisana i buna, kao veliki ustanak proti redu i zakonu, na čem se država osniva.

Fric je raztumačio talijanskim jezikom napisano izvješće, vrlo naglo, površno i kako je on htio. Vranić se dotakne rukom pera i križ bi učinjen. Udare občinski pečat, zapečate i predadu spis stražaru.

U jedan sat poslije pol noći krenuli su put Voloskoga Cibić i stražar. Kiša je prestala, nu nebom su letjele velike gromade oblaka, kroz koje je samo kadšto mjesec probijao i zlatio im raztrgani rub. Malo po malo bivalo vedrije, a tamno-plavetni nebeski svod osuo se jasnimi krupnimi zviezdami. Vjetar je hujio, tresao granami riedkih hrastova i s njih odnašao po koji požutjeli list. Kroz strme pećine i gudure šumjela bujica, sad jače, sad slabije, prema navali vjetra. Mutna voda, valjajući se prama moru, zažutila se kadšto na mjesečini, rušila se u blatne jazove i pjenila preko stiena i okomitih slapova. Za Velebitom munje su prosiecale oblake, mukli tutanj dalekih gromova zamirao je u velebnih i kršnih obalah Kvarnera.

Po izpranoj cesti naglo su koracala dva čovjeka. Jedan se u svakom potoku križao, a drugomu lebdjela pred očima razmrskana glava, razasuti krvavi moždjani i kišom izprani mrtvac, u kojega je na mahove zirkao za tmaste oblake sakrivajući se mjesec.

VIII.

Sliedeći dan oko deset sati dovezao se trgovac Mato Stanić iz Rieke u svojoj kočijici sa občinskim pi-

sarom. Još nije bio iz kočije izašao, već ga obkoliše ljudi. Špiro Ostoić uze kazivati podrobno, što se za njegove odsutnosti u Jasnovu dogodilo, a Mato slušajući sve više je bliedio. Kad je Bokelj svršio, stisne trgovac grčevito ruke, lice mu se zažarilo tamnim crvenilom, pogleda u nebo i gnjevno iztisne:

— Oh, lopovi!

Malo zatim uputi se naglimi koraci k Tonki i Jelki, i kad ih je ugledao bliede i zaplakane, oćutio je u srcu težku bol. Jelka je briznula u gorki plač, kad je opazila svoga dobroga kuma.

— Jelko! Tonko! Ba Boga, što čujem? Što se dogodilo? — uzklikne Mato drhćuć i uzme Jelku za ruku.

— Nesreća, velika nesreća! — uzdahne udova.

— Kakva nesreća! Zar mu nisam govorio, da se okani djevojke? Tražio, našao! — žestio se Mato. — Što se bojite? A ti, Jelko, da mi ne plačeš. Ako uztreba, poći ću do cara!

— Oh, dobri i dragi kume, nisam se tolikoj nesreći nadala! — potuži se Jelka bolno.

— Umiri se, Jelko, molim te! Stvar je gotova! Stari je Špiro sve vidio, a svi znamo, tko si i kakva si! — tješio je trgovac djevojku, mašući rukama prama njoj.

— Ali će po mene doći žandari, pa će me zatvoriti! Oh, majko moja, ala sam ti jadna! — zajeca Jelka.

— Neka dodju! — ponosno se osovi Mato. — Nisi ga ubila, da ga okradeš! Pa napokon ti ga nisi htjela strovaliti pod stiene, — razlagao je trgovac.

— Oh, nisam, Bog mi je svjedok, da nisam! Što sam ja sirota onaj tren mislila! Ja sam ga od sebe odrinula, a njega je nestalo. Oh, bolje bi bilo za me, da sam se i ja . . . . .

— Jelko, zar se ne bojiš Boga? — naglo ju ukori Mato, pa nastavi: — Ako danas dodje povjerenstvo, što mislim da ne će, jer je pisar bio sa mnom na Rieci, nu ako se na Voloskom saznalo, te ipak još danas dodju, ne boj se, Jelko, ja ću s tobom.

— Oh, dragi kume, Bog vas blagoslovio! Bog vam dao dušu spasiti! — zahvaljivala udova.

Medjutim bila je u kuhinji još uviek ista straža, a k tome se nakupilo i ostaloga svieta. Pred kućom bilo nekoliko žena, a sve su htjele vidjeti udovu i Jelku. Špiro je samo nekim ulaz branio. Prijateljice stare Poherovice prolazile su klancem pod kojekakvom izlikom, ogledavajući se plaho i prisluškujući, što se govori.

Upravo kad je Mato Stanić odlazio od Tonke i Jelke, saznala je straža, da je stari Poher napisao županu izvješće.

— E, još danas doći će komisija, a s njom sigurno i žandari, — reče neki mornar pred kućom udove Tonke.

— Bez dvojbe, po podne eto nam gospode iz Voloskoga, — potvrdi drugi.

— Bog zna, što je pisala ona doklaćena ništarija! — ljutio se stari Bokelj.

— O, kad se radi proti puku, prvi je na poslu stari Poher, Bog mu ne dao vidjeti raja! — uzklikne udova Štikića, koja je baš tuda prolazila, noseć nešto sakriveno pod pregačom. Ta ženetina svuda je dospjela i svuda svoj nabrušeni jezik uplela.

— Nosi se, hudobo paklenska, poznamo te! U Boki bi te nataknuli na kolac i spekli! — zakrči joj rieč Špiro Ostoić.

Sad su se svi uzvikali i psovali proti Poherovim i njihovim doušnikom.

Stari Špiro i njegova četa nisu stražili Jelke za to, da ne bi možda utekla, već za to, da ju brane, ako bi oni od finance došli da zanovietaju.

Isti dan po podne opaze ljudi kočiju na bočini nekoga briega. Nad kočijom kao da se nešto svjetlucalo.

— Žandari, žandari! — uzvikala se djeca po svih uličicah.

Jelka i udova čule su dječju viku, pa se skamenile.

Na cesti pred Jasnovom skupilo se mnogo naroda. Medju prvimi bijahu g. župnik, trgovac Mato Stanić, župan Stipo Vranić i Fric Poher. Iz velike kočije izmotaju se četiri gospodina: liečnik, pristav, pisar i jedan žandar. Drugi žandar sjedio je do kočijaša. Poher snimio klobuk i preponizno se klanjao. On se htio prvi približiti gospodi, nu ovi ga i ne pogledaše, jer su opazili župnika i trgovca, s kojimi se dobro poznavahu. Podadu si ruke, pozdrave se i uzmu razpitivati o sbivšoj se nesreći.

Stara je Poherovica gledala, što se sbiva, s prozora, pa si od jada grizla ustnice. Poher se već unapried bojao svoje žene. On se razgovarao sav pokunjen i zasramljen s nadošlimi žandari. Župnik i trgovac, pošto su sve najsavjestnije izpripoviedali, što i kako se bilo sve dogodilo, upitali su pristava, što bi se djevojci najgorega moglo dogoditi. Pristav im odgovorio:

— Ako je baš tako, kako mi pripoviedate, a ja nemam razloga, da vam ne vjerujem, bit će na svaki način nevinom proglašena.

Župnik i trgovac odvedu liečnika, pristava i žandare do kuće udove Ljubovića. Sav ih je narod sliedio, samo staroga Pohera nije nigdje bilo. Već je bio otišao kući, gdje ga je njegova mila drugarica strašno opsovala. On je sve psovke mučenički podnašao i sve joj povla-

djivao. U takovih je prigodah mala Mimi mogla bez straha oponašati otca pred majkom.

Kad su komisija, župnik, trgovac i žandari došli pred kuću udove Tonke, pokaže se na vratih Bokelj. Ozbiljno i dostojanstveno držao je u jednoj ruci dvie puške, koje su bili financom oteli, a u drugoj visoki crni klobuk, ma da nije bio Božić, ni Uzkrs, ni Duhovi, ni osamnaesti kolovoza, carev rodjendan. Na sebi je imao i svoj dugi modri kaput. On je puške na zid naslonio, osovio se i važno prozborio:

— Ja Špiro Ostoić, rodom iz Boke, neporočan državni činovnik u miru, predajem u vaše ruke i u vašu moć, koja vam od cara dolazi, dvie nesretne i poštene žene, udovu Tonku Ljubovića i njezinu kćerku Jelku. Financi, kojih ja nikada ni ovoliko nisam cienio, — reče i zahvati noktom palca lieve ruke svoj klimavi zub, kao da ga želi pred komisiju baciti, — počiniše veliku sramotu ovome mirnome puku. Oni su silomice odvukli — oh, da smo u Boki! — slabe i nedužne žene u svoju kuću, u zatvor! Nu i mi smo božji stvorovi i u naših je žilah uzavrela krv! Bijasmo mirni, molili smo, al da, oni pogazili zakon! Švaba ostaje Švaba, to je stara stvar i sve starijom biva. Jošte smo molili, ali sve u vjetar; nikako nisu htjeli pustiti žene. Nu vidi vraga! Ludo diete razbilo staklo na prozoru financijalne postaje, kad eto mrki se delija ukaže na prozoru i prieti nam: „Razidjite se, ili pucam!“ Jadna mu majka, ta nismo zecevi! Da ne bude krvi, razoružasmo deliju. Evo, gospodo, ovako je bilo. Ako vam je stalo do spasa duše, a vi ne vjerujte lažima. Bog me je čuo, nije li istina, što sam rekao, ne vidio nikad lica Gospodnjega! — završi Špiro i preda puške žandarom, koji ga osorno i mrko pogledavahu.

— Tako je! Tako je! Živio Špiro! — zaori narod.

Komisija se čudila. Špirova se četa razišla, a u kuću ušli su: župnik, Mato, povjerenstvo i žandari.

Jelka i udova udare u plač. Jedan od žandara pristupi k djevojci i htjede joj zakovati ruke željeznim lančićem. Jelka vrisne.

— Oh, Bože, pomozite mi siroti!

Župnik i Mato postave se pred žandara i kažu mu:

— Gospodine, ne treba!

— Oprostite, služba . . . — promuca žandar.

— Jamčim vam mojim životom, da ne će uteći, — umiri ga trgovac.

Pristav pogleda žandare i reče njemački:

— Ne treba. Jedan neka ostane ovdje, drugi će s nami na lice mjesta.

Žandar spravi lančić.

— Oh, Bože, Bože! — uzdisale su raztužene i prestrašene žene.

— Da, da, u Boga se uzdajte, u dobroga Boga! — reče župnik. — On vidi vaša ranjena srca, on zna, da niste ništa sagriešile. Danas teku iz vaših očiju suze žalosti, nu opet će vam sinuti sunce radosti. Jelko, još si tako mlada, a već tako nesretna. Nemoj podleći svojoj boli i svojoj težkoj tuzi. Iz te kušnje izaći ćeš oplemenjena, jer plemeniti i dobri samo su oni, koji, jer su nevini svaku bol i muku strpljivo podnašaju. Ljudi, kojim je Bog očuvao srce od himbenosti i od zlobe, svi će s tobom dieliti tvoju kušnju, svi će te žaliti, a oni, koji su po tebe došli, sluge su carske, dobri su ljudi. Oni će te sa sobom odvesti, odielit će te od tvoje majke, samo da te uzvise i podignu pred himbenim svietom, koji mrzi sve, što je kriepostno. Jest, draga Jelko, odvest će te sa sobom, da te proglase nevinom, jer ti si nevina. Tvoje poštenje zasjat će tada kao sunce i zablieštiti zlotvore. Siroto moja, dogodila ti se nesreća,

svi ljudi ne boje se Boga. Ti bi sama o sebi sumnjala. nu Bog i carevi zakoni uzimaju te u svoju zaštitu, da ti pomognu, da te utješe, — svrši župnik, a oči mu se zaliju suzami.

— O, hvala vam, hvala vam, dobri gospodine župniče! — jecala je Jelka.

— Daj, diete drago, otari suze, ne žalosti svoje uboge majke. Čujete, Mato, — okrene se župnik trgovcu, — vi i ja izpratit ćemo Jelku do Voloskoga.

— Hoćemo, hoćemo, — odmah prihvati trgovac. Glas mu drhtao.

— Dobri Bog neka vam naplati! — uzdahne udova.

— Ja ne poznam veće sreće, nego kada mogu utješiti ucviljene duše. Ne mora li moj život biti posvećen ljubavi i požrtvovanju? Tonko — nastavi župnik. — Bog vam je k sebi uzeo muža, a sada hoće da vas odieli od vaše mile Jelke. Sladko čuvstvo nade obuzimlje mi u ovom času srce. Sied sam i jednom nogom već u grobu, ali se ipak nadam, da ću s vama živ i zdrav dočekati sretnije dane.

Svi bijahu ganuti, slušajući dobroga pastira.

Župnik je ostao uz Tonku i Jelku. Još su pridošli Marićevi i nekolicina dobrih ljudi. Mato je otišao s povjerenstvom pod klisure sv. Marije. Putem pripoviedao je sudbeni pristav trgovcu o izvješću, koje su dobili u Volosko. On reče, da ne može pojmiti, kako je mjestni glavar Vranić mogao onako ocrniti djevojku, koja je sigurno pravi angjeo nevinosti i dobrote.

— Naš je glavar pošten čovjek, — reče Mato Stanić, — nu pošto je obćinski pisar bio sa mnom na Rieci, sastavio je to izvješće neki Poher, za kojega mnogi misle, da nije baš pravi čovjek. Žena toga Pohera ne dopada mi se ni malo, a htjela bi udati svoju stariju kćerku za zaručnika Jelke Ljubovićeve.

— Hulje! — smrsi kroz zube sudac ljutito i prezirno i odmah nastavi: — Ali čekajte! U izvješću stoji, da je neki dečko vidio, kako se je Klinster branio i kako ga je djevojka upravo silom na rub stienâ rinula. Nu meni se čini ta stvar veoma sumnjiva, jer nije moguće vjerovati, da je mlada ona djevojka bila jača od stražara.

— A odkuda je sve to onaj dječak vidio? — upita Mato.

— U izvješću stoji, da je ribe lovio upravo pod onimi klisurami, gdje se Klinster ubio.

— Ili je dječak lagao, ili je Poher bezdušna ništarija. Kako je vraga mogao dječak sa obale vidjeti, što se gore nad stienami sbivalo? To nije moguće, to je izmišljotina! — žestio se Mato.

— Bit će lopovština! — zagrozi se prstom pristav.

— Molim vas, gospodine, koliko će dugo trajati iztraga? — upita trgovac.

— To vam ne mogu reći.

— Zar će Jelka do razprave ostati u zatvoru?

— Bit će preslušani svjedoci, pa ako se sud uvjeri, da će se sigurno dokazati, da je nevina, mogli bi ju uz jamstvo, napokon i bez toga, pustiti na slobodu. Kašnje bit će glavna razprava u Trstu.

Trgovcu se razvedrilo lice od radosti, kad je čuo te rieči.

Malo zatim došla je komisija do mjesta, gdje je bio mrtvac, i tu nadju dva stražara, koji su sproveli kišovitu i burnu noć u jednoj špilji pod stienami.

Sudbeno povjerenstvo sastavilo je zapisnik, a za tim bi mrtvac dignut i položen na jaku nosiljku, i tako bi odnesen na groblje, u malu mrtvačnicu. Liečnik, pristav i sami žandari razgledali su obalu pod sobom

i klisurine, te se podpuno uvjeriše, da je izvješće posvema lažno.

Vrativši se u Jasnovo, pozove Mato gospodu pod svoj krov, da ih pogosti. Nije prošlo ni pol sata, povjerenstvo se digne, jer je trebalo čim prije putovati natrag u Volosko.

Mato otidje k udovi, gdje je našao župnika, žandare i druge ljude.

— Hajdmo, Jelko, gospoda nas čekaju, — reče Mato prigušenim glasom.

— Oh, majko moja! — bolno uzdahne Jelka i zagrli majku.

— Jelko, budi pametna! Poslušaj svoga dobroga kuma, — ukori ju župnik ljubezno.

— Oh, Bože sveti, što smo doživjele! — zastenje udova i obadvjema rukama čvrsto se uhvati za glavu.

— Kumo, molim vas! — ozbiljno pogleda Mato Tonku i rukom pokaže na Jelku.

— Ja idem s njom! Ostat ću s njom, sa svojom jedinicom! Ja je ne mogu same pustiti! Nikako ne mogu! — zdvojno reče udova.

— Radi se samo za dva dana; možda će se već sutra Jelka u Jasnovo povratiti, — mirio je Mato udovu.

— Već sutra? — svi se začude.

Sada u kratko izpripovjedi Mato, što mu je pristav kazao.

— Je li tako, dragi Mato? — upita župnik.

— Jest. Sutra, ili najdalje za dva dana, bit će naša Jelka slobodna, — potvrdi trgovac — jer ćemo svi za nju jamčiti, bilo i svojim životom.

— Kume Mato, ja ću zatvoriti kuću, idem s njom, idem s njom! — molila je udova, tarući si suze.

— E, pa dobro! U mojoj je kočiji dosta mjesta, možete sa mnom. A vi, gospodine župniče, ostanite

danas kod kuće, nadjite što više svjedokâ i dodjite sutra na vrieme k sudu. Špiro, vi i još dvojica možete doći mojom kočijom, koju ću vam odmah natrag poslati.

Tako je i bilo.

Već je prošlo šest sati poslije podne. Jugovina je jenjala, ali nebom su se valjali nagomilani tmasti i debeli oblaci. Mnogo ljudi sakupilo se na cesti oko kočijâ. Jelka i majka joj dodju lagano medju župnikom i Matom Stanićem, za kojimi je išla komisija i žandari. Jelka je bila blieda. Lice je na pola rukama pokrila i tiho jecala. Mnogim prisutnim orosile su se oči, kad su ugledali tužnu siroticu. Špiro je svojim očima sipao striele na prozore Poherovih, pa se naglimi koraci uzšetao po cesti. Bio je ljut, kako ga još nisu vidjeli. Mrko lice trzalo mu se od jarosti.

Sakupljenomu narodu reče župnik tronutim glasom:

— Braćo, nemojte se žalostiti. Za dva dana Tonka i Jelka vratit će se u Jasnovo.

Nekoliko gologlavih dječaka, obučenih samo u košulju i hlače, gledalo je sav taj prizor sasvim bezćutno. Razširili su noge, prekrižili ruke otraga i ponajviše gledali u žandare, jer su ih zanimale njihove puške i bajunete. Sve već bijaše spremno. Ljudi su se rukovali sa ženami, želeć im sretan povratak. U jednu kočiju sjedne komisija i krene na put. Mato i žene sjednu u drugu kočiju, a uz kočijaša smjestio se žandar. Drugi žandar bio uz komisiju. Bič zapucketa, Matova se kočija pomakne, a Jelka odkrije svoje bliedo i miloliko lice, pogleda Jasnovčane svojim vlažnim, crnim i tajinstvenim očima, tužno se nasmieši i svima dovikne: „S Bogom!“ Konji pojure, Jelka se povuče u dno kočije i srdačno zaplače.

Ljudi su gledali za kočijami, ali nisu drugo vidjeli nego bajunete, kako bi kadšto bljesnule u slabašnom odsjevu sunce, koje je iza oblakâ tonulo u more.

*

IX.

Već je bila debela noć, kad su se dvie kočije zaustavile pred kotarskim sudom u Voloskom. Putnici su izašli iz kolâ, a Mato srdačno umoli pristava, neka se zauzme za žene, da na pristojnom ležaju odpočinu. Malo za tim primio ih prvi sluga kotarskoga suda u svoju vlast. On je bio duša od čovjeka, dobričina, i kao takav obavljao je neugodne poslove tamničarske. Žena mu bijaše takodjer blaga i dobra. Sudac i liečnik najtoplije su mu preporučili djevojku, te su ga umolili, da postupa s njom kao i s njezinom majkom, koja hoće da na svaki način ostane uz svoju kćer, što prijaznije. Kad su liečnik i sudac otišli, plemeniti i bogati Mato Stanić izkazao se naprama tamničaru vrlo obzirnim. Tamničar je poznavao trgovca već mnogo godina. Radostno iznenadjen na izvanredno gospodskoj obzirnosti, zahvaljivao se trgovcu, uvjeravajuć ga, da će sve učiniti, što bude najbolje mogao.

Tamničarov stan sastojao od dvie male i čiste sobice, a od ovih je jednu odmah ustupio Tonki i Jelki. Na brzu ruku priredili su dvie postelje. Jelka i majka joj nisu ni vidjeli sobe, u koju se zatvaraju prosti zločinci. Trgovac je zatim naručio večeru, koja je bila brzo gotova.

Putem od Jasnova do Voloskoga Mato je utješio tužne žene, koje nisu više ni plakale, ni uzdisale. Njima se samo činilo veoma čudnovato sve, što se oko njih sbiva. Kod večere malo su založile, i svaka popila čašu vina. Istom sada upustile su se Tonka i Jelka u razgovor sa svojimi prijatelji, pa su izpripoviedale sve, kako je Jelka ovce pasla, kako su k njima stražari nahrupili i kako su se s njima ponašali. Mato bio prisutan, pomnjivo je slušao, a onu prostu uvredu, koju je stražar Jelki dobacio, zapisao si, što no rieč, za uho.

Primaklo se pol noći, kad je Mato ustao i rekao:

— Drage kume, bilo bi vrieme, da legnete i počinete, jer ste dosta bdjele i plakale. Sutra u jutro doći će amo gospodin župnik, stari naš Špiro i još koji Jasnovčanin. Ne bojte se ništa, dajte se u božje ruke i spavajte mirno.

— Ja ne ću moći spavati! — tiho će Jelka.

— Ako baš hoćete, možemo probdjeti noć. Ja ću ostati s vami, — nastojao je Mato, kako bi bolje ugodio sirotam.

— Nemojte, dragi kume, ta i vi ste umorni. Do sutra ne ćemo umrieti, — zahvali se Tonka.

— Kako god želite, u ostalom, ja vas savjetujem, da legnete. No, draga Jelko, mlada si i izmučena, vidjet ćeš, da će ti doći san.

Jelka je bila vrlo bliëda, a oči joj bijahu crvene od plača i nesna. Mato se s njimi pozdravio, još jednom ih umolio, da ne tuguju, pa otišao u neku gostionu.

Kad je Mato otišao, Jelka i Tonka oćute neugodnu samoću u nepoznatoj im sobici. Kleknu jedna do druge, vruće se pomole Bogu i umorne legnu svaka u svoj krevet, ne ugasnuvši svieće.

Jelka se sjetila svoje sobice i tiho šanula sama sobom:

— Oh, da Ivo znade, gdje se sada nalazim!

Majka ju neko vrieme tješila, a onda su obadvie mirno usnule. I tu noć snivala je Jelka o moru, o brodovih, o zelenom bosiljku. Kadkada se je malahno trznula u krevetu, pa opet dalje spavala i mirno disala. Udovica se više puta probudila, a tad bi se pomolila za pokoj duše svoga pokojnoga muža i opet usnula, slušajući disanje svoje jedinice.

Bilo je već sedam sati, kad ih netko probudio, kucajuć na vratima.

— Tko je? — trgne se iza sna Jelka, pa skoči kao preplašena srna sa svoga kreveta i uhvati majku za ruku.

— Ja sam, ja. Želite li kavu? — upita izvana ženski glas. To bijaše tamničareva žena.

Jelka se umiri i otvarajući vrata izusti:

— Oh, kako smo se prestrašile!

— A zašto? — upita žena tamničareva, kojoj se dobrota zrcalila na licu.

— Pomislila sam odmah na žandare, — odgovori Jelka stidljivo.

— O, ne bojte se, draga moja! Nevinomu se čovjeku ne može dogoditi ništa zla. Poznamo mi ljude, ja i moj Marko. Dosta smo vidjeli svakojakih. Vi ste, draga, svoje poštenje branili, a njega je Bog kaznio. Ne bojte, ne bojte se, drage moje, — tješila ih tamničarka.

— A je li već kasno? Bile smo tako umorne, a prošle noći ni da bi oka zatvorile, — izpriča se udova Tonka, kao da se sramila, što su tako do kasna spavale.

— Što bi bilo kasno! Gospodin Stanić bio pred dva časa ovdje, nu budući da ste spavale, otišao je i kazao, da će se brzo povratiti.

Kad je Jelka širom otvorila prozor i ugledala svjetlost dana, liepo se smirila, te željno čekala poznato i dobro lice svoga kuma i skrbnika, koji se za čas pred kućom pojavio.

— Dobro jutro! Jeste li dobro spavale? — upita trgovac Mato. Bio je veseo i zadovoljan.

— Jesmo, kume, jesmo, — odvrate obadvie u isto doba.

— Eto vidite, ta rekao sam vam, da ste umorne, da vam treba počinka.

Još se koji čas razgovarahu, a onda je Mato otišao, da potraži sudca. Našao ga u maloj kavani, ako

se kavanom može nazvati mala soba, puna dosadnih muha. Mato pozdravi sudca, te ga uze moliti, da bi čim prije svjedoke preslušao.

— A gdje su vam svjedoci? — upita pristav.

— Za jedan sat, nadam se, svi će ovdje biti, — odvrati trgovac sa ljubeznim smieškom.

— E, pa dobro. Govorit ću sa kotarskim sudcem, kazat ću mu sve. Molim vas dakle, gospodine Staniću, da se svi u devet sati nadjete pred sudom, — reče sudbeni pristav.

Mato je bio presretan, jer se sve razvijalo po njegovoj želji. Nije prošlo ni pol sata, a trgovac začuje topot konjâ. Bili su to njegovi konji. Za malo kočija stane, a iz nje izidju: gospodin župnik, Špiro Ostoić, Vranić i mali Jurica, dok je mali Frane sjedio uz kočijaša. Župnik je bio saznao, da su ovi dječaci vidjeli, kad je kapo Klinster pao sa klisurina, za to ih je sa sobom poveo. Udova Štikić nije izprva htjela pustiti svoga sina u Volosko, nu svi izgovori nisu joj baš ništa koristili, jer je gospodin župnik s njom govorio onako, kako bi valjalo, da svi ljudi s ovakovimi babetinami obračunaju.

— Dobro jutro, Mato! — prvi pozdravi Špiro. Na glavi je imao tulac, a na sebi svoj dugački modri kaput.

— Dobro jutro, dragi Špiro! Dobro jutro, gospodine župniče! Liepo od vas, dragi Vraniću, da ste i vi odmah došli! — pozdravljao je Mato nadošle.

— A kako ne bih došao? Sirote žene, jest, prave sirote! — zaklima župan glavom i prodje rukom preko zatiljka.

— Hoće li još tkogod doći? — upita Mato.

— Jest, dolaze obćinski odbornici i još desetak ljudi. I dva stražara od finance sklonuo sam, da amo dodju, — odvrati župnik.

— Možda ćemo još danas svršiti. Ne znam, što bih dao, da uzmognemo još danas sa ženami u Jasnovo! — klikne Mato, tarući naglo ruke od zadovoljstva.

— E, Boga mi, lako bi bilo, da smo u Boki! Ali ovdje ide sve sporo! — ljutio se stari Bokelj.

Malo zatim pridošli su i ostali svjedoci. Bijahu to najugledniji i najpošteniji ljudi iz Jasnova. Srećom prošao tuda i liečnik. Kad je opazio gospodina župnika i trgovca Stanića, pristupio je k njima, te se porukovao. Ovi znajući, da je liečnik sudčev prijatelj, umole ga, neka kod sudca uloži koju dobru rieč. Liečnik bijaše spreman na uslugu i odmah se zaputi ravno k sudcu.

Župnik i trgovac posjete Tonku i Jelku, da im jave sve povoljne viesti. Majka i kći, kad su opazile svoga dobroga župnika, stale su ga blagoslivljati i od radostna ganuća procuriše im suze na blieda lica.

U devet sati već bijahu svi svjedoci sakupljeni u uzkom hodniku kotarskoga suda.

I Jelka i njezina majka dodju, a pratio ih tamničar. Svi ih Jasnovčani odmah obkole, pa ih stanu tješiti, što su bolje znali. Jelka ih zahvalno pogleda i mirno progovori:

— O, sad se više ničesa ne bojim. Znadem, da sam nevina.

Jelka je bila odmah pozvana pred kotarskoga sudca, kojega je već o svem bio obaviestio liečnik i pristav. Sudac pogleda krasnu i milu djevojku, ljubezno joj se nasmieši, da ju osokoli, i reče mirno:

— Sjednite na tu stolicu i odgovarajte jasno na sva pitanja.

Započela iztraga. Jelka je odgovarala mirno, naravno i razgovjetno, te joj se sudac čudio. Pisarevo pero letjelo je po zapisniku.

— Je li se sve baš tako dogodilo, kako ste izkazali? Biste li mogli priseći?

— Bi, gospodine! — mirno odgovori Jelka.

— Dobro! Za sada dosta, — reče sudac i mahne rukom tamničaru, da odvede djevojku iz sobe.

Kotarski sudac bijaše izkusan čovjek i prijatelj svoga naroda.

Za Jelkom dodje na preslušanje stari Špiro. On je izpripoviedao sve obširno i potanko. Sudac ga promatrao nekim zadovoljstvom. Špiro položio prisegu, izgovarajuć svaku rieč veoma svečano. Došav na hodnik, upita ga Mato:

— No, Špiro, kako vam se sada čini naš sudac?

— Boga mi, kao u Boki! — odvrati Špiro i poravna kraj uha uvojak siede kose.

Sada je došao red na maloga Frana. On je gledao živo sudcu u oči i stao kazivati, kako je došao na obalu, kako su ribe lovili, i ovako svrši svoje pripoviedanje:

— Onda, gospodine, onda nam nisu htjele ribe jesti, onda smo htjeli pušiti, ali onda nismo imali žigica, onda me je ugrizao komarac, a ja sam onda njega ubio, je, vidio je Jurica, a onda smo začuli glas Jelkin, pa smo onda na stiene pogledali, a onda, onda pao je kapo od finance, bunf, klak!... Mi smo se onda prestrašili, onda smo ga vidjeli, jest, ja i Jurica, jest, bio je sav u krvi, i vi ste ga, gospodine, drugi dan vidjeli, ne, ne, onaj drugi gospodin od suda, jer vi imate veću bradu.

Sudac je gledao dječarca i uživao u njegovu razlaganju.

U sobu udje mali Jure Štikić. Čim ga sudac počeo izpitivati, odmah je uvidio, da je izvješće lažno. Jurica je plaho izpripoviedao golu istinu i ništa više. Sudac

je svakojako Juricu motao, napokon je saznao, kako je dječarac kod Poherovih pio kavu.

Županu Stipu Vraniću, koji je za Juricom došao na preslušanje, sudac je protumačio izvješće i strogo mu kazao:

— Izpod ovoga izvješća stoji vaš križ. Je li istina, što je tu napisano o djevojci Jelki Ljubovićevoj?

Župan Stipo Vranić prekriži se, zanjiše se, rukom pogladi zatiljak i reče sav začudjen:

— Oh, gospodine sudče, stari Poher drugačije mi je izvješće čitao. Ja, ja, kako da ja o Jelki štogod zla rečem? Jelka vam je prava golubica, ma najpametnija djevojka na cielom svietu. Oh, oh, staroga li lopova! Oprostite, gospodine sudče, da ovako pred vama govorim. Sad i ja vjerujem, što sam već toliko puta čuo, da je Poher ništarija!

Nakon poduljega izpitivanja sudac se podpuno uvjerio, da je Poher velika ništarija.

U sobu udje kotarski pristav i reče sudcu:

— Gospodine, ovdje su gospodin župnik i trgovac Stanić iz Jasnova, i još nekoliko ljudi, koji žele svjedočiti, da je Jelka Ljubović poštena i pametna djevojka.

— Dobro! Neka unidje g. župnik, — reče sudac. — Poznam ga od vida, čujem, da je duša od čovjeka, a Stanić uživa obći glas poštenjakovića.

Župnik udje, predstavi se sudcu i tada stane opisivati Jelku, vjerno i točno. Nije mogao, da se je dosta nahvali.

Pisar već je bio izpisao nekoliko stranica.

Kašnje došao je pred sudca trgovac Stanić, zatim ostali Jasnovčani. Svi su jamčili svojim imetkom i svojim životom, da je Jelka nevina.

Osim župnika i Stanića svi su svjedoci izašli iz sudčeve sobe. Sad uzmu ovi moliti sudca, da Jelku

pusti na slobodu, jer da se ona ne će nikud iz Jasnova udaljiti.

— Dobro, gospodo. Imao sam tečajem preslušavanja prilike uvjeriti se, da je Jelka Ljubovićeva nevina. Jedini je svjedok Špiro Ostoić, a čemu bi on krivo prisegao? Gledajte, gospodo, da se djevojka iz Jasnova ne udalji.

Župnik i trgovac toplo zahvaljivahu sudcu, što je pustio Jelku na slobodu, a on im ponovno reče:

— Zašto da bude sirotica zatvorena? Čitava stvar posve je jasna. Kako već rekoh, ne bi bilo dobro, da se udalji iz Jasnova, jer ju možemo trebati i prije konačne razprave, koja će biti u Trstu.

— Hvala vam, najsrdačnija hvala, gospodine sudče! — nakloni se Mato i odmah zatim doda: — Danas je već kasno, doći ću drugi put, da tužim stražare, koji su bez ikakova razloga toli prosto uvriedili Jelku.

— Dodjite, kadgod hoćete. Danas je već prekasno, podne je odavna prošlo, — reče sudac i pogleda na sat. Zatim dade pozvati tamničara i naloži mu:

— Pustite na slobodu Jelku Ljubovićevu.

Tamničar se nespretno nakloni i ode.

Župnik i trgovac se oproste sa sudcem i posve zadovoljni odu iz ureda. Na hodniku sastali su se s Jelkom, njezinom majkom i ostalimi Jasnovčani.

— Vjeruješ li sada, draga Jelko, da ćemo još danas u Jasnovo? — pogladi Mato Stanić Jelkinu crnu kosu.

— Vjerujem, vjerujem, dobri moj kume! — uzvine Jelka zahvalno svoje oči na Matu. Njeno je lice prosinulo tajnim blaženstvom, pa se nehotice smiešila od unutarnjega zadovoljstva.

Taj dan bijaše jedan od veleznamenitih u životu Stanićevu. Da dovede Jelku u Jasnovo u podpunom

slavlju, najmio je u Voloskom četiri kočije. U tom slučaju nije Mato žalio, što će izdati do trideset forinti.

Oko dva sata po podne odjurilo je iz Voloskoga pet kočija. U prvoj, vlastitoj kočiji, sjedio je Mato, župnik, Tonka, Jelka, i uz kočijaša mali Frane. U ostalih kočijah razmjestiše se Špiro, glavar Vranić i ostali Jasnovčani.

Upravo je sunce zapadalo, kada su nekoji dječaci, koji su se na cesti pred Jasnovom igrali, začuli topot konjâ i štropot kočijâ. Dječaci se okrenu, odakle se čuo topot, pa se začude. — Jedna, dvie, tri, četiri, pet! „Pet kočija dolazi, jedna za drugom!“ kliknuše svi u jedan mah. „Jelka dolazi! Jelka dolazi!“ uzvikali se dječaci. Prozori se otvaraju, ljudi izlaze na cestu, jest: pet kočija, deset konja, još nevidjena stvar u Jasnovu. Kad je posljednji put bio biskup u Jasnovu, bile su samo četiri kočije!

Konji frcaju, koža im se dimi, putnici izlaze: Mato, župnik, Tonka, Jelka, da, Jelka, i drugi.

— Živjeli! Živjeli! Dobro došli! — radostno zaori kliktanje.

Ljudi obkole putnike, pitaju ovo i ono, Jelka se svima sretno smieši, udovici suze same od sebe naviru na oči, Mato sav drhće od radosti, a mali Frane živo pripovieda:

— . . . jest, onda me je sudac pitao, onda sam rekao, onda, onda su išli drugi u sobu.

Špiro smrštio čelo, ljutito upravio svoje zenice u prozore Poherovih, pa viče, izazivajuć ih:

— Ništarije, lažci, protuhe! Da smo u Boki, mjesec bi vas pozobao!

Razdragan narod izpratio Jelku do kuće, gdje ju plačući dočekala i ogrlila Ivana Marićeva.

Sve se više prikupljalo naroda i svud se klicalo:

— Živio Mato! Živjela Jelka!

Nešto ljudi sabralo se pred kućom Poherovih i začuli se povici i prietnje:

— Mrcine, van iz Jasnova! Idite, od kuda ste i došli! Ništarije! Lopovi! Nosite se iz Jasnova, mi vas ne trebamo!

Onuda su prošle dvie, tri žene, pa su progundžale:

— Nije baš liepo vriedjati tako mirne i poštene ljude!

Neke žene su to čule, uzbjesnile se i počele vikati:

— A, a, vidite ih, ovo, ovo su prijateljice Poherovih! O, vi gadovi, sram vas bilo! Prodale biste dušu za zdjelicu kave!

Udova Stikićka stane psovke odvraćati i oko sebe pljuvati. Sve žene još više pobjesne, pa se stanu tući, grebsti, vući za kosu, pljuvati jedna drugoj u lice. Jedni mužkarci su se ljutili, drugi smijali i podjarivali:

— Udri! Udri bolje po mrcinah! Pravo im je, to su i zaslužile!

Djeca plaču, vrišču, deru se i traže majke. U to dodje župnik, pa ih jedva jedvice umiri, jer kad narod sjekne voljom, kad se uzplahiri i uzbuni, težko se podaje razlogu.

Udova Štikićka, sva razkuštrana, smugnula u jedan klanac, i iduć kući, još je razderanim glasom vikala, kako će ići k sudu, pa makar i pred samoga cara. Žena pobjesnjela, sva se tresla od jada, već je bila sasvim promukla. Mužkarci su se za njom ogledavali, smijali su joj se i dovikivali joj porugljivo:

— Hudobo, nosi se kući, da te ne vidimo! Strašilo, stara vještice!

Štikićka, došavši na prag svoje kuće, još je kričala i pištala:

— Evo, ovo vam je vještica i strašilo! — Pri tom se žestoko udarala obadvjema rukama po onom dielu tiela, radi kojega ima tako malo poštenih ljudi na svietu i radi kojega se izkrivljuju i gaze, već u zametku, ćoravi i kilavi medjunarodni ugovori! . . .

Poherovi silno su se prestrašili i od straha u pivnicu zatvorili. Jasnovo se napokon umirilo, svuda u klancih zavladala tišina, kao na bojnom polju . . .

Kad je Jelka stupila u svoju sobicu, srce joj je od radosti naglije zakucalo. Odmah je opazila svoga maloga, sgurenoga kanarinca. Pristupi krletci, a ptičica digne glavicu izpod kreljuti i veselo zaprhuta. Jelka otvori krletku, a žuti kanarinčić prhne joj na grudi i stane ju gledati svojim očicama. Ona ga uzme u ruke, počne ga dragati i cjelivati i najsladjimi riečmi moliti, da joj oprosti, što je na nj bila zaboravila. Dade mu hrane i svježe vodice, pa ga opet pusti u krletku, a onda podje, da zalije svoj bosiljak . . . . .

Jelki se pričinilo, kao da nije Bog zna koliko godina vidjela svoje sobice. Sve je razgledala, a zatim legla u svoj čisti krevet. Sada je u svom srcu osjećala neopisivo blaženstvo. Godilo joj njezino pokrivalo, koje se toli prijatno priljubilo uz njeno punano i jedro tielo. Ona se svesrdno pomoli Bogu, legne na bok, pokrije se preko ubavih ramena, glavicom joj se razrojio roj nježnih i sladkih misli, koje su ju doskora uljuljale u miran i spokojan san. Prvi san bijaše tvrd, nu kad se već bila liepo odmorila, prama zori, salietahu ju neke crne slike. pred svojim zatvorenim očima vidjela je tamne zidove, visoke stiene, mrtvace, ali sve je to naglo izčezavalo pred ljepšimi i radostnijimi sanci.

Mirno se more bajno našarano ljeskalo pred njenom zaljubljenom dušom, svuda su se milovidno izdizala biela jedra, odrazivajući se veselo u bistroj i zamamljivoj

vodi. Daleko na kraju prozirnoga i plavetnoga južnoga obzorja pomalja se velik jedrenjak, sunce ga miluje i cjeliva svojimi zlatnimi traci, poldnevni topli vjetrić nadima mu biela jedra, a krasan crnooki mladić upire s njega svoje žarke zenice u Jasnovo, radostno se smieši i maše zelenom grančicom bosiljka, kao da nekoga pozdravlja. Brod ponosno jedri, lagano puzi po modroj morskoj površini, oko njega more se srebrnasto pjenuška, a sve obale drage domovine njemu u pozdrav naglo se izkitiše zelenim bosiljkom . . .

X.

U Jasnovu je opet stari vladao mir. Jelka je opet pasla svoje ovčice, ali ne sama, nego skupa s malim Franom. Razgovarajući se s dječakom, uviek bi nekako navela razgovor na svoga Iva. Već je bila dva puta pozvana na Volosko, ona i njezini svjedoci, ali već se nije ništa bojala, kad bi došao kakav poziv.

Mato bijaše medjutim utužio stražare radi uvrede, nanesene Jelki. Stražari bijahu pozvani k sudu, isto tako i Jelka sa svojom majkom. Financi nisu mogli ni mrve zaniekati. Sudac ih je pitao njemački, kakvim i kojim su pravom mogli uvriediti čestitu djevojku, dobaciv joj onolike užasne pogrde. Stražari, našav se u škripcu, izdali su staru Poherovicu, koja je njima, kao i pokojnomu Klinsteru, onu podlu basnu o Jelki izpripoviedala. Stražari bijahu zaprisegnuti.

Za tjedan dana bijahu opet stražari k sudu pozvani, a s njimi gospodja Rezi i Fric Poher. Kad je stara blebetuša uvidjela, o čem se radi, probliedjela je na smrt. Poherovica, vijugajući amo i tamo, napokon je priznala, ali je uplela u svoje izpričavanje neka imena, u prvom redu udovu Štikićku. Stara se Poherovica raz-

žestila na stražare, i zaboravivši se posvema, prosula u krupne:

— Evo, gospodine sudče, ova ništarija, ovaj nitkov ovdje zaveo moju kćerku Luizu, silom ju je zaveo, a sada je sirota noseća!

— To amo ne spada! — odsieče sudac i dade nalog, da ju s mjesta zatvore.

Gospodja Rezi tulila je i urlikala, nu bez uspjeha. Odvedoše ju u zatvor.

Na red došao Poher radi lažnoga izvješća. On je sve odmah pripoznao i izpovjedio, da ga je na sve žena nauckala. Molio je sudca ovako i onako, da ga poštedi, da mu se smiluje, nu sve uzalud. Sudac bijaše otmjen čovjek, nije želio, da bude gospodji Rezi dosadno, za to joj je poslao njezinoga Frica, da jedno drugome krati vrieme i vida srca rane. Fric se pokunjio, vukao se lagano k svojoj ženi, kao da ide na vješala. Uz dragu Rezi mnogo mu dlaka ponestalo iz dugačke žute brade, a bilo bi i više, da nije bilo jakih tamničarevih mišica. Pravo čudo, da nije Fric poludio!

Kašnje bijahu oni stražari iz Jasnova odpravljeni, obćina Jasnovo kažnjena bi radi gungule, a iz obćinske blagajne platilo se šestdeset i pet novčića za razbijeno staklo.

Kad se u Jasnovu saznalo za sve, što je Poherovica o Jelki, o župniku i o Matu govorila, u pučanstvu je zavladala najveća ogorčenost proti toj sablažnjivoj obitelji. Da nisu župnik i trgovac uložili sav svoj upliv, u Jasnovu bilo bi došlo do ozbiljnih izgreda. Župnik se brinuo, da utješi sirotu Jelku i njezinu majku, koje su se bile silno raztužile, kad su čule, što je o njima brbljala ona bezdušna babetina.

Fric i Rezi Poher, nakon pretrpljene kazne u zatvoru, povrate se u Jasnovo, ali su se morali brzo uvje-

riti, da im tu više obstanka nema. Nisu se smjeli pokazati ni na kućnim vratima. Napokon pokupiše sve svoje stvari i odoše ladjom na Rieku. Narod ih popratio urlikanjem i zviždanjem, a oni, ne ogledavajući se ni desno ni lievo, žurili su se k moru, samo da se čim prije odtisnu od toga prokletoga gniezda.

Čim je Poherovih nestalo, Jasnovčani su slobodnije disali, jer je nestalo mòre, koja ih je dušila. U Jasnovu je opet vladala posvuda ljubav, svi ljudi bili su susretljivi i dobri. Gdje su Poherovi razapeli svoje crne čadore, koji li su kraj usrećili svojim došašćem, ljubezne čitateljice sigurno ne zanima.

———

Već su bila prošla dva mjeseca, da je Ivo s brodom „Emom“ iz Rieke u Boston odjedrio, kadno stignu u Jasnovo pozivnice za konačnu razpravu u Trstu. Pozvani bijahu Jelka, Tonka, Špiro, Jurica, Frane i Vranić. Mato se pridružio, da prati žene, i tako je imao obaviti neki svoj trgovački posao u Trstu. Gospodin župnik sa svima se liepo pozdravio, zaželio im sretan put, preporučio im, da se pouzdaju u božju dobrotu, i zaključio, da se nada, da će sve izpasti po njihovoj želji.

Putnici odu ladjom na Rieku, a odanle parobrodom u Trst. Frane i Jurica samo su se divili velikoj ladji, koja toli brzo plovi bez vjetra i bez jedara: Jelka bijaše zamišljena, možda više, nego obično. Ploveći kroz Vela Vrata promatrala je svoje drago Jasnovo na okomitih klisurah, pa svoju kućicu i kućicu svoga Iva. Vrieme bijaše krasno, a more mirno i prozirno.

Sliedeći dan doplove u luku veseloga Trsta. Svi su se nastanili u gostioni kod „Crnoga Orla“, gdje je Mato običavao odsjesti. Drugi je dan bila konačna razprava kod zemaljskoga suda. Jelka se hrabro ponašala, jasno

odgovarala, nikad se nije zbunila, te su se svi divili njezinomu naravnomu razboru i njezinoj savršenoj ljepoti. Jedan od ponajboljih tršćanskih odvjetnika bio je njezin branitelj.

Trgovac Mato Stanić htio tom prilikom obaviti nekoje svoje poslove, s toga se žurio sad u ovu, sad u onu trgovačku kuću.

Na prvi dan razprave, umoran od hoda i svakojaka posla, navrne se Mato Stanić u kavanu „Specchi“. da se mrvu odmori i da zaviri u novine, ima li što nova u svietu. Kad je popio čašu vode i odložio novine, ogleda se kavanom i najednom opazi nedaleko sebe čovjeka, koji kao da mu je bio ponešto poznat. Lice mu bijaše od sunca pocrnjelo, koža dosta navorana, a brada se već jako prograšala. Moglo mu biti oko šestdeset godina. Odjeven bijaše na gradsku. Taj čovjek slučajno opazi Mata, pa zaustavi na njemu svoje veliko crno oko, kao da se bio zamislio. Opet se gledaju i gledaju, neznanac kao da se smieši, a Mato, čim ga više motrio, tim je jače bliedio. Neznanac lupi se naglo rukom po čelu, kao da se nečemu domislio, ustane, upravi svoje korake prama Matu Staniću, koji ga okamenjen gledao i sav drhtao.

— Mato, dragi moj Mato! — uzklikne neznanac i hoće da ogrli trgovca Stanića, koji se trzne i udari korak na se.

— Mato, što me ne poznaš? Što ne poznaš više svoga kuma? — pitao je neznanac u čudu.

— Oh, Bože, — prekrsti se Mato — al ti si se . . . ne doreče Mato i uhvati se rukom za oslon stolice. Bio je smrtno probliedio.

— Varam li se možda? Nisi li ti Mato Stanić iz Jasnova? — pitao je neznanac. Nije pojmio, zašto se trgovac Mato tako silno prestrašio.

Svi ljudi u kavani bijahu uznemireni ovim prizorom. Napokon izlane Mato:

— Jest, ja sam Mato Stanić.

— Iz Jasnova? — pohiti neznanac.

— Iz Jasnova, — kimne trgovac.

— Amo, kume, brate, da se pozdravimo i nakon dugo vremena od srca poljubimo! — veselo progovori neznanac i baci se Mati Staniću oko vrata.

Trgovcu stinu krv u žilah.

— Zar sam se tako promienio, da me ne možeš upoznati? — pitao neznanac, tarući suze.

— Mi smo mislili . . . zapne Matu rieč u grlu.

— Što, što ste mislili? . . . Što mi radi žena i diete? . . . Reci, dragi Mato, što je, kako je? — pitao je i čudio se neznanac, milo gledajuć trgovcu u oči.

— Ti se, ti se dakle nisi . . . ne svrši Mato.

— Što nisam?

— U . . . u . . . utopio! — izusti Mato, drhćuć.

— Ja utopio!? A, sad razumijem, zašto me se tako plašiš! Ne, Mato dragi, kako vidiš, ja se nisam utopio. Živ sam, hvala Bogu, i zdrav, — govorio je Mirko Ljubović, otac Jelkin, koji je pred dva dana iz Amerike u Trst doplovio.

Mato se sada u nj zagleda, suze mu naglo skoče na oči, baci se prijatelju oko vrata i radostno zajeca:

— Oh, Bože, što sam doživio! Jest, Mirko, ti si, poznam te, poznam te! Javljeno nam je bilo, da si se utopio.

— Kako bih se utopio, kad evo me pred tobom živa i zdrava! — čudio se Mirko.

— Vidim, vidim. Sve ću ti kazati, a ti tad sudi, kako se ne bi čovjek prestrašio! — govorio je Mato, stišćući ruke svoga kuma i opipavajući ga, kao da se želi osvjedočiti, nije li pred njim čiji duh.

*

Oba se umire, pa se počnu razgovarati. Mato izpripovjedi Mirku sve o njegovoj tobožnjoj smrti, kako su dobili najprije list, kako je došla ona viest, da se utopio, i kako je napokon došla njegova škrinja, u kojoj je bio i njegov mornarski putni list.

Mirko odmah shvati cielu stvar, pa zaključi:

— Sad sve razumijem! Sve je kriv moj putni list. Gle, siromah, žao mi ga, bio je pošten čovjek!

— Koga ti je žao? — presieče mu rieč Mato.

— Ma žao mi je prijatelja, koji se je, kako od tebe čujem, utopio. Dokaz, da se je utopio, upravo je moj putni list, što se našao u njegovoj škrinji, medju njegovom robom. Evo, dragi Mato, da ti u malo rieči kažem, što je na stvari. Kako znaš, bio sam u Valparaizu, gdje sam trgovao, uz to držao malu gostionu. Bit će oko devet mjeseci, što sam tebi i ženi pisao, da ću kući doći. Nekoliko dana zatim, bilo u večer, dotrči k meni prijatelj Dalmatinac, pa me umoli, da mu odmah dadem svoj putni list, jer da mora pobjeći iz Valparaiza. A znaš li, što je počinio? U nekoj gostioni nehotice je ubio nekog englezkog mornara. Da ga izbavim Bog zna kakovih neprilika, dadoh mu svoj putni list, da se tako uzmogne ukrcati na koji brod pod mojim imenom. Kašnje su ga tražili svuda, ali uzalud, jer se već sliedeće jutro pod mojim imenom ukrcao. Bio je mojih godina i crnomanjast, baš kao što sam ja. Taj moj prijatelj zvao se Lipović, s mojim putnim listom postao Ljubović, a Ljubovića nije nitko tražio. Brod, na koji se bio ukrcao, ne varam li se, bio je španjolski. Kako sada od tebe čujem, onaj se brod razbio, a Lipović se utopio. Konzulati našli su putni list, a budući da je glasio na moje ime, javilo se sasvim naravski, da sam se ja utopio. Je li ti sada sve jasno, dragi Mato? — završi Jelkin otac.

— Razumijem, razumijem, — klimao je Mato glavom, saslušáv pomno svaku rieč, što je Mirko izustio. U isto doba je razmišljao, što bi Mirku kazao o ženi mu i Jelki. Brzo se odlučio, da će šutjeti, dok se ne svrši razprava.

— A što mi ti, dragi Mate, radiš u Trstu? Kada ćemo u Jasnovo? . . . Ele, ele, sirota moja žena! No, reci mi, što je, kako je, je li moja Jelka odrasla? . . . Ah, sirotice moje, bit će se dosta naplakale, kad su čule, da sam mrtav! — uzdahne Mirko Ljubović.

— Dosta su se za tobom naplakale i natužile tuge. Tvoja Jelka! Hoćeš li čuti pravu istinu? Najpametnija je i najljepša djevojka u Jasnovu. Doskora slavit ćemo pir! — naraduje se Mato.

— Zar moja Jelka? Ona će se udati! A za koga? — upita Mirko.

— Za Marićeva sina Iva. Vjeruj mi, pošten je to mladić. Pred dva mjeseca odjedrio je za Boston.

— A kako moja Tonka? Je li mi zdrava?

— Nije zla, hvala Bogu. Radi i tuguje za tobom. Reci mi, dragi Mirko, što si radio toliko vremena na putu, jer je već devet mjeseci prošlo, što si pisao, da ćeš krenuti kući?

— Pred šest mjeseci odplovio sam iz Valparaiza. Dulje vremena zadržali smo se u Montevideu, jer je bilo popravaka na brodu, iza žestoke oluje, koja nas zatekla. A ja sam pisao Tonki, kad sam se već bio posve spremio za put, — razloži Mirko.

— Taj list nije stigao u Jasnovo, — reče Mato.

— E, onda se izgubio, — podigne Mirko ramena.

— Sad bi valjalo, da ti obaviestim ženu i kćerku o tvom dolazku, i to veoma oprezno, jer ne bih želio, da se preplaše, kao što sam se ja preplašio, — nasmieši se Mato i stisne Mirku desnicu.

— Sve ćemo učiniti! — prihvati Mirko sa žarom. — Glavna je stvar, da sam živ i zdrav.

Nakon duga razgovora reče trgovac Stanić, da ima nešto posla, kojega ne može odložiti, nu da se svakako nada, da će se pred večer još sastati u istoj kavani. Bilo je oko pet sati. Mato je otišao ravno do gostione, gdje je odsjela Tonka sa svojom jedinicom. Srce mu je naglo i silno kucalo, bio je jako uzrujan. Kad je došao pred vrata gostione, opazi, da je previše uzrujan, da se mora umiriti, za to se prošetao ulicom. Kad je napokon ušao u gostionu, te se sastao s Tonkom i Jelkom, odmah opaziše njegovu uzbudjenost. Jelka mu se nasmieši, pa ga upita:

— Što je, dragi kume? Kako nam veselo izgledate!

Mato im počne govoriti o neznatnih stvarih, pa o razpravi, a najposlije reče: — Draga Tonko, sutra će se svršiti razprava, a Jelka će biti nevinom proglašena. Kako bismo tek onda svi veseli bili, kad bi i vaš muž, a moj kum Mirko živ bio!

Mati se lice zažarilo, a oči čudno sievale.

— Bog mu dao duši naužívati se raja! — uzdahne udova i pogleda u vis, a Jelka zamišljeno otare suzu, koja joj se bila zaustavila na licu.

Mato uze sada živahno govoriti o svih mogućih slučajevih, kakovi su se često dogodili i još se svaki dan dogadjaju, gdje jedan mornar dade drugomu svoj putni list, i kako se radi toga dogadjaju kadšto najveće pometnje i zablude, pa nadoveže sa žarom:

— Jest, vidite, draga Tonko, ja vam ne znam, kako je to došlo, niti koji bi tome uzrok mogao biti, ali nekakvo čudnovato čuvstvo napunja mi dušu, pa mi ulieva nadu, da je vaš Mirko živ. O tih putnih listovih već sam toliko čuo pripoviedati! Jelko, da nam

Bog dade i tu radost doživjeti, reci, dušo, što bi ti učinila? — upita Mato drhtavo i tronuto.

— Na toj sreći hvalila bih Bogu dan i noć, jer bih bila najsretnija kćerka na ovom svietu! — s velikim ganućem i uzhitom odvrati Jelka.

— O, moj dragi kume, ne ćemo mi te radosti nikada doživjeti! Sagnjile su mu već i kosti u moru. Dosta sam jadna plakala i za nj se Bogu molila! — iz dubine duše uzdahne Tonka, a krupne suze procuriše joj niz bliedo i uvelo lice.

— Vidite, draga kumo, danas mi je tako pri duši, da bih se ćak okladio, da je Mirko živ. Uviek o njemu sanjam, uviek mi dolazi na misao, pa od tuda zaključujem, da on mora biti živ.

— E, pa i to bi moglo biti, — svede Jelka svoje za čudo crne oči na majku i nakon kratka muka nastavi: — Možda se je upravo s otčevim putnim listom štogod dogodilo.

Udova zalomi rukama i težko uzdahne, skretajući glavom, kao da ne vjeruje.

— Čujte i ovu! — pohiti Mato. — Govorio sam danas s nekim mornarom iz Lovrane, a taj pozna Mirka. Rekao mi je, da dolazi iz Genove, gdje je, kaže, pred mjesec dana s Mirkom govorio . . .

— Oh, majko moja! — uzklikne Jelka, presjekavši rieč Staniću, koji odmah nastavi:

— Ja nisam htio onomu mornaru vjerovati; rekao sam mu, da se vara, jer da se Ljubović pred toliko mjeseci utopio . . .

— Ah, dobri Bog znade, koga je on vidio! — tužno mahne udovica rukom.

— Ne, ne, on veli, bez svake dvojbe, da je s Mirkom govorio, — potvrdi Mato Stanić.

— Oh, Bože sveti, kad bi to bila istina! — uzklikne Jelka velikim smilkom.

— Ali čujte dalje! — progovori opet Mato. Glas mu podrhtavao, kao da ga groznica trese. — Malo prije, putem, kad sam amo dolazio, dakle malo prije, našao sam nekoga mornara iz Rieke, koji mi je takodjer rekao, da se Mirko nije utopio, već netko drugi, koji je imao njegov putni list.

Dok je Mato govorio, Jelka je u nj upirala svoje duboke i pronicave oči, ustne joj podrhtavahu, srce joj se širilo od radosti, njegove ju rieči razgrijaše, te od radostna ganuća ne mogaše prozboriti ni rieči.

— Oh, Bože, Bože! — uzdisala je udovica, kao da se budila iz težkoga sna.

— Vidite, draga kumo, vidiš, Jelko, ipak bi mogla biti istina, da ti otac živi ... Čujte ... čujte ... Onaj mornar mi je dapače rekao ... da ga je danas vidio ... jedva izreče Mato, jer mu silno čuvstvo obrvalo dušu.

Tonka je bez daha slušala, upiruć u Mata svoje izplakane oči, a tad najednom izleti joj u grudima zauztegnuti odihaj, pa kao da se preobrazila, sklopi ruke i usrdno umoli:

— Oh, Mato, kume, govorite, govorite!

— Malo prije dva sata ...

— Govorite! — dahne Jelka, sklopivši ruke kao na molitvu.

— Jest, jest, ja sam ... s njim ... govorio, — izprekidano izreče trgovac.

— Moj otac je živ! — uzklikne Jelka preradostnim ganućem.

Udova provali u glasan plač.

— Jest, živ je, ovdje je u Trstu, — uvjeravao je Mato začudjene žene.

— Oh, moj Bože! — odvali se od Jelkina srca. Ona se onesviestila i blieda klonula na pod . . .

Mato brzo podigne Jelku i položi ju na divan, te pozove:

— Tonko, pomozite siroti!

Majka, sva smućena od prevelike i nenadane radosti, klekne kraj divana i stane grliti i milovati svoju onesviještenu jedinicu.

Nakon nekoliko časaka Jelka se prene i zašaputa:

— Moj otac živi! Ivo! Ivo!

— Jelko, dušo, razaberi se! — umiljato bodrio ju Mato, škropeći joj čelo hladnom vodom.

Jelka otvori oči, pogleda do neba milim pogledom, svoju majku, pa Mata, laka rumen zadahne joj jagodice i dragahno prošaputa:

— Je l' dakle istina?

— Draga Jelko, umiri se, budi vesela, ja sam s njim govorio, — ljubezno je govorio Mato.

— Oh, dragi i dobri Bože, neizmjerna je tvoja dobrota! — uzdisala je Tonka.

Jelka podje rukom preko čela i malko se pridigne. Zagleda se u majku i u svoga dobroga kuma i milo im se nasmieši. Zatim pokrije oči rukama i prolije tople i obilne suze . . .

Nakon stanke Mato im je sve izpripoviedao. Žene ga slušahu neizrecivom pomnjom, a tihe suze same od sebe kvasile su im blieda lica.

— Dobri moj kume, idite po otca, recite mu, da smo ovdje, idite, dovedite nam ga! — molila je Jelka tiho i drhtavo.

— Ne, draga dušo, on ne zna, da ste u Trstu. Rekao sam mu, da ste u Jasnovu. Sutra će se svršiti razprava, bit ćeš nevinom proglašena, a ja ću tvome otcu lagano i oprezno sve izpripoviedati.

Pošto su se uzburkana čuvstva ponešto slegla, navališe žene raznimi pitanji: kako izgleda, je li zdrav, je li jako ostario. Napokon počnu lagano shvaćati veliku sreću, koja ih je nenadano stigla. Tonka nije više udova! Jelka nije više sirotče bez otca! Nedavna prošlost pričini im se kao crni san, ta bile su naučene toliko godina misliti na Mirka živa i zdrava, a te misli sad su ih opet zaokupile. Sastanak s Mirkom činio im se sada posve naravan, te su samo izčekivale blaženi onaj trenutak, kada će zagrliti supruga i otca, koga nisu bile dvanaest godina vidjele. U svojoj duši osjećale su nešto, što im je cielo biće izpunjavalo, nešto sladkoga i rajskoga u prevelikoj mjeri; osjećale su, kao da im je srce poraslo, kao da su u njemu sve žilice nategnute, kao da želi puknuti. Ali one u svom srcu ne osjećaju boli, već svesilnu sreću, koja traži, traži oduška, te ga nalazi samo u suzah, vrelih, krupnih, neprisiljenih suzah, koje slobodno izviru iz srca prenapunjena srećom.

Ne bijaše to ona tiha sreća, nad koju se može čovjek uzdignuti i koju može shvatiti i izmjeriti svojim duševnim pogledom. To bijaše golem val blaženstva, koji se je na njih iznenada strovalio. One su se uzalud mučile i naprezale, da mu na vrh izplivaju, jer ih je on sa svih strana zalio i obtočio. Takova sreća ne pruža čovjeku mira i počina; svuda osjeća, da mu je tiesno. Mreža njegovih živaca odviše je malena, slaba i kratka, da se na njoj uzmognu razviti i mirno raztalasati svi osjećaji, koji se silnom brzinom izprepliću, srazuju i odbijaju u cielom mu uzdrmanom biću. Čovjek gine, a ne može da pogine, pjeva i jeca, smije se i suze roni.

Takovo blaženstvo, to je nekako časovito i uzvišeno, ali i razkošno stanje ljudskoga srca, koje se valjda

u trenutcih sladke i savršeno razbludne napetosti na novi život preporadja, pa se tada grčevito stišče i širi, i svom žestinom naglo iz sebe izbacuje sve ostanke kolajuće krvi, svu rdju i sav talog prošlih boli i crnih jada.

Kad su Jelka i Tonka ostale same, samo su se začudjeno gledale. Ćutjele su u svom srcu, da nisu same u tom velikom gradu, možda u njihovoj blizini prolazi Mirko, koji ni iz daleka ne sluti, da su one u Trstu. U sobu su se čuli koraci s ulice. Jelka je kadšto zadrhtala, jer je pomislila: možda prolazi moj otac. One večeri majka su i kći više i srdačnije molile, nego obično, zahvaljujući Bogu na neizmjernoj dobroti.

Medjutim sastali su se Mato i Mirko u kavani, odakle su pošli na večeru. Mirko je neprestano izpitivao o svojoj obitelji, pa o ostaloj rodbini i o znancih, Na mahove pripoviedao je Staniću, što je radio po svietu, kako je živio u Americi i čime se zanimao.

— Dragi Mato, ja bih bio već prije kući došao, ali sam ti naučio koješta po svietu. Počeo sam trgovati, poslovi su išli sretno, a ja, odgadjajuć od godine do godine, istom sada sam se odkinuo od onih strana. Da sam ostao na brodu, bio bih ostao za mladjih dana mornar, pod starost kopač. Sad mi toga, hvala Bogu, ne treba, jer sam, medju nama rečeno, naštedio ipak do dvadesetak tisuća. A što bih bio stekao, da sam samo veslom žuljao ruke? Mi sirote bez škole, bez nauka moramo raditi na brodovih kao robovi i štošta progutati. Nu da ti vidiš amerikansku republiku! A što ćeš, da ti ja kažem, jer to će ti svak reći, koji je ikoliko svieta vidio. Amerikanska republika ima vrlo veliku trgovačku mornaricu, to jest ima svu silu brodova, ali na tih brodovih riedko ćeš naći pravoga Amerikanca osim kapetana. A znaš li, zašto? Jer oni svi rade glavom,

a drugi im narodi služe za mornare, to jest za sluge, koji im stiču svojimi žuljevi bogatstvo. Ja sam to opazio, za to sam se izkrcao, da i ja štogod za starost stečem. Radio sam ti, brate, dvanaest godina. Da, da, dvanaest je godina, što sam otišao iz Jasnova. A ima li što nova kod nas?

— Ne ima ništa, dragi Mirko. A zbilja, ti sigurno ne znaš, da je jedna djevojka u Jasnovu nehotice ubila nekoga kapa od finance, — reče Mato kao slučajno.

— Ne znam ništa. A gdje ga je ubila? — upita Mirko sasvim ravnodušno.

— Iza crkvice sv. Marije. Pao je preko stienâ dolje u šumicu, — zavrti Mato rukama u zraku, kao da pravi okruge.

— A vraga? A koja je to djevojka? — upita Mirko ponešto radoznalo.

Mato je izpripovjedio sve, što se bilo u Jasnovu dogodilo, samo je zamienio Jelkino ime s nekom drugom djevojkom. Mato je veoma pohvalno govorio o djevojci, izticao je njezine vrline i njezino poštenje. On mu je potanko izpripovjedio, kako su se Jasnovčani za djevojku zauzeli, i tako je Mirko sve potanko znao, samo nije znao, da je ona djevojka bila baš njegova Jelka.

— Živjeli Jasnovčani! Boga mi, pravi ljudi! — pohvali ih Mirko i kucne se s Matom, pa odmah nastavi:

— A kada je to bilo?

— Bit će već mjesec dana, — odvrati Mato.

— Je li već osuda pukla? Djevojka bit će po svoj prilici nevinom proglašena, — mislio je Mirko.

— Jest, nevinom je proglašena, ovdje u Trstu, pred nekoliko dana, — živahno odgovori Mato, zadovoljan u srcu, što mu ide sve kao po loju.

— Pa to je sasvim naravno; branila je svoje poštenje i ništa više, — udari se Mirko šakom u prsa.

— Kada je onaj nesretnik zaglavio, bio sam na Rieci, te sam u prvi mah mislio, kad su mi ljudi stali pripoviedati, da je ona djevojka tvoja Jelka, — izusti Mato, gledajuć oštro Mirku u lice.

— Zar zbilja! — nasmije se Mirko. — Pa da je baš i Jelka bila, pravo bi učinila, — slegne Mirko rameni, zapaljujuć smotku.

— Kada ćemo u Jasnovo? Nadam se, da ću sutra obaviti sve poslove. Mirko, počekaj me, pa ćemo zajedno kući. Hoćeš li?

— Meni je pravo, kako je tebi drago, — privoli Mirko.

— E, sad sam se domislio, — takne se Mato prstom čela — mi moramo zajedno kući. Vidiš, ne bih te svjetovao. da ti sam odeš ravno kući. Ostat ćeš liepo sa mnom, doći ćemo kući, kad zanoća, a ja ću tad k Tonki i Jelki, da ih pripravim na tvoje uzkrsnuće, — razloži Mato.

— Dobro, dragi kume, učinit ćemo, kako ti kažeš, — smiešio se Mirko.

Prošlo je pol noći, kad su se razstali dobri prijatelji i kumovi. Za sutranji dan opet su urekli sat, kada će se naći u kavani.

U jutro sastao se Mato i porazgovorio sa ženami, a oko devete ure izpratio ih k sudu. Tu se razpitao, kad će se svršiti razprava. Odvjetnik Jelkin mu reče, da će se svršiti oko podne i da će Jelku za stalno sud nevinom proglasiti.

Oko podne, baš kako je odvjetnik rekao, zaključena bi razprava i Jelka Ljubović bi odriešena svake krivnje i nevinom proglašena.

Mato i svjedoci odvedu Jelku kući. Svima je sievala radost na licu, svi bijahu sretni i zadovoljni, što

se je sve tako liepo svršilo. Jelka i Tonka bijahu neobično uzrujane.

Svjedoci već su znali za dolazak Jelkinoga otca, te nisu mogli da se dosta načude božjoj dobroti. Mato reče svima:

— Svi ostanite ovdje, a ja idem po kuma Mirka.

Mato nadje Mirka na urečenome mjestu, pozdravi ga i reče mu:

— Sjećaš li se jošte, da sam ti jučer pripoviedao o nekoj djevojci, kako je nehotice ubila kapa?

— Kako se ne bih sjećao, što smo jučer razgovarali? — začudi se Mirko.

— Oprosti, kume, nehotice sam te prevario, jer ti rekoh, da je djevojka pred nekoliko dana nevinom proglašena. Zar ne, da sam ti tako kazao? — pogleda Mato Mirku u oči.

— Jest, tako si kazao, — kimne Mirko glavom nekako začudjeno.

— Ali razprava se vodila jučer i danas . . .

— Kako se je svršila? Je li djevojka odriešena? — naglo je pitao Mirko, kao da sluti nešto neobična.

— Jest, pred pol sata, — odvrati Mato, sileći se, da obuzda svoju radost.

— Oni su ljudi po svoj prilici jošte u Trstu. Znaš li, gdje stanuju? — uhvati Mirko Matu pod ruku. Iznenada postao je vrlo uzrujan.

— Kako ne bih znao! — nasmieši se Mato, a na oči izskoči mu suza, koju je vješto sakrio.

— Pa hajde, idemo ih pozdraviti, — predloži živahno Mirko i povuče prijatelja Stanića za sobom.

— Pusti, Mirko, nemoj! — otezao Mato!

— Zašto ne? — čudio se Jelkin otac.

— Odriešena djevojka i njezina majka odviše su slični tvojoj Tonki i tvojoj Jelki, — izusti Mato veoma tronuto.

— Mato! — udari Mirko korak na se. — Govori! Molim te, govori! Slutim već, to je moja Tonka i Jelka! — uzklikne Mirko, radostno gledajuć Stanića, što će mu kazati.

— Da, one su! — dahne Mato i zagrli Mirka.

— Oh, Bože, hvala ti na toj sreći! Mato, hajdmo! Jesi li im kazao, da sam ovdje? — pitao je Mirko, drhćuć od radosti. On je sve brže koracao.

— Još jučer sam im kazao, — zadovoljno odpovrnu Mato.

Malo zatim začule su Tonka i Jelka nagle korake po stubah gostione. Obadvie su bliedjele i drhtale od silne uzbudjenosti. Vrata se otvore. Nakon dugih dvanaest godina ugleda supruga svoga muža, a diete svoga otca. Za čas svi su stajali kao ukopani, a tada mu žena i kćerka padnu na prsi i obaviju ruke oko vrata . . .

Svi prisutni bijahu potreseni u dno duše. Župan Stipe Vranić glasno je plakao. Junački Bokelj kradomice otirao suze, i sjetivši se svoje Boke, neobično mekano prozbori:

— Kod nas u Boki ima svaki tjedan ovakih slučajeva . . .

Sat zatim svi su posjedali oko stola. Mirko je sio izmedju svoje žene i kćeri, koja ga je neprestano gledala svojim žarkim crnim očima. Radost i veselje zrcalilo se na svačijem licu. Isti dan na večer odlazio je parobrod iz Trsta na Rieku i svi odluče, da će tim parobrodom odputovati. Špiro je skočio, da potraži, ima li koja ladja iz Boke. Sreća mu posluži i on se do sita napripoviedao sa svojimi Bokelji, kojih već trideset godina nije vidio.

Jurica i Frane pošli su za Spirom, da štogod vide. Silno su se čudili velikim brodovom. Špiro se svaki čas na njih razljutio, jer su zaostajali u hodu, pa se bojao, da se ne izgube. Napokon mu dodijalo opominjanje i on opali dva tri puta Juricu, koji ga je tad plačuć sliedio. Vranić se bio u vrevi ljudi izgubio. Ljudi su opazili, kako nekoga traži, kako snima kapu. kako gladi glavu, pa su se smijali dobričini istarskomu seljaku.

Mato se bio silno zabrinuo, kako će naći izgubljenoga glavara. Ogledavao se amo i tamo, oštro gledao na križanju ulicâ i pazio, ne bi li ga gdjegod ugledao. Najednom začu, kako netko viče iz svega grla:

— Ej, kume Mato, kume Mato!

Ljudi se ogledavaju i smiju, okrene se i Mato, te opazi Vranića, kako mu kapom maše.

— A gdje ste se vraga izgubili! — veselo će Mato, kad ih je glavar sav zapuhan stigao.

— Pasja noga, ala je taj Trst velik! — zadihavao se Vranić i klimao glavom, vukuć kapu po trbuhu.

Mirko je išao od dućana do dućana, da nakupuje razne stvari za svoju Tonku i Jelku.

Već je bilo blizu šest sati, vrieme polazka. Svi su se približili parobrodu, kojim su imali odputovati, kad li Mato opazi, da opet nema Vranića, koji je još čas prije bio u njihovu skupu Trgovac se obazre, pa ugleda jasnovskoga župana, kako promatra nekakav voz.

— Frane, teci onamo i reci Vraniću, neka se makne, jer ćemo ga drugačije ostaviti u Trstu, — glasno će Mato.

Kad se Vranić doljuljao, upitao ga trgovac:

— A što ste se, Stipe, tako u onaj voz zagledali?

— Nisam se u voz zagledao, nego sam slušao, pa sam se baš čudio. kako oni ljudi govore. Kume Mato.

sve sam ih razumio, a Bog zna, s kojega li su kraja ona dva kočijaša, — čudio se Vranić i klimao glavom.

— Po svoj prilici bit će Kranjci! — pouči ga Mato.

— Jest, kume, mogli biste imati pravo, jer nekako slično govore s onima, što k nama u Jasnovo dovoze lonce.

— Pa da. Nisam li vam već rekao, da su Kranjci? — ponovi Stanić.

Parobrod zviždne po drugi put, a Jasnovčani već bili svi na palubi. Po uzkome mostu ljudi se turaju; netko ulazi, netko izlazi. Zviždne i po treći put. Kapetan zapovjedi:

— Digni most!

Svrdao se zavrti samo jedan put, zamuti more i stane.

— Vucite konop na krmi! — povikne kapetan.

Dim jače zasuklja iz dimnjaka, svrdao opet zamuti more, ali parobrod se još ne miče.

— Odveži na provi! — zapovjedi kapetan.

Dim stane jače sukljati. Kapetan se prigne, položi usta na ciev i zapovjedi ravnatelju stroja: marchez! Svrdao se počeo lagano okretati, ljudi s kraja gledaju, putnici na ladji prolaze im pred očima, svrdao već šumi, vrti se velikom brzinom, a pred parobrodom već se luži more. Brodovi, amo tamo usidreni po luci, izčezavaju putnikom, a male ladje, kojim u blizinu dodje parobrod, na kojem se voze Jasnovčani, silno se zanjišu na valovih, što ih on pravi, režuć more.

Jelka, naslonjena o rame svoga otca, sjetno je i zamišljeno promatrala velike i biele palače, nanizane na obali, i jarbole brodova, koji kao da su se izpremiešali. Parobrod naglo zakrene prama jugu, Trst se sakrije za mali rt, na kojem je svjetionik. Jelka se zagleda u modro i oko parobroda uzpjenjeno more, pa

utone u najsladje misli. Dulje vremena gledala je tako more, najednom se trzne, pogleda naglo otca i duboki joj se uzdah izvine iz grudi . . . .

XI.

U Jasnovu se svi od čuda križaju, svi govore o velikoj novosti! Jedan drugomu ne vjeruje, da je Mirko Ljubović živ i zdrav kući došao. -- Ma jeste li ga baš vidjeli? — Ta da, evo na ove oči! — Ah, nije moguće! — A zašto ne bi bilo moguće! Šeće se klanci, dao mi je ruku, bio je i kod gospodina župnika, vidjeli su ga već toliki kod trgovca Mata. — Čudo! Čudo! Bog sve može! — Sirote žene dosta su se naplakale, a sad eto! Koliko veselja i radosti! Jelka nevina, njezin otac živ i zdrav, a uz to bogat, bogat, možda kao i isti Mato! Tko bi rekao, da se može sve tako naglo promieniti?

Ovako po prilici pitalo se i odgovaralo i razgovaralo po Jasnovu.

Ljudi se s Mirkom pozdravljaju, svi žele iz njegovih ustiju čuti, kako se je ona pometnja dogodila, a on je svakomu morao pripoviedati o putnom listu. Gospodin župnik upisao ga opet u knjigu medju žive Jasnovčane, a pri tom poslu mršava mu je ruka drhtala od unutarnje uzbudjenosti, a debela mu suza kanula na požutjeli papir omašne knjižurine. I sud je pozvao Mirka, ali se on kao pametan čovjek opravdao, pošto je izjavio, da on svoj putni list niti je komu dao, ni prodao, nego da ga je pred mnogo godina izgubio. Mirko bude kažnjen nekakvom globom, koja je pripala blagajni nekoga siromašnoga zavoda. Svota nije bila za nj baš velika.

Jelka je povela otca k crkvici sv. Marije i pokazala mu mjesto, gdje se kapo ubio. Mirko, kao pravi i pošteni kršćanin, nije izustio psovke, već je tiho izrekao:

— Neka mu se Bog smiluje i neka mu oprosti griehe!

Sada je bila u Jasnovu najsretnija obitelj Ljubovićeva. Jelka nije više ovce pasla. Ona je obavljala samo kućne poslove, šivala, vezla i mnogo s otcem razgovarala, a on se je nije mogao dosta nagledati. Kad je bio odplovio za Ameriku, bilo joj je tekar pet godina, pa se još sjećao, kako ju je podigao bio na prsa, da ju izljubi. A sada je njegova Jelka premila djevica, vitka kao jela i tako razumna i dobra. Sretna li otca!

Tonka nije više suze prolievala, bila je sretna i presretna, videći uza se svoga vjernoga druga, koga je ljubila cielom dušom već od svoje petnaeste godine. Bez njega na ovome svietu sve joj bilo pusto, ta kako da bude sretna udova? Jedina utjeha bila joj je njezina jedinica, samo za nju je živjela, a sada je osjećala opet svoju podpunu sreću, koja joj se tako nenadano povratila.

U dvanaest godina Mirko se bio jako promienio, ali njegovo srce ostalo je uviek plemenito: jošte je on ljubio dragu svoju Tonku, na koju je svaki dan u dalekom svietu mislio, starajuć se i neumorno radeć, da joj priskrbi čim ljepšu i udobniju starost. Tonka mu je često pripoviedala sve muke i boli, koje je bila pretrpila u ovo zadnje vrieme. Bilo i prošlo! Ono malo godina, što im je još Bog dosudio, znali su, da će u miru proživjeti. Mirko je znao, da ga Jelka ljubi, on je takodjer znao, da Jelka ljubi Marićeva Iva.

Jednoga dana pitao je Mirko svoga prijatelja Jurja Marića:

— Juro, što misliš, kada će ti se sin vratiti?

— Ne će još; ima ugovor na dvie godine, — zakima Juro . . .

*

— Kako čujem, tvoj Ivo misli uzeti moju Jelku. Dragi moj, more je more, a zlo se lako dogodi. Moja žena mi je rekla, da se Jelka silno boji za Iva, od kad se ono bilo razglasilo, da sam se ja utopio. He, znaš, jedinica mi je, ne ću, da bude uviek u strahu, a već se je i dosta naplakala. Da ti napokon i istinu kažem, nije mi drago, da moj budući zet za dvadeset forinti na mjesec mlati more. Da ja imam sina, ne bi trebao potucati se morem, ali kad ga nemam, ne će li mi tvoj Ivo nadomjestit sina? Ja sam sada sretan, te želim, da što prije ovjenčam sreću svoje jedinice. Slušaj me, prijatelju, piši svome Ivu, neka dodje kući iz Bostona, makar se dovezao parobrodom. Što je moje, bit će Jelkino i njegovo. Piši mu dakle, jesi li razumio? Kupit ću nešto polja, vinograda i šume, pa će tako Ivo imati dosta posla kod kuće. Ali kažem ti već unapred, Ivo će doći u moju kuću, a ti učini svojim baštinikom maloga Frana.

— Brate Mirko, razumio sam te i zadovoljan sam. Pisat ću Ivu, a takodjer očekujem njegov list; bit će dva i pol mjeseca, što su otišli iz Rieke.

Kad je Mirko kući došao, sio je do svoje kćerke, pomilovao ju po licu, upravio svoj pogled ravno u njezine oči i reče ljubezno:

— Jelko, gledaj u me!

Jelka porumeni kao jabuka, ne odvrati ništa, ali nehotice skrene očima na svoj bosiljak . . .

— Jelko, gledaj u me! — ljubezno joj zapovjedi otac.

— Što je, dragi otče? — blistavim očima pogleda Jelka svoga otca, pa se nasmieši.

— Jelko, reci mi istinu, znaš, čistu istinu! Poznaš li ti nekoga . . . nekoga . . . I . . . I . . . Iva Marića?

Jelka ne odvrati ništa, nego savije otcu ruke oko vrata i sakrije svoje lice na širokih njegovih prsih.

— Pozna ga upravo tako, kao što sam ja tebe poznavala, kad sam bila u njezinih godinah, — opazi Tonka, te se milo nasmieši svome suprugu.

— Čuo sam, da je Marićev Ivo vrlo pametan mladić i da mi želi postati zetom. Ali ja mu pomoći ne mogu, Jelka je tvrdoglava, ne će ga te ne će, a mi je, draga moja Tonko, takodjer siliti ne ćemo. Nije ona kriva, što ga ne voli! — šalio se Mirko.

Jelka podigne glavicu, umiljato pogleda svoga otca i proiznese:

— A kad to ne bi bila istina?

— Što kad ne bi bila istina? — upita otac.

— Da ga ne volim, — prošaputa Jelka.

— Ti ga dakle voliš? — otegnuto će otac, kao da se našao u čudu.

— Ta nemoj ju mučiti! — ljubezno ukori Tonka svoga muža.

— A gle, gle, mene su dakle ljudi prevarili! Vidiš, dušo, ja sam mislio, da kum Mato uviek istinu govori! — našali se otac.

— To ti nije rekao kum Mato! — prividno se ljutila Jelka.

— Čuj me dakle, drago diete! Želim ti nešto reći, ali hoću da podigneš glavicu. Ne tako, liepo! Ovih dana pisat ćemo tvome Ivu, da dodje kući parobrodom iz Bostona. Jesi li zadovoljna? — upita otac.

Iz zahvalnosti Jelka ogrli i izljubi svoga dobroga otca, a dvie suze radostnice sruniše joj se niz prekrasno i rumeno lice.

— To si baš dobro namislio, dragi Mirko. O, Ivo je pametan mladić. Ma kô da su se rodili jedno za drugo! — zaglavi Tonka.

Tko da stigne Jelkinu sreću! . . . .

* * *

Gospodin župnik češće je posjećivao Mirka, koji je vriednomu i dobromu starini mnogo i rado pripoviedao o svojih zgodah i nezgodah u velikom svietu. Stari je župnik podučavao Jelku, kad je imao vremena, u čitanju, u računanju i u pisanju, a Jelka je već od prije znala nešto čitati i pisati. Svaki dan iznova čudio se župnik njezinoj bistroj glavici, koja je sve shvaćala brzo i lako.

Juraj Marić bio je pisao svome sinu, da dodje kući. Razumije se, da su Ivu obširno javili, da je Jelkin otac živ, da se vratio kući, i kako i zašto se razglasila njegova smrt. Tko bi opisao radost, kojom je Jelka izgledala Iva!

Koji dan za Božićem stvorio se Ivo u Jasnovu. Jelka nije znala. što bi od radosti počela. Ona se cieli dan šalila, pjevala i zanovietala otcu, koji se morao smijati njezinoj nestašnosti. Možda još nikada u životu nije oćutjela toliko sreće. Svaki je dan postajala krasnijom. Jelka nije više bila poodrasla djevojčica, nego liep i dražestan cviet, na kojem se svačije oko zaustavljalo i opažalo, kako mu se svi čari u najljepšem skladu prekrasno razvijaju. Da je kojemu umjetniku u dio pala sreća, da naslika Jelku, pod tu sliku mogao bi staviti napis: „Božica zdravlja i sreće.“

Ivo je gledao Jelku kao začaran, a ljubio ju tako silno, da se njegovo neizmjerno čuvstvo ne bi moglo nikojom riečju točno označiti. On ju je ljubio!

Čuvstvo, kojim ljube ljudi, kao što je Ivo ljubio, nije ono čuvstvo, koje se dade opisati i sonetom bez repa; nije to čuvstvo, koje se uzgoji u loži kazalištnoj, prenašajuć okom izraze ljubavnih prizora na obljubljeni i vješto koketirajući predmet; nije to ni ono čuvstvo, koje se obično s proračunanom silom izazove i uzbudi na plesovih s neprestanim i otmjenim stiskanjem

ručica, i kojemu kumuju polke, valceri i fijakeri. To sve su gospodske stvari, to jest stvari mistificirane i od naravi udaljene. Ivo je ljubio Jelku onako, kao što je prvi čovjek ljubio prvu ženu, ako je ta prva žena bila liepa i dražestna kao Jelka.

Ivo i Jelka razgovarahu se po čitave satove, srdačno, nježno i naravno. Smiešeći se milo, blaženo su si gledali u crne, jasne, bajne i tihom i mladom srećom sievajuće oči; u presladkoj i niemoj zaboravi nadzemnim se zanosom spuštahu i utapljahu jedno drugome u zaljubljenu dušu, da tu zaplivaju u mirnom moru otajstvenih i vječnih tajna .....

Cjelovi im ne bijahu ni vrući, ni slastni, ni nezaboravni, ni trajni, već nenadani, kao bljesak časoviti i čisti, i sveti kao cjelovi mlade majke, kada si cjeliva prvo diete. Takvi cjelovi traže prozirnu rumen i sladku punoću medenih ustna, ne ginu za onom mekanom i vlažnom toplinom cvatuće, mlade i miloduhe ženske puti, ne, ne, vršak su, izljev su blaženstva, presveti su dodir drhćućih lica, a samo tada vinu se iz srdaca na ustne, kad su ta srca prepuna nadzemne sreće, kad se žele razstavljene duše, našavši se opet u svemiru, dotaknuti, spojiti i jedna s drugom za uviek stopiti.

Jelka i Ivo nisu znali, što su romani, ni što je kazalište, ni što je moda. Oni nisu znali ogovarati ljudî, pa ipak su se mogli razgovarati, naglo, toplo, zanimivo, uviek nešto nova, i uviek su si imali nešto kazati. Samo su jedno poznavali podpuno, a to je bila njihova neizmjerna ljubav, ona nebeska struna, koja je, izpreplitajući cielo njihovo biće, zujila rajskimi i otajstvenimi zvuci, uviek različito, uviek neizcrpivo. I glasoviti je Paganini uživao, gudeć samo po jednoj struni, a koliko ima ljudi, koji udaraju u ljubavi u mnogobrojne nategnute žice, pa ipak se čama i zieva-

juća dosada potajno spusti, cielom težinom na mnogi takav ljubeći se par . . . . .

I gdjekoja sirotica, vlastnica kakvoga staroga i razklimanoga glasovira, po njemu strastveno prebire prstima, pa si pri tom utvara, da silno uživa!

Roditelji mladih zaručnika bijahu presretni, oni su uživali u sreći svoje djece, jer su vidjeli, da su se našla dva krasna srca, koja se sasvim razumiju i koja će se uviek razumjeti.

Napokon odlučiše i dan vjenčanja. Jelka je tako imala mnogo posla, te se je dražestno Ivu otimala, kad bi ju on htio malko zabaviti, a možda i zagrliti.

Jelkin svjedok kod vjenčanja morao je biti Mato, a Ivo zamolio staroga Špira, kojemu je mlada zaručnica toliko zahvalna bila.

Osvanuo napokon i vjenčan dan! Krasno je vrieme. Čitavo se Jasnovo okitilo svečanim ruhom. Mužari i kubure pucaju. Tulac staroga Bokelja sjaji se i blista na suncu. Jasnovo još nije vidjelo ovakovih svatova: ima ih stotina. I Mato iznimno nataknuo tulac na glavu. Trgovac se smije, a drži se, kao da se pomladio, kao da mu je istom dvadeseta za vrat sjela. Glavar Stipe Vranić mudro se brije kraj prozora i nepomično gleda u malo zrcalo. Dan prije zaboravio se obriti, a danas nema ni vremena, pa se u žurbi malo porezao. Deset je sati, zvonovi veselo zvone, pucnjava se razlieže na sve strane, hrvatska se pjesma veselo izvija iz svačijih grudi. Djevojke željno čekaju, da vide, kako će biti nakićena presretna Jelka. Kreće svatovska povorka, jest, ima ih čitava stotina. Eto, eto, već se vidi bieli vienac na Jelkinoj crnoj kosi!

Jelka je stidljivo prolazila oborenih očiju. Svi ju udivljeno gledahu. Djevojke su ganute, ustne im od miline podrhtavaju, u nadi, da će i njima takav dan naskoro osvanuti. Ivo ide ravno, ponosito, na licu mu se sjaji blaženstvo. Jelka najposlije podigne glavicu i pogleda u sviet, u ljude. Njezino je oko bilo sjajnije i kao da je postalo tamnije, no ikad prije. Svi su šaptali:

— Oh, kako je liepa! . . .

Svatovska povorka ulazi u crkvu. Zadnji je Vranić, a do njega je Zvane Cibić, s novim šeširom, ma baš ne posve novim. Poklonio mu ga Mato Stanić.

Sretni mladenci kleknu pred oltar. Župnik ih je blagoslovio suznih očiju i drhćućih ruku . . . . .

Ivo i Jelka Marić pokažu se na pragu crkve. Ganuti su. Njihova je ljubav posvećena, oni su vjenčani.

— Sretno! Živjeli! — snažno zaori iz stotine grla. Mužari i kubure praskaju, pjesma se ori, kolači lete po zraku, dječaci se tuku i koprcaju, da ih uhvate. Špiro se ljuti na dječake, jer smetaju svečanoj povorci. Na predivnom i preobraženom lišcu Jelkinom blistaju se biser-suze, ali ona ih ne otire! . . . Njezino tajnovito oko udivljeno pogledava u taj liepi božji sviet, pogledava u svoj svemir, ne u se, već u blaženoga Iva! . . .

Kuća trgovca Mate Stanića najveća je u Jasnovu. U toj kući, u velikoj i liepo nakićenoj sobi sjajan se slavio pir. Crna su se i biela vina pjenila, nazdravice su se redale, pjesme veselo razliegale. Gospodin župnik ravnao je stolom. Staračkim zanosom oslovio je župnik blažene mladence i uzhitio svatove do suza. I Mato i Špiro držali su velike i srdačne govore. Vranić takodjer počeo govoriti, ali je morao brzo prestati, jer su ga naglo pošiknule krupne suze, silno se uzjecao, tako da ga je od jecanja glas izdao. Sav se narod veselio. Pred kućom zaplesali domaći narodni ples. Svaka se žilica

trese, cielo tielo dražestno podrhtava rumenim seljakinjam. Da su Jasnovčani mogli popiti sve iz Matinih bačava, on bi to bio od srca dozvolio. Mirko, Tonka, Juraj i Ivana gledahu u svoju djecu hvaleći Bogu, što su doživjeli tako radostan dan.

Kasno u noć razstali se svatovi. Mato je izpratio kući staroga Špira, koji je putem pjevao i podcikivao: „Vozila se po moru galija, oj!“ Vranić je nespretno pao, pa si razbio nos. Zvane Cibić nije mogao otvoriti vrata svoje kuće, te je zaspao pod strehom, odloživši najprije vrlo pomno svoj polunovi šešir. Dječaci Frane i Jurica odviše su povukli sladkoga, pa se natrusili. Kad je Jurica došao s pira kući, srdita majka grdno ga natukla.

Te noći, dulje vremena, sjedio je Mato u svojoj spavaonici, zapušio smotku i mislima uronio u svoju prošlost. Sjetio se svojih mladih dana, svoga bračnoga života, razmišljao o ljudskom životu i postao vrlo sjetan...

Nakon duga razmišljanja podje da legne. Približivši se svojoj pustoj postelji, uzdahne duboko:

— U bogatstvu, u novcu nije sreća!

Nikako nije mogao usnuti, sjećajući se živo na svoj vjenčan-dan...

Drugi dan po vjenčanju u sobi vjerenikâ radostno je titralo i zlatnim se sjajem prelievalo sunčano svjetlo.

Jelka se probudila iz sladkoga sna. Blaženo je pogledavala u svoga Iva, stidljivo mu se nasmiešila i nježno ga upitala:

— Ivo, što ti to o vratu na vrbci visi?

— Na brodu sašio sam uvenulu kitu bosiljka, koju si mi, dušo, dala, kad sam ono otišao bio.

— Nemoj je nositi, Ivo moj; sjeća nas na crne dane. Čekaj, dragi, dat ću ti svježu, — reče i podje iz kreveta k prozoru.

Na premilom Jelkinom licu, obasjanom mladim jutarnjim suncem, treptjela je tiha i svietla sreća. Crno joj, veliko i zamamljivo oko radostno pogledalo u taj sinji, rumeni jutarnji sviet. Bujna joj vrana kosa plovi u neobično dražestnom neredu po bielih i punanih ramenih, a njene divotne — — — samo žarko sunce i očarani i blaženi Ivo vidjeli su, koli je krasna i bajna bila Jelka, odkidajući grančicu zelenoga bosiljka — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

XII.

U Jasnovu još se mnogo govorilo o sjajnom piru, a već su prošle dvie godine, da je Jelka svoje srce pred oltarom predala Ivu. Da, dvie godine su protekle sretnim mladencem, bistre kano gorski potočić, štono se tajinstvenim žuborom hrlo spušta na cvatuću livadu, da osvježi svojom biser-vodom mirisavo poljsko cvieće. Zlatan je san snivala Jelka u naručaju svoga vjernoga Iva, ovjenčana zlatnimi traci mlade i nikad pomućene sreće i podpuna blaženstva. Na crne dane iz njezina djevovanja bilo se već zaboravilo, melem ljubavi i medeni cjelovi već su izvidali sve rane na mladjahnom srcu, koje je bilo sada obuzeto sladkim, ali nepoznatim čeznućem. Jelka je pod svojim srcem ćutjela novu luč života, koja je jošte sladjom i trajnijom vezom morala svezati mlade roditelje. Dvie godine minuše kao sladak san, a taj zlatni san donese Jelki liepoga i zdravoga sinčića, kojega na krstu nazvaše Mirkom.

Jelka bijaše sada podpuna žena. Njezino je srce stiglo na vrhunac svih sladkih čuvstava: bila je dobra kćerka, vjerna supruga i ljubeća majka. Sve ostalo bilo je za nju prazna pustoš. Malo ima ženâ, koje se mogu uzdržati na vrhuncu ovih svetih i težkih dužnosti

Često mora žena, koja ne će da padne do nizkoga i samo razplodjujućega stvora, žrtvovati svoje srce i svu svoju sreću uzvišenijim kriepostim, pred kojimi izčezava i supruga i majka!...

Preblažena Jelka svu je sreću nalazila u svome djetetu. Ona je svoga sinčića dragala i cjelivala, nu ta nova ljubav nije ju udaljila od supruga, niti od roditelja.- Kažu ljudi, da je mnogo laglje mnogo mrziti, nego li mnogo ljubiti. Jelka je bila stvorena, da ljubi, ona je ljubeći trpjela. Ima ljudi, dapače čuvstvenih, koji ne vole takove žene, jer je izraz njihova lica odviše dobar i plemenit, jer je njihova prisutnost nekakav ukor za njih. Ti ljudi štuju takove žene, no uvidjaju, da nisu dostojni njihove ljubavi; ćute, da ih ne bi mogli dosta ljubiti; osiećaju, da im je pokvareni sviet odviše u srce dahnuo. Oni uvidjaju sami, da su pokvareni i da se ne mogu više popraviti, a to ih boli u duši, zato su im i milije one žene, kojih ne krasi onaj plemeniti izraz ljubavi i milja, koje ne odišu onom strogom i dobrom svetosti.

Jelka je već kao djevojka bila podpuna ljepota, no postavši suprugom i majkom, njeno je lice izgubilo nešto djevičanskoga čara, koji se je sada promienio u nježno milje i u neopisivu dobrotu, štono joj se prelievala licem, spajajući sve one mile i divotne crte u mnogo podpuniji sklad.

Ivo i Jelka sretne su dane živjeli uz svoje diete i uz svoje roditelje. Stanovali su u maloj sobici, a na prozoru još im se zelenio bosiljak. Kraj toga prozora često je šivala Jelka, šaleći se sa suprugom, koji je medjutim u naručaju držao i cjelivao krasnoga i miloga angjelka. Ona još nije navršila ni dvadeset godina, a nadala se, da njezino srce nikad više ne će oćutjeti boli ...

Sirota Jelka, da, da, ona je mislila, nikad više —

— — — — — — — — — — — — — — — —

Osvanu godina 1866. Ivo je bio vojnik u pričuvi. Koncem svibnja pozovu ga u Pulj. Tko da shvati i opiše Jelkinu bol i svih ostalih?

Gorak bijaše njihov razstanak . . . . .

Nitko nije ni iz daleka snivao, što bi se moglo dogoditi. Jelka je plakala i zdvajala, no Ivo je predobro znao, da država veli: slušaj, ili pucam u te!

Jest, čemeran bijaše njihov razstanak . . . . .

Grozna li i uzvišena prizora, kad bi se poslije krvave bitke na veliko bojno polje mogle dovući sve one hiljade i hiljade majka, otaca, supruga i braće i kad bi se svakomu moglo pokazati okrvavljeno mjesto, gdje im leži dragi mrtvac, ili uzdišući ranjenik! Razbludna li prizora, razkošne li i tuste paše za oči onih velikana, koji su do sada velikanskimi zločini biljeg utisnuli, svaki svome tamnome stoljeću! A i oni drugi pod redovi sgureni vodje, jašući kroz razbojište i gazeći svojimi konji i ucviljene majke i siede otce i slomljene supruge i tužnu braću, mnogo bi više uživali, nego li kad poigravajući vatrenimi kobilami, ulaze kroz okićene slavoluke u gradove, da ih tu gradske ljepotice sa prozora cviećem posipavaju.

Jedne posipavaju cviećem, a tebe, hrvatska majko, gorko izsmjehavaju, kad cviliš i tuguješ za sinom, i kažu ti: budi ponosna i zadovoljna, da je pao junački za svoju — da, za svoju — domovinu!

Hrvatska majko, uzgojiš li i drugačije svoje sinove, još te ne će minuti kalež gorkih kušnja, još ćeš mnogo cviliti i kukati za prolivenom krvi svojih sinova, ali vjeruj vjernome tvome sinu, da te više nitko izsmjehavati ne će! . . .

Kad je Ivo stigao u Pulj, ukrcaše ga na veliki ratni brod „Kaiser“. Još se nije znalo, kojim će pravcem krenuti ratno brodovlje.

U listovih tješio je Ivo Jelku, što je ljepše i bolje znao, te joj obećavao, da će se doskora vratiti kući. Već je prošlo mjesec dana i više od Ivina odlazka.

Širom svieta iznenada puče glas: Austrija je potukla Italiju. Hrvati su znali, da su samo hrvatski sokolovi Italiju potukli, a nipošto razni Miheli i Johani iz okolice Linca i Beča! . . .

Obale se hrvatske sgroziše. Grozna se zametnula bitka! . . .

Ništa se ne zna, tko je živ, tko li je pao. Jelka nije već nekoliko noći ni okom trenula. Užasne su ju slutnje morile. — Je li bio Ivo u bitci? Je li živ, je li ranjen, možda je pao? — pitala se Jelka.

Oštećeni austrijanski brodovi dovedeni su u Pulj, a vojn ci, koji su bili u pričuvi i koji su živi ostali, budu odmah odpušteni kući.

Bila je kasna noć, kad je netko lupao na vratih trgovca Stanića.

— Tko je?

— Ja sam! Otvorite! Dolazim iz Pulja.

Mato je razpoznao glas i otvorio vrata. Bio je neki Jasnovčanin.

— Jesi li bio kod Visa? — upita ga Mato naglo.

— Jesam, — odvrati umorni vojnik.

— Koliko je naših palo?

— Dosta, gospodine. Iz Jasnova tri, — odvrati mornar.

— Koji su to? — probliedi Mato.

— Ivo Marić i . . . i ne svrši mornar.

— Ivo! Oh, Bože! Sirota Jelka! — zadrhta Mato i pritisne rukom srce, koje mu je silovito udaralo.

— Zato sam i došao k vama, javite to vi siroti, — reče vojnik vrlo tronuto.

— Oh, Bože! Bože! Kako ću joj to kazati? Jelko, dušo, siroto pusta! — uzdisao je potreseni Mato.

Sada je mornar izpripoviedao Mati, kako je kugla u glavu pogodila Iva, i da je vidio, kako se truplo u more strovalilo, jer je baš blizu njega bio. Prije nego li smo započeli bitku, — nastavio je vojnik — Ivo me umolio, da vas sve liepo pozdravim, ako slučajno izgubi život.

— Jadni, jadni Ivo! Bog ti dao lako tvojoj poštenoj i plemenitoj duši! Oh, sirota, sirota Jelka! — jecao je Mato.

Sliedeći dan opet je došlo nekoliko vojnika iz Pulja. Mato je pošao k Jelki, sav slomljen od tuge i boli. Nije htio, da tko drugi Jelki javi pretužnu viest, mislio je, da će on znati bolje od drugih pripraviti ju na crnu kob, koja ju tako iznenada stiže.

Kad se blažena Jelka rajila uz svoga Iva, sretna je pomišljala, da je nikad više nesreća stignuti ne će. Kratkotrajna li je bila njezina sreća! Tek je počela snivati najsladji san, iz koga ju eto trže okrutna zbilja.

Čim je Jelka ugledala svoga kuma Mata, odmah je s bliedoga mu lica pročitala crnu viest. Prestrašena priskoči k Mati, naglo ga uhvati za ruku, zagleda mu se u oči i dahne:

— Moj Ivo, moj Ivo! Mrtav li, ili ranjen?

— Jelko! Draga Jelko! — jedva izustio Mato drhtavim glasom, kao da ga tresla groznica.

— Majko Isukrstova, pomozi nam! — vrisnula je Tonka.

— Oh, Bože sveti, na pomoć nam budi! — zajada Mirko.

— Moj Ivo! — zdvojno hukne Jelka.

— Jelko, dušo, neka te Bog utješi! — uzjeca se Mato.

— Moj Ivo! — zalomi Jelka rukama, kao da ga hoće zagrliti.

— Mrtav! — jedva proiznese Mato, a grlo mu se stegne, kao da mu je tko pritegao gvozdeni zavirač.

— Oh! — vrisnu bolno udova Jelka, kao da joj tup i nazubljen nož naglo srce razpolovio, i onesviještena spusti se na tvrdi pod . . . . .

Tonka je klimala glavom, lamala rukama i težko uzdisala, gledajući svoju nesretnu kćerku. Mirko se sav uzdrhtao i onako drhtav sagnuo se, da pomogne Mati podignuti i na krevet položiti na smrt bliedu mladu udovicu Jelku.

Nakon duljega vremena ona se osviestila, no njezine oči, velike i crne, ukočile su se, njihov žarki plamen jednim se mahom podušio. Pogleda u Mata, pa se tiho nasmije, zatim joj ustne grčevito zadrhtale, oko joj za hip silovito zaplamsalo, ali opet zatim odmah ugasnulo. Jelka se zagledala u trgovca, smiešila mu se i tiho, tek razumljivo šaputala:

— Ivo, dat ću ti drugu kiticu, oh, zelenu, zelenu!

Jelka se naglo trgne, skoči iz postelje, pa se stisne u kut sobice i muklo se uzviče:

— Ne, ne tebi! Tko si ti? . . . Ti si se ubio, jest, ubio! Mato, . . . Mato, pomozite siroti! Oh, majko! Gdje je Ivo, gdje je? — vikala je Jelka, a kosa joj se sva naježila.

Tonku, Mirka i Mata uhvatio je drhat groze, srce im je stezala čemerna bol.

— Jelko, sladka moja Jelko! — zazivala je nevoljna majka.

— Jelko! . . . A tko me to zove? Zar Ivo? Gdje si, Ivo, rano moja sladka? — tihim glasom pitala je

nesretnica, držeći ruku za uhom, kao da prisluškiva, i sva se tresla kao list trepetljike.

— Jelko, dušo! Vidiš nas, ovdje smo ti! — hoće tužni otac da umiri svoju jedinicu.

— Da, da, on me zove! A moje diete, a našega Mirka? Ivo! Ivo! Čekaj! — vikala je Jelka iz svega grla. — Sad znadem, gdje si! Tu, tu pod smokvom! Odmah, Ivo moj! Oh, kako si liep! Na, drž', pazi, da ti u ruke padne! Jesi li ga uhvatio? — umiljato je sborila Jelka, pa se smiešila i gledala u pod, mičuć rukom, kao da nešto dolje spušta.

— Jelko, tugo moja! — zdvojno zavapi majka kroz suze.

— Dragi Ivo, nemoj me toliko cjelivati, samo me još jedan put poljubi! A što se smiješ? Oh, da, da, ti znaš, da sam sretna, jest, zlato moje, sretna sam uza te! I ti si, dragi, sretan! Znaš, Ivo, kad bude Mirko velik, on ne će na more, ne, ne će. Vidiš, moj otac bio se utopio, a mi tako ljubimo našega Mirka! — šaputala je crna udovica, gledajući ravno preda se.

— Jelko, zlato, umiri se! — reče joj otac ganutljivim glasom i htjede ju primiti za ruku, nu ona upre u nj svoje ukočene oči i uzdahne:

— Gdje je Mato?

— Evo me, Jelko draga! — pohiti trgovac.

Jelka ga pogleda, razvalivši širom oči, lice joj se grčevito nakrivi i zajadikuje:

— Oh, Bože! I ti, i ti moraš ići u Pulj! Nikad više tvoja Jelka vidjeti te ne će! Da, da, nikad, nikad više . . . Al evo, evo, ti mi se vraćaš! Majko, majko, dolazi Ivo, evo, evo ga! — radostno i bolno kriknula je Jelka. — Oh, kako sam sada sretna! Ne, ne, nije došao, on me čeka kod sv. Marije! — otežito je govorila Jelka, a zatim kao da se trgnula, nastavi: — Vidi, vidi, kako

liepo jedri brod! Ne, ne, ti ga ne vidiš, jer je već u Trstu. Majko, ne plači, vidiš ovaj ... ovaj ga je vidio ... Oh, Mato, Mato! gdje je, gdje je moj Ivo? — iznenada vrisne Jelka, te upre svoj pogled u Matine zenice.

— Draga Jelko, umiri se! — mekanim glasom proiznese Mato i primi nevoljnicu za ruku.

Jelka ga pogleda zapanjeno. Ustne joj drhtahu, čitavo joj se lice trzalo. Skoči do zibke, uzme diete i htjede ga predati Matu, no kao da se nešto predomislila, odmah ga opet položi u zibku, sjedne, pa uze diete ljuljati i pod glas pjevati:

— Jedri, brode, široko ti more . . .

Prisutnim stinu krv u žilah. Jelka ljulja i pjeva, izpunja dužnosti matere. Diete usne, nesretna se majka u nj zagledala, pa ostala tako mirna i ukočena na istome mjestu.

Mato je otišao k župniku, da mu javi, što je vidio. Vriedni starina odmah pohiti u kuću tuge i suznih očiju unidje u Jelkinu sobicu. Roditelji, župnik i Mato dva su ju sata dozivali najsladjimi imeni, no Jelka, uprievši svoj ukočeni pogled u diete, samo bi rukom omahivala, kao da moli, neka miruju, da joj diete ne probude. Napokon šane:

— Majko, majko!

Tonka tiho pristupi Jelki, pomiluje ju po licu i nježno zapita:

— Što želiš, dušo?

— Gledaj, gledaj, kako krasno spava! — tiho i zadovoljno reče Jelka.

Zatim se Jelka naglo okrenula k majci, pogledala ju svojim ugaslim očima, savila joj ruke oko vrata i duboko uzdahnula:

— Oh, kako smo sretne!

Jelka opet zapjeva, nu sasvim potihano. Nikako nije htjela ustati, ni maknuti se sa svoga mjesta.

U Marićevoj kući zavladala tuga. Plakalo se i jadikovalo za izgubljenim sinom i za nesretnom Jelkom.

Krasnu Jelkinu dušu zastrla neprozirna koprena, njezin je um potamnio. Malo Jasnovo oplakivaše tri mlada sokola i nesretnu mladu udovu. Svi su se nadali u pomoć božju, da će joj se opet povratiti svjetlo uma. Prošla su dva dana, a Jelka još uviek ukočeno kraj zibke sjedi. Crno joj oko samo kadšto kobno i nemirno sievne. Ustne joj drhću, glas joj je ohrapavio. Majka i otac poraženi su od ljute boli. Nitko joj se ne smije približiti.

Treći dan poslije podne ustala je Jelka, primakla se prozoru i sjela, te uprla zenice u more. Duvala je žestoka bura. Tako sjedeć, kao zapanjena i okamenjena, nepomično je gledala uzpjenjenu površinu. Slučajno opazi brod, koji je u krmu jedrio. Ona zaplače, pridje k zibki, podigne iz nje diete i stane mu govoriti o Ivu, o brodovih, o moru, ali sve njezine misli bile su tamne i pobrkane.

Pod večer posjetiše ju opet župnik i trgovac. Dozivali su ju i srdačno i toplo joj govorili, no ona kao da ih ne čuje, samo neprestano ukočeno bulji u more. I Marićevi ju posjetiše, no ona nikomu ne reče ni rieči.

Župnik poklekne uz Jelkino koljeno i počme vruće moliti Boga, da pomogne siroti, da joj se smiluje. Svi prisutni sliedili su primjer starca, kojemu su niz blieda i uvela lica kapale krupne suze.

Jelka opazi župnika na koljenih, spusti se do njega, poklekne i tiho lane:

— Vi molite za Iva . . . Molite, molite . . . on je mrtav! . . . Vidjela sam ga u moru, vidjela sam ga . . . u ruci drži kitu bosiljka . . . Oh, Ivo! — uzdahne Jelka

i sklopi ruke, no opet naglo ustane, sjedne do prozora i uresi si njedra kiticom bosiljka.

— Proti volji božjoj ne možemo! — uzdahne župnik.

— Jest, Ivo je umro i ja sam umrla i mali Mirko je umro, jest svi, svi smo umrli! Oh, kako je ovdje liepo! — uzklikne Jelka, pa se opet nasmieši i zagleda u more . . .

Nakon podulje mučne stanke trzne se i silovito vrisne:

— Oh, Bože! — i skoči nasred sobe drhtava i prestrašena.

— Majko, otče, svi, svi me poljubite! — dahne Jelka u pol glasa i razkrili ruke.

Kad je to izrekla, zagrlila je sve prisutne i opet sjela do prozora, uprla se o laktove i stala tiho jecati.

Svima je za hip odlanulo, mišljahu, da je spašena.

Župnik i ostali milo ju i sladko iznova nagovarahu, da se umiri, da legne u postelju, da se prospava i odpočine.

Jelka bolno zacvili:

— Gorim! Vode!

Donesu joj čašu vode, a ona ju naglo izpije.

Bila je debela noć, kad je od Jelke otišao župnik s Matom i Marićevi.

Oko deset sati svukla je Jelka gornje haljine i legla u krevet. Njezini su roditelji ostali s njom u istoj sobi. Šutjeli su i tiho plakali. i slušali Jelkino naglo disanje. Napokon su zadriemali.

Negdje oko druge ure iza polnoći krikne Jelka:

— Ivo! — i skoči naglo iz kreveta.

Otac i majka naglo se razbude, te ju opaze u sredini sobe. Oboje upitaju:

— Što je, Jelko?

Ona pogleda roditelje i diete u kolievci, pa opet vrisne:

— Ivo! — i naglo izleti iz sobe, a zatim iz kuće.

— Oh, Bože! — zavape zdvojno roditelji i polete za njom. Jelke nije više bilo .....

Oni su ju dozivali, koliko im grlo dalo, trčali su selom, da ju gdjegod nadju, ali utaman. Svi se ljudi u Jasnovu probudili i ustali, svi su izletjeli iz kuća, pa ju traže, zovu, nu sve uzalud. Jelke nema te nema —

— — — — — — — — — — — — — — — —

XIII.

Krasna je noć. Mjesec je mirno plovio nebeskim svodom i već se nizko nagnuo k zapadu. Sjaj mu je nešto blied. Zviezde se sjetno kriese. Bura šumi, udarajući u klisurine, te se vije, cvili i zavija oko kršnih vrleti. U mračne drage i gudure spustile su se tamne sjene. Kratke i sgurene grane crnih omorika tresu se na vjetru, a sjene većih stabala uvijaju se po strmih putevih i po onizkih zidovih, koji zaokružuju male šumice. Nad uzpjenjenom morskom površinom razastro se srebrnasti plašt mjesečine. More je pusto.

Uzkom i strmom stazom, koja se vijuga od kapelice sv. Marije do obale, hrli prama moru biela ženska prikaza. Negdje na polovici puta malko se zaustavila i sama sobom uzdahnula:

— Ovdje me je Ivo pozdravio, kad je otišao.

Žena nastavi svoj put naglo i za nekoliko časova izvije se na rub klisura, nad morem visećih. Pod timi vrletnimi stienami valovi se silnim pljuskom sustižu i lome, a vjetar im raznaša slanu pjenu preko samih vrleti. Vihor kobno huji, užasno zviždа, a u silovitom prasku valova kao da razabireš vapaje i cviel utoplje-

nika, kao da slušaš škripanje krhkih ladja, koje more nemilosrdno prebacuje i njima udara o tvrde stiene.

Morska se pučina dimi i pjeni pred ženom, a iza nje svijaju se i tresu riedke i onizke smreke nad sivim kamenjem . . . . .

Žena gleda ukočeno u tu užasnu pučinu, u to neizmjerno groblje. Tielo joj drhće, ta hladna je noć. Težko se ona razstavlja s ovim svietom; bila je tako sretna i mlada! Da, bila je blažena, nu njezino je srce najednom puklo, potamnila joj je ljubeća duša, a sad ju valjda sam Stvorac k sebi zove, jer ona mu nije odgovorna za grozan korak, koji će ju uništiti — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

O, da ona znade, da se barem uzmogne sjetiti, da je majka, otišla bi sigurno koljevci svoga sinčića, izplakala bi se u naručju svojih roditelja, a s vremenom pozacielile bi otvorene rane njenoga ljubećega srca . . .

Tu u samotnoj noći, na kršnoj litici, nad smućenim morem, stoji krvava žrtva ljudske zlobe i taštine. Bila je rodjena, da ljubi, bila je najsretnija kćerka. supruga i majka . . . . .

Taj božji i tako mili i krasni stvor, to ubavo i dražestno tielo nije se razvilo i razcvjetalo, da se jedne noći, ako i lišeno uma, drhćuć od studeni, sgraža nad zijajućimi morskimi valovi.

Žena jošte upire svoje velike crne oči u šumne valove, kao da ukočenim pogledom nekoga traži! . . . Traži svoga Iva i kitu zelena bosiljka . . . Oh, težko, težko je umrieti!

Najednom se prigne, odskoči, opet se sagne, ne. ne . . . pa klekne, sklopi ruke i vine svoj smućeni pogled u nebeske visine. Dugo je tako klečala.

Zatim ustane, opet pogleda more i položi ljevicu poprieko tiela izpod prsiju, u nju upre lakat desne ruke i šakom pokrije oči.

Što je mislila? . . . . .

Visoki i vitki stas zrakovito joj se crta na sinjem nebu, biele haljine prelievaju se u sniežnu bjelinu na bliedom sjaju mjeseca, pa se uvijaju i lepršaju oko njezinoga strojnoga tiela. Njezinom vranom, dugom i razpletenom kosom vitla vjetar, dižući ju sa punanih ramena naglimi i silovitimi udarci.

Noć je hladna. Nevoljna i biedna žena drhće cielim tielom, ali kano da ne osjeća studeni. Naglo se trgne, još jedan put svrne pogledom po moru, zdvojno se obuhvati obima rukama za glavu, težak odisaj izvi joj se iz prsiju, te muklo i bolno krikne:

— Evo me, Ivo! — i skoči u šumne i razsrdjene valove . . . . .

Svuda je vladala užasna, crna pustoš. Vjetar je kobno cvilio i hujio, valovi su se pljuskom razlievali po grebenastih izbočinah i stienah i po tamnom žalu, a mjesec je mirno zapadao . . . . .

* * *

Pred koje četiri godine posjetio sam prijatelja u Jasnovu. Najviše sam se zabavljao na morskom žalu, loveć ribu. Jednoga dana, veslajuć krajem pod vrletnimi stienami, opazim ljepušnoga dječarca na obali. Dječarac je požudnim očima gledao našu ladjicu.

— Hajde, da maloga povedemo s nami, — reče moj prijatelj. — To je vrlo dobar dječak.

— Uzmimo ga, pomoći će nam veslati, — odvratih prijatelju.

— Ej, čuješ, mali, hoćeš li s nami? — pozove ga moj prijatelj.

